

**ІСТОРИЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ**

**ІСТОРІЯ
ЗАРУБІЖНИХ
КРАЇН**

ВИПУСК 3

1977

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНСЬКОЇ РСР
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ

ІСТОРИЧНІ
ДОСЛІДЖЕННЯ

ІСТОРІЯ
ЗАРУБІЖНИХ
КРАЇН

Республіканський
міжвідомчий збірник

Засновано в 1975 р.

Випуск 3

СТАТТІ І ПОВІДОМЛЕННЯ

І. М. КУЛИНИЧ, О. Н. ЧИКАЛЕНКО

СЄПН — КЕРІВНА І ОРГАНІЗУЮЧА СИЛА У КУЛЬТУРНОМУ БУДІВНИЦТВІ В НІМЕЦЬКІЙ ДЕМОКРАТИЧНІЙ РЕСПУБЛІЦІ

Будівництво соціалізму в Німецькій Демократичній Республіці відбувається відповідно до загальних закономірностей розвитку і побудови нового суспільства, які властиві всім соціалістичним країнам.

В НДР, як і в інших країнах, що стали на шлях соціалістичного розвитку, перетворення в економіці і суспільно-політичному житті супроводжувалися революційним переворотом на ідеологічному фронті, утвердженням марксизму-ленінізму як ідеології трудящих, культурною революцією. Для того, щоб побудувати нову демократичну, миролюбну Німеччину, необхідно було розв'язати завдання величезної ваги і значення — перевиховання німецького народу, свідомість якого була отруєна ядом фашистської ідеології. «Не лише вулиці і поля необхідно розчистити від руїн, не лише знищити матеріальні основи нацизму і милітаризму, необхідно було також усунути ті недоліки в галузі духовного життя німецького народу, які були породжені фашистським пануванням.., очистити свідомість людей від сміття фашистської ідеології», — писав В. Ульбріхт [20, 283]. Перевиховання кадрів старої інтелігенції та створення нової соціалістичної відбувалося в умовах розколу Німеччини і створення двох німецьких держав з різним суспільним ладом, що також ускладнювало становище.

Керівна роль у розвитку соціалістичної культури належала комуністам, вірним принципам марксизму-ленінізму, непримиренним до будь-якої буржуазної та реформістської ідеології.

Політику СЄПН в галузі культури підтримували усі партії Національного фронту демократичної Німеччини та громадські організації трудящих. Багатогранна діяльність Об'єднання вільних німецьких профспілок (ОВНП), Спілки вільної німецької молоді (СВНМ), Демократичної жіночої спілки Німеччини (ДЖСН) незмінно йшла в єдиному руслі з політикою СЄПН в галузі культури і служила необхідним важелем підвищення активності широких мас трудящих.

Характеризуючи перші кроки німецьких комуністів на цьому шляху, В. Ульбріхт писав: «Відкриття шкіл, безперечно, було в той час найбільш всеохоплюючим заходом у боротьбі за викорінення фашистської ідеології і за створення передумов для духовного відродження німецького народу, але воно було не єдиним заходом. У всіх галузях почали виявлятися перші паростки нового духовного життя. Були відкриті театри, кіно і концертні зали. Взимку 1945—1946 рр. у радянській окупаційній зоні і в Берліні знову почали функціонувати університети та вищі учбові заклади, хоч спочатку і в обмеженій кількості.

Великі творіння німецького гуманізму і світової культури, які були заборонені гітлерівцями, знову стали доступними німецькому народу. «Натан Мудрий» Лессінга, «На дні» Горького, поезія Гейне, музика Мендельсона-Бартольді, твори радянських поетів і письменників, радянські кінофільми «Ленін у Жовтні» та чудова трилогія за творами М. Горького заклали основу для того, щоб німці знову могли усвідо-

мити великі традиції німецької культури і звернутися до ідей гуманізму, свободи і прогресу. Серед інтелігенції почали пробуджуватися розум, чесність і почуття відповідальності за велику гуманістичну спадщину» [3, 341—342].

Отже, вже у перших заходах німецьких комуністів у галузі духовного відродження Німеччини виявлялася нова якість демократичної державної влади — її революційна суть.

Значну роль у будівництві і розвитку демократичної культури німецького народу в перші повоєнні роки відіграла Радянська військова адміністрація в Німеччині (РВАН), а згодом Товариство німецько-радянської дружби. Радянське радіо і газети давали населенню першу необхідну інформацію, мобілізували енергію народу визволеної країни на відбудовні роботи, на участь у демократичних реформах, до яких приступила нова цивільна адміністрація, що спиралася на активну допомогу РВАН. Поряд з завданнями економічними і політичними перед новою адміністрацією поставали також завдання поживлення і демократизації духовного життя. При сприянні органів РВАН німецькі режисери і актори відновили систематичну роботу театрів у всіх великих містах. Приміщення театрів, зруйновані під час війни, відбудовувались. У Берліні було побудовано театр Будинку культури Радянського Союзу (нині — театр ім. М. Горького), у Веймарі — відбудовано національний театр, розроблялися плани відновлення Державної опери та «Фольксбюне» («Народної сцени») та ін.

Діячі антифашистської німецької культури прагнули ліквідувати наслідки відриву німецького народу від культурних цінностей, створених іншими народами і, передусім, радянським. Систематична робота по ознайомленню німецьких трудящих з культурними досягненнями набула широкого розмаху [16, 407, 411—430]. Так, начальник відділу культури Управління пропаганди РВАН на початку 1946 р. у листі в правління Всесоюзного товариства культурного зв'язку з зарубіжними країнами (ВТКЗ) повідомляв, що «до нас надходять листи від представників німецької художньої інтелігенції з проханням показати у Берліні та провінціях Радянської зони окупації Німеччини виставку радянського плаката» і просив надіслати до Берліна таку виставку [9, 92]. А відповідальний референт РВАН по Культурбунду просив ВТКЗ «організувати у м. Берліні виставку робіт радянських майстрів живопису, скульптури і графіки, в зв'язку з широкою і надзвичайною зацікавленістю до російського образотворчого мистецтва різних верств німецького населення» [9, 92]. Активну діяльність по ознайомленню німецького народу з радянською соціалістичною культурою розгорнув відкритий в лютому 1947 р. у Берліні Будинок культури Радянського Союзу [9, 62; 10, 9].

Величезну роль у практичному розв'язанні завдань денацифікації і послідовного демократичного перетворення німецької культури, у перевихованні інтелігенції і відродженні у неї почуття відповідальності за велику гуманістичну спадщину німецької культури відіграв, особливо у перші повоєнні роки, Культурний союз демократичного оновлення Німеччини (Культурбунд), заснований 3 липня 1945 р. Його президентом було обрано видатного німецького письменника, комуніста Йоганнеса-Роберта Бехера [9, 6].

Культурбунд згуртував у своїх рядах німецьку інтелігенцію, залучив її до практичної участі в демократичному культурному будівництві, до боротьби за мир і соціалізм. В його рамках зросли творчі сили інтелігенції, які у 1952 р. виділилися у спілки письменників, композиторів, художників, покликані своєю діяльністю сприяти формуванню соціалістичного типу особи на основі демократичних і соціалістичних ідеалів [15, 87].

До створення у жовтні 1949 р. першої в історії Німеччини робітничо-селянської держави — НДР — у Східній Німеччині відбулися події, які переконливо свідчили про керівну і організуючу роль СЄПН на такій важливій ділянці суспільного життя, як культура.

У 1946 р. Комуністична партія Німеччини провела у Берліні нараду з питань культури, на якій з промовами виступали В. Пік, А. Аккерман, В. Бартель, організувала Саксонський культурний конгрес у Дрездені, де з доповідями виступили представники РВАН та статс-секретар з питань культури Східної Німеччини Г. Гутс. Вони говорили про розвиток нового, демократичного німецького мистецтва та його гуманістичні традиції [10, 7]. Виступаючи на нараді з питань культури, В. Пік заявив: «Перед нами стоїть завдання створити основи такого нового німецького культурного життя, яке дасть нам енергію, без якої ми не можемо обійтись на нашому шляху до кращого майбутнього, на шляху повернення нашого народу в сім'ю великих культурних народів. Нині необхідно використати всі багаті можливості, які надає нам розвиток бойсвої демократії в Німеччині з тим, щоб надихнути всіх, хто бажає взяти участь у будівництві, всіх, хто прагне до освіти, надихнути всіх діячів культури нашими ідеалами й розбудити всі сили для його здійснення» [25, 43, 46].

Через рік, 28—29 січня 1947 р. СЄПН знов обговорювала проблеми культури. Наступного року Центральне правління СЄПН на своєму 7-му пленумі (11—12 лютого) прийняло спеціальну постанову «Партія і інтелектуали». У травні в Берліні відбулася перша нарада СЄПН з питань культури, на якій виступили О. Гротеволь з доповіддю «Духовна ситуація сучасності і марксизм» і А. Аккерман — «Марксистська політика в галузі культури», у вересні — конференція представників земельних відділів культури СЄПН з питань культури, в кінці жовтня — спільне засідання в Берліні Центрального правління ОВНП і Культурбунду на тему «Дворічний план і мистецька творчість», у листопаді — засідання Центрального правління ОВНП у Біттерфельді, на якому було вирішено організувати змагання під лозунгом «Культура і праця — мистецька творчість на підприємствах» [10, 10—11].

У 1945—1949 рр. було досягнуто значних успіхів у галузі культури. Так, у 1945—1946 рр. засновано видавництво «Нойер вег», «Ауфбау ферлаг», «Віртшафт», «Технік», видавництво для жінок у Лейпцігу та «Нойес лебен» для молоді, «Академферлаг», відкрито державну бібліотеку в Берліні, вищу музичну школу в Лейпцігу. В 1946 р. у країні виходили журнали «Зонтаг», «Вельтбюне», «Театер дер цайт», «Більденде кунст» [9, 1, 2], теоретичний журнал з питань наукового соціалізму «Айнхайт» та ін. [10, 8]. У 1947 р. розпочали свою діяльність видавництва «Фольк унд Вельт», «Культур унд Фортшріт», «Спортферлаг» у Берліні відкрито вищу школу прикладного мистецтва [10, 9—10]. У січні 1949 р. було організовано видавництво «Фахбухферлаг» у Лейпцігу, почав виходити журнал «Зінн унд Форм», заснований Й.-Р. Бехером і П. Віглером. У квітні провідні діячі німецької культури А. Абуш, А. Цвейг, Й.-Р. Бехер взяли участь у Міжнародному конгресі миру, що відбувся в Парижі та Празі.

31 березня 1949 р. опубліковано постанову німецької економічної комісії про збереження і розвиток німецької науки і культури, дальше поліпшення становища інтелігенції і зростання її ролі у виробництві й громадському житті та про заснування Національної премії.

У серпні 1949 р. Національна премія була вперше присуджена видатним діячам німецького мистецтва і літератури Г. Манну, Й.-Р. Бехеру, Я. Прохазці, Ф. Вольфу, Б. Келлерману, Г. Абендроту, Г. Вайгелю, Е. Бушу, Е. Вайнерту та ін.

Утворення Німецької Демократичної Республіки стало поворотним пунктом в історії не тільки німецького народу, а й всієї Європи, «воно

було найтяжчою поразкою німецького імперіалізму з часу його фіаско у другій світовій війні» [14, 26—27; 15, 55].

Створивши державу трудящих, робітничий клас і його бойовий авангард — СЕПН — змінили антифашистсько-демократичний лад, побудували основи соціалізму, а з початку 60-х років приступили до будівництва розвинутого соціалістичного суспільства.

Рік у рік робітничо-селянська держава збільшувала асигнування на народну освіту, розвиток науки і мистецтва. Так, у 1951—1955 рр. державні асигнування на культурні потреби становили 12,6 млрд. марок, у 1962 р. — 688 млн., 1973 р. — 1455 млн. марок [19; 12, 234]. Крім того, багато коштів витрачається щороку на потреби культури з фондів профспілок, інших громадських організацій та безпосередньо з фондів народних підприємств.

Важливими подіями культурної революції в НДР були другий конгрес Культурбунду (23—27.XI 1949 р.), постанова уряду про розвиток прогресивної демократичної культури німецького народу та дальше поліпшення умов праці та життя інтелігенції (16.III 1950 р.), створення Німецької Академії мистецтв у Берліні (24.III 1950 р.), конгрес з питань культури та третій конгрес Культурбунду в Лейпцігу (16—18, 19.V 1951 р.), лист Політбюро ЦК СЕПН «Про необхідність розвитку інтелігенції» (27.XI 1951 р.), перший фестиваль народного мистецтва в Берліні (4—6.VII 1952 р.), третя німецька виставка мистецтв у Дрездені (травень 1953 р.), постанова Політбюро ЦК СЕПН від 26 травня 1953 р. «Про покращення літературної критики, бібліографії і пропаганди прогресивних книг», перша Вартбургська зустріч німецьких співаків у м. Ейзенах (23—25.X 1953 р.), створення у січні 1954 р. Міністерства культури НДР, четвертий конгрес Культурбунду (11—14.II 1954 р.), другий фестиваль народного мистецтва (9—11.VII 1954 р.), конференція Культурбунду, інституту прикладного мистецтва та Спілки образотворчого мистецтва Німеччини на тему «Проти халтури у виробництві товарів широкого вжитку та предметів вищої якості» (31.V 1956 р.), програмна заява Національної ради Національного фронту та Міністерства культури НДР «Про соціалістичний рух у галузі народного мистецтва» від 15 червня 1957 р., теоретична конференція, організована Міністерством культури та німецькою спілкою письменників з питань відображення другої світової війни в літературі (1.X 1957 р.) та багато інших не менш важливих подій.

Важливе значення у створенні соціалістичної культури в НДР відіграла конференція діячів культури, літератури й мистецтва, яка відбулася в квітні 1959 р. у м. Біттерфельд і розглянула питання послідовного розвитку і утвердження соціалістичної культури в республіці. Ця конференція, відома під назвою Першої Біттерфельдської, дала ім'я так званому біттерфельдському руху і знаменувала новий етап культурної революції в країні. Вона вказала на необхідність пов'язувати мистецтво з життям, виховувати у працівників літератури і мистецтва активне ставлення до будівництва соціалізму, посилювати зв'язки між професійним мистецтвом та самодіяльністю [10, 28]. Конференція стала «відправним пунктом справді революційних зрушень у розвитку... духовно-культурного життя» в республіці [4, 41].

Друга Біттерфельдська конференція відбулася навесні 1964 р. [10, 34—35]. Вона ще раз підкреслила, що німецька соціалістична культура — складова частина світової соціалістичної культури — стала одним з вирішальних факторів ідеологічної боротьби між соціалізмом і капіталізмом на німецькій землі. Друга Біттерфельдська конференція намітила перспективи культурного будівництва на багато років уперед [4, 43, 45].

З метою формування всебічно розвинутого громадянина соціалістичного суспільства СЕПН і соціалістична держава «створили су-

часну систему освіти і виховання, яка відкриває перед усіма рівні можливості, пробуджує всі творчі таланти, надихає на найвищі досягнення. Кожен громадянин НДР може постійно вдосконалювати себе у фізичній та розумовій праці» [14, 41].

В організації культурно-освітньої роботи СЄПН керується ленінськими вказівками про важливість цієї роботи для перебудови всього суспільного життя. «В партійній роботі,— говорив В. І. Ленін,— ми виробили свої навички широкого впливу на маси, але їх треба з'єднати з методами культурно-освітніми» [1, 441]. В. І. Ленін вимагав зближення роботи партійних організацій з роботою культурно-освітніх установ, поєднання освіти з політикою партії, залучення діячів мистецтва, культури до участі «разом з нами в спільній культурно-освітній роботі» [2, 379].

Керуючись ленінськими настановами, СЄПН спрямовує зусилля партійних і державних органів на використання всіх форм і засобів культурно-освітньої роботи. В НДР існує широка мережа театрів, концертно-театральних дирекцій (типу філармоній), будинків культури, клубів, бібліотек, лекторіїв, кінотеатрів, парків культури і відпочинку та інших культурно-освітніх установ. Під керівництвом партійних організацій вони організовують лекції, концерти, спектаклі, екскурсії, художні виставки, клубні вечори, читачькі конференції, заняття в гуртках художньої самодіяльності тощо. Так, протягом 1972 р. культурно-освітньою роботою у будинках культури і клубах країни було охоплено понад 40,5 млн. трудящих [10, 131]. Важливими засобами ідеологічної та культурно-освітньої роботи партії є преса, радіо, кіно і телебачення.

СЄПН постійно піклується про зростання мережі культурно-освітніх закладів. Якщо у 1949 р. в НДР налічувалося близько 1 тис. клубів, з яких третина знаходилась у селах [11, 487—488], то у 1973 р. діяло близько тисячі будинків культури, понад 160 молодіжних будинків культури, 3400 молодіжних клубів, 2 тис. клубів трудящих, близько 6 тис. сільських клубів [10, 130—132].

В організації і керівництві культурно-освітньою роботою СЄПН спирається передусім на органи державної влади. Народна палата, Державна Рада, Рада Міністрів, міністерство культури, місцеві народні представництва у тісному зв'язку з Національним фронтом НДР та громадськими організаціями під керівництвом СЄПН систематично обговорюють питання культурного будівництва і вживають відповідних практичних заходів.

Основним керівним центром культурного життя в країні є міністерство культури. Центральний будинок культурної діяльності при міністерстві здійснює науково-методичне керівництво, визначає напрями культурного будівництва. Він координує діяльність 18 центральних галузевих комісій. В кожному окрузі, районі республіки є кабінети по культурно-масовій роботі, які підлягають окружним і районним радам [10, 126—127]. Все вище наведене свідчить про величезну організаторську і керівну роль СЄПН у справі здійснення соціалістичної культурної революції.

Партійні і державні органи приділяють велику увагу питанням забезпечення культурно-освітніх закладів республіки кваліфікованими працівниками. Виступаючи на 6-му пленумі ЦК партії у липні 1972 р., член Політбюро, секретар ЦК СЄПН К. Хагер накреслив шляхи поліпшення координації всіх ланок у підготовці кадрів культпрацівників, починаючи з курсу підготовки в районах до вищих навчальних закладів і Берлінського та Лейпцігського університетів [5, 77].

Підготовка кадрів для клубної роботи триває півтора року. За цей час слухачі набувають практичних знань з тієї чи іншої галузі мистецтва, педагогіки, вивчають основи марксизму-ленінізму. Навчання закін-

було найтяжчою поразкою німецького імперіалізму з часу його фіаско у другій світовій війні» [14, 26—27; 15, 55].

Створивши державу трудящих, робітничий клас і його бойовий авангард — СЄПН — зміцнили антифашистсько-демократичний лад, побудували основи соціалізму, а з початку 60-х років приступили до будівництва розвинутого соціалістичного суспільства.

Рік у рік робітничо-селянська держава збільшувала асигнування на народну освіту, розвиток науки і мистецтва. Так, у 1951—1955 рр. державні асигнування на культурні потреби становили 12,6 млрд. марок, у 1962 р. — 688 млн., 1973 р. — 1455 млн. марок [19; 12, 234]. Крім того, багато коштів витрачається щороку на потреби культури з фондів профспілок, інших громадських організацій та безпосередньо з фондів народних підприємств.

Важливими подіями культурної революції в НДР були другий конгрес Культурбунду (23—27.XI 1949 р.), постанова уряду про розвиток прогресивної демократичної культури німецького народу та дальше поліпшення умов праці та життя інтелігенції (16.III 1950 р.), створення Німецької Академії мистецтв у Берліні (24.III 1950 р.), конгрес з питань культури та третій конгрес Культурбунду в Лейпцігу (16—18, 19.V 1951 р.), лист Політбюро ЦК СЄПН «Про необхідність розвитку інтелігенції» (27.XI 1951 р.), перший фестиваль народного мистецтва в Берліні (4—6.VII 1952 р.), третя німецька виставка мистецтв у Дрездені (травень 1953 р.), постанова Політбюро ЦК СЄПН від 26 травня 1953 р. «Про покращення літературної критики, бібліографії і пропаганди прогресивних книг», перша Вартбургська зустріч німецьких співаків у м. Ейзенах (23—25.X 1953 р.), створення у січні 1954 р. Міністерства культури НДР, четвертий конгрес Культурбунду (11—14.II 1954 р.), другий фестиваль народного мистецтва (9—11.VII 1954 р.), конференція Культурбунду, інституту прикладного мистецтва та Спілки образотворчого мистецтва Німеччини на тему «Проти халтури у виробництві товарів широкого вжитку та предметів вищої якості» (31.V 1956 р.), програмна заява Національної ради Національного фронту та Міністерства культури НДР «Про соціалістичний рух у галузі народного мистецтва» від 15 червня 1957 р., теоретична конференція, організована Міністерством культури та німецькою спілкою письменників з питань відображення другої світової війни в літературі (1.X 1957 р.) та багато інших не менш важливих подій.

Важливе значення у створенні соціалістичної культури в НДР відіграла конференція діячів культури, літератури й мистецтва, яка відбулася в квітні 1959 р. у м. Біттерфельд і розглянула питання послідовного розвитку і утвердження соціалістичної культури в республіці. Ця конференція, відома під назвою Першої Біттерфельдської, дала ім'я так званому біттерфельдському руху і знаменувала новий етап культурної революції в країні. Вона вказала на необхідність пов'язувати мистецтво з життям, виховувати у працівників літератури і мистецтва активне ставлення до будівництва соціалізму, посилювати зв'язки між професіональним мистецтвом та самодіяльністю [10, 28]. Конференція стала «відправним пунктом справді революційних зрушень у розвитку... духовно-культурного життя» в республіці [4, 41].

Друга Біттерфельдська конференція відбулася навесні 1964 р. [10, 34—35]. Вона ще раз підкреслила, що німецька соціалістична культура — складова частина світової соціалістичної культури — стала одним з вирішальних факторів ідеологічної боротьби між соціалізмом і капіталізмом на німецькій землі. Друга Біттерфельдська конференція намітила перспективи культурного будівництва на багато років уперед [4, 43, 45].

З метою формування всебічно розвинутого громадянина соціалістичного суспільства СЄПН і соціалістична держава «створили су-

часну систему освіти і виховання, яка відкриває перед усіма рівні можливості, пробуджує всі творчі таланти, надихає на найвищі досягнення. Кожний громадянин НДР може постійно вдосконалювати себе у фізичній та розумовій праці» [14, 41].

В організації культурно-освітньої роботи СЄПН керується ленінськими вказівками про важливість цієї роботи для перебудови всього суспільного життя. «В партійній роботі,— говорив В. І. Ленін,— ми виробили свої навикі широкого впливу на маси, але їх треба з'єднати з методами культурно-освітніми» [1, 441]. В. І. Ленін вимагав зближення роботи партійних організацій з роботою культурно-освітніх установ, поєднання освіти з політикою партії, залучення діячів мистецтва, культури до участі «разом з нами в спільній культурно-освітній роботі» [2, 379].

Керуючись ленінськими настановами, СЄПН спрямовує зусилля партійних і державних органів на використання всіх форм і засобів культурно-освітньої роботи. В НДР існує широка мережа театрів, концертно-театральних дирекцій (типу філармоній), будинків культури, клубів, бібліотек, лекторіїв, кінотеатрів, парків культури і відпочинку та інших культурно-освітніх установ. Під керівництвом партійних організацій вони організовують лекції, концерти, спектаклі, екскурсії, художні виставки, клубні вечори, читацькі конференції, заняття в гуртках художньої самодіяльності тощо. Так, протягом 1972 р. культурно-освітньою роботою у будинках культури і клубах країни було охоплено понад 40,5 млн. трудящих [10, 131]. Важливими засобами ідеологічної та культурно-освітньої роботи партії є преса, радіо, кіно і телебачення.

СЄПН постійно піклується про зростання мережі культурно-освітніх закладів. Якщо у 1949 р. в НДР налічувалося близько 1 тис. клубів, з яких третина знаходилась у селах [11, 487—488], то у 1973 р. діяло близько тисячі будинків культури, понад 160 молодіжних будинків культури, 3400 молодіжних клубів, 2 тис. клубів трудящих, близько 6 тис. сільських клубів [10, 130—132].

В організації і керівництві культурно-освітньою роботою СЄПН спирається передусім на органи державної влади. Народна палата, Державна Рада, Рада Міністрів, міністерство культури, місцеві народні представництва у тісному зв'язку з Національним фронтом НДР та громадськими організаціями під керівництвом СЄПН систематично обговорюють питання культурного будівництва і вживають відповідних практичних заходів.

Основним керівним центром культурного життя в країні є міністерство культури. Центральний будинок культурної діяльності при міністерстві здійснює науково-методичне керівництво, визначає напрями культурного будівництва. Він координує діяльність 18 центральних галузевих комісій. В кожному окрузі, районі республіки є кабінети по культурно-масовій роботі, які підлягають окружним і районним радам [10, 126—127]. Все вище наведене свідчить про величезну організаторську і керівну роль СЄПН у справі здійснення соціалістичної культурної революції.

Партійні і державні органи приділяють велику увагу питанням забезпечення культурно-освітніх закладів республіки кваліфікованими працівниками. Виступаючи на 6-му пленумі ЦК партії у липні 1972 р., член Політбюро, секретар ЦК СЄПН К. Хагер накреслив шляхи поліпшення координації всіх ланок у підготовці кадрів культпрацівників, починаючи з курсу підготовки в районах до вищих навчальних закладів і Берлінського та Лейпцігського університетів [5, 77].

Підготовка кадрів для клубної роботи триває півтора року. За цей час слухачі набувають практичних знань з тієї чи іншої галузі мистецтва, педагогіки, вивчають основи марксизму-ленінізму. Навчання закін-

чується випускним іспитом, який складається з письмової роботи та співбесіди. Випускник одержує спеціальність керівника художньої самодіяльності. Культосвітні працівники підвищують свою кваліфікацію у недільних школах, на семінарах, короткотермінових курсах та курсах підвищення кваліфікації [10, 125—126].

У спеціальній школі керівників художньої самодіяльності до 1973 р. було підготовлено 2300, а 1974 р. здобули освіту ще 1300 чоловік [10, 124].

У 1975/76 навчальному році навчання проводилося з наступних спеціальностей: хор, естрада, прикладне мистецтво, скульптура, кераміка, фотографія — в обласній академії м. Гера, а також танцювальна музика — в обласній академії культури м. Ерфурта.

Однією з характерних рис у розвитку народного мистецтва НДР є ініціативна діяльність трудящих. Прикладом цього є всенародний рух «Дозвілля, мистецтво і оптимізм», що став яскравим свідченням невичерпних творчих можливостей народу, ствердженням соціалістичного способу життя.

СЄПН надає великого значення зміцненню зв'язків між професійним та самодіяльним мистецтвом. Понад 10 тис. професіоналів працюють керівниками художньої самодіяльності [10, 123]. В результаті такої співдружності були створені цікаві художні програми, що увійшли у скарбницю національної соціалістичної культури НДР.

З нагоди 25-річчя заснування НДР кращим колективам і учасникам художньої самодіяльності було вручено засновані Радою Міністрів медалі «Видатний колектив народної творчості» і «За заслуги у мистецькій народній творчості НДР». Художня творчість самодіяльних митців здобула високе визнання партії і народу. У 1973 р., наприклад, нагород були удостоєні 3600 колективів народної творчості [10, 126].

Яскравим прикладом організаторської діяльності СЄПН в галузі культосвіти є робота районного кабінету культурно-масової роботи у м. Ейзенах.

Цей кабінет є методичною установою для керівництва народною творчістю та діяльністю клубних закладів у районі. Основний напрям роботи кабінету визначається рішеннями народного представництва про розвиток культурного життя трудящих на підприємствах, у сільськогосподарських кооперативах та за місцем проживання. В своїй роботі кабінет спирається на громадський актив, що складається з представників різних верств населення. Значною мірою урізноманітнює роботу кабінету його співробітництво з такими культурними закладами району, як Будинок Баха, Тюрінгський музей, міська та районна бібліотеки, музична школа та ін. Разом вони утворюють систему культурно-освітніх закладів, через яку жителі залучаються до участі у художній самодіяльності, духовного спілкування та відпочинку. Важливою ланкою діяльності кабінету є «забезпечення систематичного зростання кваліфікації штатних та громадських працівників у галузі культурно-освітньої роботи, особливо керівників мистецьких гуртків та груп народної творчості на основі єдиного плану розвитку кадрів» [22].

Розвиток культурного життя на підприємствах та у сільськогосподарських кооперативах району Ейзенах невід'ємний від розв'язання виробничих завдань. Районний кабінет значною мірою сприяє реалізації культурно-освітніх і навчальних планів виробничих колективів. Він організовує та проводить районні огляди художньої самодіяльності, підтримує всенародний рух «Дозвілля, мистецтво і оптимізм». Фестивалі художньої самодіяльності на підприємствах демонструють творчі досягнення робітничого класу. Вони великою мірою сприяють піднесенню художньої творчості робітничої молоді.

Весною 1975 р. районним кабінетом спільно з підприємствами були проведені в робітничих районах фестивалі — духової музики в Мі-

ла, народного танцювального мистецтва в Зеебах і великий конкурс хорових колективів та окремих виконавців у Берка-Верра. Колективи художньої самодіяльності та населення Берка-Верра, керовані міською радою, перетворили цей конкурс на справжнє свято пісні для його учасників і всіх трудящих.

В тісному зв'язку колективів підприємств з комітетами Національного фронту НДР і народними представництвами виявляється зростаючий вплив робітничих колективів на духовне життя всього населення, як яскраве свідчення керівної ролі робітничого класу у створенні соціалістичної культури.

За останні роки великі зрушення відбулися в культурно-масовій роботі на селі. На 4-му фестивалі художньої самодіяльності сільсько-господарських колективів було укладено договір про співробітництво трудящих району Міла і «Вартбург-Ансамблем». Це перший договір такого типу, який символізує творче співробітництво сільських трудівників з робітничим самодіяльним художнім колективом.

З року в рік міцніє і поглиблюється творча співдружність професіонального та самодіяльного мистецтва в м. Ейзенах. Районний кабінет залучає професіональних митців до керівництва самодіяльними художніми ансамблями та участі в роботі громадського активу кабінету. Для дальшого зміцнення зв'язків між професіональними та самодіяльними колективами у районі створено об'єднання «Народні і професіональні митці». Так, наприклад, аматори народного автомобільного підприємства міста разом з артистами театру «Цвіккау» та працівниками районної музичної школи запланували кілька спільних виступів. З кожним днем міцнішають дружні відносини між самодіяльними артистами і митцями державного ансамблю танцю НДР.

Високу оцінку і визнання глядачів на окружному фестивалі «Театральні жнива» у Арнштадті дістав драматичний колектив сільсько-господарського кооперативу Горшлітт. Вагомі творчі здобутки колективу стали можливими завдяки його міцній дружбі з Ейзенахським театром. Різноманітними консультаціями та практичними порадами колективу допомагають театральні майстри — художники, гримери, перукарі, костюмери.

У 1974 р. в Ерфурті проходив 15-й робітничий фестиваль, присвячений 25-річчю НДР. Він ще раз продемонстрував невичерпні творчі можливості робітничого класу. У фестивалі брало участь понад 18 тис. виконавців, його концерти відвідало понад 1650 тис. глядачів [10, 129].

В районі Ейзенах активно діють 197 колективів народної творчості, в роботі яких беруть участь 4700 чоловік. Рада ОВНП нагородила кращі колективи Золотими медалями 15-го робітничого фестивалю. Серед них — «Вартбург-Ансамбль», гурток різьби по дереву автомобільного народного підприємства, ансамбль районної Ради профспілок, смичкова та духовна групи музичної школи. За видатні заслуги у розвитку народної творчості трудящих «Вартбург-Ансамблю» був вручений почесний «Прапор праці». Спеціальних призів удостоєні також колективи підприємств та сільськогосподарських кооперативів району. При підведенні підсумків діяльності колективів народної творчості у період підготовки та проведення національного свята 25-го ювілею республіки район Ейзенах вдруге вийшов на перше місце в окрузі. Досить сказати, що в період підготовки до 15-го робітничого фестивалю в районі створено 111 нових груп та колективів самодіяльної художньої творчості.

Новим етапом у розвитку народної творчості була підготовка до 30-річчя звільнення німецького народу від гітлерівського фашизму. Перед самодіяльними колективами району Ейзенах, як і всієї республіки, постало почесне завдання відобразити художніми засобами цю історичну подію. В період підготовки та проведення святкування 30-річчя Перемоги над фашизмом районний кабінет поставив собі за мету актив-

ніше залучати членів колективів художньої самодіяльності, які носять почесне звання «Колективу німецько-радянської дружби», до творчого співробітництва з підприємствами та бригадами соціалістичної праці у місті і районі. Характеризуючи активну участь клубних закладів району в цьому русі, керівник районного кабінету культурно-масової роботи у м. Ейзенах М. Клейнот підкреслював: «Народна творчість одержує важливі імпульси з розвитку суспільного життя нашої республіки. Підготовка творчих програм до певних суспільних та культурних дат, їх проекція на культурні будні трудящих впливають стимулююче на громадську активність та досягнення народних митців нашого району».

Зростання ефективності народного господарства НДР вимагає від кожного громадянина в наступній п'ятирічці (1976—1980) значного підвищення ідейно-політичного та фахового рівня. Враховуючи велику відповідальність у цьому важливому процесі працівників культури, районний кабінет взяв на себе зобов'язання активізувати ідейно-виховну роботу, удосконалювати її форми і методи з урахуванням зрослих вимог і запитів будівників розвинутого соціалістичного суспільства. Основними пунктами в планах колективів народної творчості на 1975 р. були: підготовка та відзначення 30-річчя визволення німецького народу від гітлерівського фашизму; збереження гуманістичної культурної спадщини та революційних традицій німецького та світового робітничого класу; зміцнення дружніх зв'язків з Радянським Союзом та іншими країнами соціалістичної співдружності, виховання засобами мистецтва почуттів соціалістичного патріотизму і пролетарського інтернаціоналізму [23].

VIII з'їзд СЕПН поставив завдання дальшого піднесення матеріального і культурного рівня життя народу на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробництва, підвищення ефективності науково-технічного прогресу та зростання продуктивності праці. Соціально забезпеченість і високий життєвий рівень є постійною метою соціалістичного суспільства, такими ж як розвиток освіти і культури — всього духовного життя.

«Програма нашої партії вказує шлях розвитку соціалістичної національної культури в нашій республіці, — заявив Перший секретар ЦК СЕПН Е. Хонеккер на з'їзді. — Нашою метою, як і раніше, залишається виховання освічених і переконаних будівників соціалізму, пройнятих духом інтернаціоналізму» [6, 56].

Своєю повсякденною діяльністю в галузі культурного розвитку суспільства СЕПН переконливо доводить, що вона успішно виконує це почесне і благородне завдання. «Всіма своїми зусиллями, спрямованими на дальший розвиток культурного життя і художньої творчості, ми хочемо служити для блага людей, інтересам робітничого класу і всього трудового народу, — говорив член Політбюро, секретар ЦК СЕПН К. Хагер у доповіді на 6-му пленумі ЦК СЕПН у липні 1972 р. — Наша політика в галузі культури спрямована до єдиної мети: духовно збагачувати життя людей, робити прекраснішим повсякденний побут і дати можливість усім громадянам вести змістовне життя» [5, 77].

VIII з'їзд СЕПН підкреслив, що за час існування НДР культура стала народною, а переважна частина трудящих — культурними людьми, які перебувають у постійному творчому духовному розвитку. З'їзд переконливо продемонстрував морально-політичну єдність нової соціалістичної інтелігенції з партією, висунув як основне завдання діяльності партії і держави дальше піднесення матеріального і культурного рівня життя населення на основі високих темпів розвитку соціалістичного виробництва, підвищення його ефективності, науково-технічного прогресу та зростання продуктивності праці [6, 28]. Це завдання, зафіксоване у рішеннях з'їзду, являє собою «принциповий і довготрива-

лий орієнтир, що впливає з основного економічного закону соціалізму» [21, 410].

Найголовнішою функцією соціалістичної культури було й залишається формування гармонійної, всебічно розвиненої особи, виховання свідомої, освіченої, соціально активної людини. На виконання цих якостей спрямована ідеологічна й виховна робота партії та держави, вся соціалістична система освіти, діяльність працівників культури і мистецтва, установ та організацій, що займаються питаннями культури. Соціалістична єдина партія Німеччини піклується, щоб сила впливу соціалістичної культури на трудящих постійно зростала.

6-й пленум ЦК СЄПН, що відбувся у липні 1972 р., висунув завдання забезпечити комплекс життєвих умов, матеріальних і духовних цінностей, ідей, знань, засвоєння яких буде сприяти формуванню здібних, освічених і переконаних будівників соціалізму, справжніх соціалістичних осіб [5, 9].

Питанням розвитку культури було приділено значну увагу й на 9-му пленумі ЦК СЄПН у травні 1973 р., який відзначив дальший розвиток науки, мистецтва, літератури, підкреслював важливість для духовного розвитку суспільства культурних зв'язків з трудящими соціалістичних країн, необхідність боротьби проти реакційної буржуазної псевдокультури [16, 429, 430].

Німецька Демократична Республіка є невід'ємною складовою частиною країн соціалістичної співдружності, де єдиний марксистсько-ленінський світогляд, спільна економічна база і соціальна та політична структури, погоджена діяльність на міжнародній арені, соціалістична інтеграція справляють величезний вплив на співробітництво в галузі культури, зміцнюючи її інтернаціоналістську основу. «Основний напрям і мета нашої політики у сфері культури,— говорив міністр культури НДР Г.-И. Гофман,— це сприяння зміцненню світового соціалізму та світового революційного руху. Жодна велика подія в культурному житті будь-якої з братніх країн не відбувається без участі працівників мистецтв інших країн соціалістичної співдружності... Таким чином, досягнення народу кожної братньої країни у все більшій мірі стає надбанням народів усіх інших країн. Цей процес, що спрямовується комуністичними партіями, поширюється і поглиблюється» [13, 32].

Визначною подією в культурному житті соціалістичних країн було святкування 30-річчя Перемоги над фашизмом. Серед важливих заходів, присвячених цій знаменній даті, слід назвати міжнародну художню виставку «30 переможних років», а також спільний фестиваль народної творчості, організований ЧССР, ПНР і НДР в так званому «трикутнику країн» — місці, де сходяться їх кордони. До цієї дати вийшли перші томи 35-томної «Бібліотеки Перемоги», що підготовлена до друку видавництвами соціалістичних країн [13, 32].

Важливе місце в історії НДР, Соціалістичної єдиної партії Німеччини займає ІХ з'їзд партії, що відбувся в травні 1976 р. На цьому з'їзді було прийнято нову Програму СЄПН, в якій поставлено завдання продовжувати будівництво розвинутого соціалістичного суспільства і тим самим створити основні передумови для поступового переходу до комунізму. Форум комуністів НДР підкреслив, що економічна і соціальна політика партії тісно зв'язана з розвитком соціальних відносин і суспільної активності трудящих, піднесення їх освітнього рівня і культури, політичної свідомості. «Від того, наскільки стимулюючий вплив справляють культура і мистецтво, які духовні і моральні потреби вони допомагають задовольняти і формувати, значною мірою залежить чи добре почувають себе люди і чи багате їх життя в духовному відношенні,— говорив Генеральний секретар ЦК СЄПН Е. Хонеккер на з'їзді.— Без всестороннього розквіту соціалістичної культури, яка глибоко

вкоренилася в народних масах, не може бути соціалістичного способу життя. Культура і мистецтво можуть вносити значний вклад у зміцнення соціалістичних переконань, запалювати в серцях людей яскраве полум'я комуністичних ідеалів» [7, 142]. В новій програмі партії зазначається, що СЕПН й надалі «буде спрямовувати всі зусилля на те, щоб зростаючі результати, успіхи у виробництві і все ширше застосування науково-технічних досягнень йшли на користь робітничому класу і всім іншим трудящим, щоб постійно зростав життєвий рівень народу і його культура, щоб його духовне життя ставало багатшим» [8, 24—25].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ленін В. І.* Промова на II нараді завідуючих позашкільними підвідділами губернських відділів народної освіти 24 січня 1919 р.— Повне збір. творів. Пер. з 5-го рос. вид. Т. 37.
2. *Ленін В. І.* Промова на Всеросійській нараді політосвіт губернських і повітових відділів народної освіти 3 листопада 1920 р.— Там же. Т. 41.
3. *Ульбрихт В.* Первые шаги в деле духовного обновления немецкого народа.— В кн.: К вопросу социалистического строительства в ГДР. Дрезден, Verlag Zeit im Bild, 1968.
4. *Ульбрихт В.* Развитие социалистической культуры в Германской Демократической Республике.— «Коммунист», 1959, № 13.
5. *Хагер К.* Социалистическая политика в области культуры.— Доклад на 6 пленуме ЦК СЕПГ. Дрезден, Verlag Zeit im Bild, 1972.
6. *Хонеккер Э.* Отчетный доклад Центрального комитета СЕПГ VIII съезду. Дрезден, Verlag Zeit im Bild, 1971.
7. *Хонеккер Э.* Отчет Центрального Комитета СЕПГ IX съезду Социалистической единой партии Германии. Дрезден, Verlag Zeit im Bild, 1976.
8. Программа Социалистической единой партии Германии. Дрезден, Verlag Zeit im Bild, 1976.
9. Центральный державный архив Жовтневої революції і соціалістичного будівництва СРСР (ЦДАЖР СРСР), ф. 5283, оп. 16, спр. 133.
10. Ministerium für Kultur der Deutschen Demokratischen Republik. Arbeitsmaterial zur Entwicklung der Sozialistischen Kultur in der DDR. Berlin, 1975.
11. Statistisches Jahrbuch der Deutschen Demokratischen Republik. Berlin, Staatsverlag der DDR, 1967.
12. Германская Демократическая Республика. Дрезден, Verlag Zeit im Bild, 1974.
13. *Гофман Г.-И.* Духовный потенциал социалистического общества.— «Проблемы мира и социализма», 1976, № 5.
14. 20 лет Германской Демократической Республике. Тезисы. Дрезден, Verlag Zeit im Bild, 1969.
15. 25 лет Германской Демократической Республике — четверть века борьбы за мир, демократию и социализм. Из тезисов Национального совета Национального фронта ГДР.— «Внешнеполитический бюллетень», Берлин, Издание Главного управления печати Министерства иностранных дел ГДР, 1974, № 8.
16. История Германской Демократической Республики. 1949—1973. Краткий очерк. М., «Наука», 1975.
17. *Щербина Д. Г.* Культурная революция в ГДР и борьба СЕПГ за ее осуществление (1949—1969 гг.). Автореф. канд. дис. Днепропетровск, 1971.
18. Экономика и политика стран социализма. Германская Демократическая Республика. М., «Наука», 1974.
19. *Ulbricht W.* Der zweite Fünfjahrplan und der Aufbau des Sozialismus in der DDR.— «Neues Deutschland». 1956, 29 März.
20. *Ulbricht W.* Zur Geschichte der neuesten Zeit. Bd. I, 1. Halbband. Berlin, Dietz Verlag, 1955.
21. *Honecker E.* Reden und Aufsätze. Bd. 1, Berlin, Dietz Verlag, 1975.
22. Arbeitsmaterial des Kreiskabinetts für Kulturarbeit, Eisenach, Herausgegeben vom Kreiskabinetts für Kulturarbeit Eisenach, 1975.
23. Information Veranstaltungsplan. Eisenach, Eisenach — Information, 1975. № 5.
24. Lehr-programm 1975—1977 Kreis-Volkshochschule und betriebliche Bildungseinrichtungen. Eisenach, Herausgeber Rat des Kreises Eisenach Abt. Berufsbildung und Berufsberatung, 1975.
25. *Pieck W.* Reden und Aufsätze. Bd. 2. Berlin, Dietz Verlag, 1952.
26. «Neues Deutschland».

Е. М. МІЩЕНКО

ПЕРЕТВОРЕННЯ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ

НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ БОЛГАРІЇ

(НА ЕТАПІ ПОБУДОВИ

РОЗВИНУТОГО СОЦІАЛІСТИЧНОГО СУСПІЛЬСТВА)

В результаті соціалістичних перетворень, що сталися в НРБ за 30 років, відстала аграрна країна стала індустріально-аграрною державою з високорозвинутою промисловістю і механізованим сільським господарством.

В промові на урочистому мітингу трудящих Софії 19 вересня 1973 р. Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев зазначав, що «Справжній революційний переворот стався на болгарській землі — переворот, який справив величезний творчий вплив на все життя країни... Переворот в усьому — у промисловості, сільському господарстві, суспільних відносинах, культурі, умовах праці і побуту людей, їх свідомості. Переворот, який зберіг і гігантськи примножив духовні цінності болгарського народу. Переворот, який заклав міцні основи для впевненого і швидкого руху вперед — до розвинутого соціалізму, до комунізму» [4, 257—258].

В основу програми перебудови сільського господарства країни Болгарська комуністична партія поклала ленінський кооперативний план, в якому були сформульовані загальні для всіх країн закономірності соціалістичної перебудови сільського господарства [20, 21; 32, 107; 31, 195]. Партія дала блискучий приклад творчого використання накреслень В. І. Леніна та досвіду колгоспного будівництва в СРСР при розробці форм кооперування селян.

Болгарія першою з європейських країн народної демократії і другою після Радянського Союзу почала розвивати своє сільське господарство на соціалістичній основі. Протягом двох п'ятирічок було в основному створено його матеріально-технічну базу і у 1958 р. VII з'їзд БКП констатував, що соціалістичну перебудову сільського господарства завершено [7, 9]. В резолюції з'їзду підкреслювалося, що завдяки вірній політиці БКП і її Центрального Комітету, великій організаційній і практичній діяльності партії на селі повністю перемогли соціалістичні виробничі відносини [31, 212]. Ця перемога забезпечила можливість швидкого розвитку продуктивних сил і, насамперед, прогресивні зміни в матеріально-технічній базі сільського господарства, подала яскравий приклад переваги соціалістичного суспільного ладу.

Для успішного виконання поставлених VII з'їздом БКП завдань дальшого розвитку суспільства необхідно було прискорити темпи соціалістичного будівництва як в місті, так і на селі, удосконалювати методи партійного керівництва. Важливим заходом для дальшого розвитку сільськогосподарських підприємств — трудових кооперативних землеробських господарств (ТКЗГ) і державних землеробських господарств (ДЗГ) — було їх укрупнення, що почалося в 1959 р. і стало основою прискорення темпів спеціалізації і концентрації сільськогосподарського виробництва. Число господарств у результаті укрупнення зменшилося з 3290 у 1959 р. до 932 у 1960 р., проте середній розмір земельних угідь кожного з них збільшився з 1153 га у 1958 р. до 4185,7 га у 1960 р. Тракторний парк у 1960 р. налічував 40,3 тис. тракторів проти 27,7 тис. у 1958 р., комбайнів 8,4 тис. проти 5 тис. Було створено сприятливі умови для більш ефективного використання сучасної техніки, застосування передової технології та організації виробництва.

VIII з'їзд БКП (1962 р.) прийняв Директиви розвитку Народної Республіки Болгарії на 1961—1980 рр., в яких було сформульовано основні напрями розвитку народного господарства країни, генеральна

носин у Болгарії дало можливість БКП перейти до побудови зрілого соціалістичного суспільства. Його суть і характер були сформульовані, історично конкретизовані, науково обґрунтовані на X з'їзді БКП у 1971 р.

На пленумі ЦК БКП, що відбувся у квітні 1970 р., зазначалося, що практично назріла необхідність дальшої концентрації сільського господарства на якісно новій основі. Було рекомендовано як найбільш прийнятну форму — об'єднання декількох землеробських господарств за галузевим принципом — аграрно-промислові комплекси (АПК). Пленум дав детальну характеристику суті, принципів побудови, методів керівництва і напрямів діяльності АПК. При об'єднанні в аграрно-промислові комплекси кооперативних та державних підприємств відбувається процес дальшого розвитку двох форм соціалістичної власності — державної і кооперативної, подолання відмінностей між ними і поступова інтеграція. АПК повинні сприяти розвитку продуктивних сил шляхом найефективнішого використання землі і інших засобів виробництва, впровадження високопродуктивної техніки і сучасної технології, наукової організації праці.

Після Пленуму ЦК БКП, рішення якого були затверджені X з'їздом БКП, розгорнулася активна партійно-політична та організаційна робота за виконання намічених завдань. У 1971 р. АПК об'єднували 90% всіх сільськогосподарських підприємств і організацій і 94,7% оброблюваної землі; вони виробляли 91,4% валової продукції суспільного сектора сільського господарства [23, 148—149].

АПК можуть бути кооперативними, державно-кооперативними і державними. Зараз в НРБ практично існують АПК двох типів — однотипні і змішані. У 1971 р. змішані становили близько 40% від загальної кількості комплексів [13, 140]. За функціями в організації виробництва АПК поділяються на три типи. До першого типу відносяться АПК, в яких зберігається самостійність ТКЗГ та ДЗГ в організації виробництва і праці, але при цьому спрямовуючі функції передано органам АПК. Органами управління таких комплексів є загальні збори членів АПК, керуюча рада, оперативне бюро і голова. В АПК другого типу — функції організації виробництва і керівництва майже повністю передані органам управління комплексом. В таких АПК організуються спеціалізовані підприємства по виробництву певних видів продукції, які перебувають на внутрігосподарському розрахунку в межах АПК. Керуються такі господарства дирекцією АПК. Третій тип АПК — це комплекси, що становлять єдине підприємство.

В 1972 р. у Болгарії налічувалось 170 АПК, кожний з яких мав в середньому по 232 729 га сільськогосподарських угідь [15, 265], що становило близько 95% всієї оброблюваної землі [21, 44]. На перше січня 1973 р. тракторний парк країни налічував 19 463 комбайни, 18 771 тракторну сівалку, 3051 насіннеочисну машину [17, 254—255], збільшившись за період з 1958 по 1972 р. приблизно у 2,6 раза [17, 255].

За час, який минув від X з'їзду БКП, аграрно-промислові комплекси удосконалювались, створюючи більш сприятливі умови для концентрації сільськогосподарського виробництва і переходу його на промислову основу, що приводить до поступового піднесення села до рівня міста. У доповіді Першого секретаря ЦК БКП Т. Живкова на XI з'їзді партії зазначалося, що у роки сьомої п'ятирічки необхідно ще повніше використовувати переваги АПК у розвитку сільського господарства. Процес концентрації сільськогосподарського виробництва на основі його спеціалізації та інтеграції, а також поєднання сільськогосподарської науки з виробництвом триватиме. Ці процеси будуть проходити паралельно з дальшим запровадженням промислових методів у сільськогосподарське виробництво [5, 54—55].

Протягом двох перших років шостої п'ятирічки — 1971—1972 — темпи росту національного прибутку на душу сільського населення підвищилися на 9,5% [31, 479], за період після X з'їзду БКП реальні прибутки на душу населення збільшилися на 20,6%, а селян-кооператорів — на 25,5% [33, 33].

В цілому, як зазначалось у доповіді Т. Живкова на XI з'їзді БКП, національний прибуток підвищився на 46%, а реальні прибутки населення — на 32,4% [5, 33, 60]. Цей факт свідчить про вирівнювання прибутків селян-кооператорів і робітників та службовців, що надихає селян-кооператорів до більш активної участі в соціалістичному будівництві. Створюються передумови для прискореного процесу стирання суттєвих відмінностей між містом і селом. Відбувається зближення соціальних груп, болгарське суспільство поступово набуває рис соціальної однорідності. В Генеральному плані розвитку народного господарства НРБ на 1961—1980 рр. передбачено, що до 1980 р. селяни і робітники одержуватимуть однакові прибутки [27, 138].

Розв'язання складних завдань, пов'язаних з побудовою розвинутого соціалістичного суспільства, підкреслюється в Програмі БКП, прийнятій на X з'їзді, вимагає розвитку і вдосконалення методів партійного керівництва, підвищення керівної ролі комуністичної партії [10, 95].

Пленум ЦК БКП (1970 р.) вказав на необхідність створення особливого партійного органу для керівництва всією суспільно-політичною роботою в АПК. Як зазначав Т. Живков на пленумі, «Нові структурні зміни в сільському господарстві потребують суттєвих змін і в організації, структурі та керівництві ідеологічної роботи в цій галузі економіки» [6, 73].

З дальшою індустріалізацією сільськогосподарського виробництва, з створенням АПК перед Болгарською компартією, перед масовими організаціями і в першу чергу перед профспілками, Вітчизняним фронтом, комсомолом стають нові завдання, які полягають у приведенні змісту і форми партійної роботи у відповідність з новими завданнями соціалістичного будівництва. «Перебудова і розвиток сільського господарства на промисловій основі, концентрація і спеціалізація виробництва висувають зовсім нові проблеми, які стосуються не тільки матеріально-технічної бази, а й становища трудівників села у виробництві, удосконаленні кооперативної власності і всієї системи суспільних відносин на селі. У зв'язку з цим вирішення назрілих організаційно завдань, питань кваліфікації кадрів, правильного регулювання виробничих, економічних і інших соціальних процесів нашого села набувають винятково великого значення» [6, 42].

В Програмі партії підкреслюється, що основною лінією розвитку соціального управління є послідовне розгортання соціалістичної демократії, неухильне підвищення наукового рівня управління [10, 78]. Яскравим прикладом демократизму соціалістичного суспільства, соціально-політичної єдності болгарського народу є участь у керівництві країною Болгарського землеробського народного союзу (БЗНС). Між БЗНС і БКП встановлені найтісніші відносини братерського співробітництва і взаємного довір'я [30, 87; 5, 76—77]. В роки соціалістичного будівництва дружба і співробітництво між ними зміцніли і перетворилися на надійний фактор прогресивного розвитку Болгарії.

В доповіді Т. Живкова на XI з'їзді БКП відмічалось, що після X з'їзду партії спільна робота БКП і Болгарського землеробського народного союзу одержала дальший розвиток [5, 76]. Важливе значення має спільна робота партійних організацій та первинних організацій БЗНС у створенні, розвитку аграрно-промислових комплексів. БЗНС

відіграє велику роль у мобілізації трудящих на виконання планів соціалістичного будівництва на селі.

НРБ є складовою частиною соціалістичної співдружності. З виходом соціалізму за рамки однієї країни і перетворенням його у світову систему в основу взаємовідносин між соціалістичними країнами були покладені принципи соціалістичного інтернаціоналізму. «Соціалістичний інтернаціоналізм,— говорив Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев,— сьогодні виявляється і в тенденції до економічного зближення соціалістичних держав, у всебічному розвитку господарських зв'язків між ними» [3, 404].

Важливим фактором побудови розвинутого соціалістичного суспільства в країнах соціалістичної співдружності є економічне співробітництво, яке дає можливість кожній країні найбільш повно і раціонально використовувати ресурси і розвивати продуктивні сили. Своїми успіхами в соціалістичному будівництві НРБ значною мірою зобов'язана тісному співробітництву з країнами соціалістичної співдружності і, насамперед, з Радянським Союзом. Питанням зближення економіки НРБ з економікою СРСР було присвячено спеціальний Пленум ЦК БКП, що відбувся у 1963 р. У травні 1967 р. було підписано Договір про дружбу, співробітництво і взаємну допомогу між Союзом Радянських Соціалістичних Республік і Народною Республікою Болгарією строком на 20 років [14, 378]. Л. І. Брежнев з нагоди підписання цього договору сказав, що «Новий радянсько-болгарський договір — це закономірний результат зростаючого зближення наших країн, всебічного розвитку співробітництва між болгарським і радянським народами. Закріплюючи те, чого було досягнуто протягом минулих десятиріч, він іде значно далі, в зміцненні братерських уз, які зв'язують наші країни, відкриває нові можливості для розвитку політичного, економічного та культурного співробітництва між Болгарією і Радянським Союзом» [3, 30].

На липневому (1968 р.) пленумі ЦК БКП було поставлено завдання: «Здійснити інтеграцію економіки Народної Республіки Болгарії з економікою інших соціалістичних країн на основі все тіснішого зближення з економікою Радянського Союзу» [8, 56]. X з'їзд БКП проголосив розширення і поглиблення соціалістичної інтеграції однією з важливих умов інтенсифікації народного господарства Болгарії. Це положення закріплено у новій Програмі БКП, прийнятій на цьому з'їзді. На XI з'їзді БКП зазначалося, що без розвитку і поглиблення соціалістичної економічної інтеграції, яка є історичним процесом інтернаціоналізації виробництва і має характер об'єктивної закономірності в ході побудови зрілого соціалізму і переходу до комунізму, неможливий прискорений прогрес країни [5, 18].

Важливим центром координації сільськогосподарського виробництва соціалістичних країн є Постійна комісія з питань сільського господарства при Раді Економічної Взаємодопомоги. Вона вивчає можливості і розробляє рекомендації щодо розвитку планомірної міждержавної спеціалізації сільськогосподарського виробництва країн — членів РЕВ. На XXV сесії РЕВ у 1971 р. була прийнята Комплексна програма дальшого поглиблення і вдосконалення співробітництва і розвитку соціалістичної економічної інтеграції країн — членів РЕВ. Рішення сесії РЕВ, затверджений X з'їздом БКП і XXIV з'їздом КПРС курс на дальше поглиблення і розвиток всебічного співробітництва НРБ і СРСР та початок зближення і інтегрування їх народногосподарських комплексів означає, що болгаро-радянське співробітництво вступило в новий етап [28, 15].

Постійне розширення економічних відносин між НРБ і СРСР, з країнами соціалістичної співдружності, вдосконалення їх форм є проявленням об'єктивних закономірностей соціалістичного розвитку і бурх-

ливого росту продуктивних сил. Як передбачав В. І. Ленін, розвивається тенденція до створення в майбутньому всесвітнього господарства, як цілого, що регулюється пролетаріатом усіх націй за єдиним планом [1, 156].

Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев у доповіді на XXV з'їзді партії сказав, що Політбюро ЦК КПРС вважає особливо важливою прийняту країнами — членами РЕВ у 1971 р. довгострокову програму соціалістичної економічної інтеграції. «Ця програма...» — відзначив Л. І. Брежнев, — підносить співробітництво соцкраїн на значно вищий ступінь, ніж просто розвиток торгівлі. Вона означає, наприклад, спільне освоєння природних ресурсів для загальної користі, спільне будівництво великих промислових комплексів, розрахованих на задоволення потреб усіх його учасників, сплановану на багато років наперед кооперацію між підприємствами і цілими галузями промисловості наших країн. Робота по виконанню Комплексної програми привела до того, що вже тепер значно поглибилась наша господарська взаємодія, збільшилась взаємодоповнюваність економік наших країн — на чималу вигоду для кожної з них» [9, 10].

На сучасному етапі розвитку економічних відносин між соціалістичними країнами все яскравіше виявляється тенденція до спеціалізації економіки господарств окремих країн. Сільськогосподарське машинобудування НРБ, наприклад, спеціалізується на виробництві техніки для механізації робіт у виноградарстві, городництві, садівництві і машин для первинної обробки тютюну. Слід відзначити, що трактори для обробітку винограду і розсадосадильні машини виробляються тільки у Болгарії [24, 118]. Всі ці машини широко застосовуються і в сільському господарстві Радянського Союзу. В свою чергу СРСР поставляє Болгарії колісні і гусеничні трактори, комбайни й інші сільськогосподарські машини. У 1973 р. НРБ імпортувала із Радянського Союзу 5,6 тис. тракторів, а експортувала 2,9 тис. [26, 154—155].

Важливим напрямом економічного співробітництва між СРСР і НРБ в галузі сільського господарства є також взаємне ознайомлення з передовим досвідом обох країн. Болгарські спеціалісти відвідують СРСР для ознайомлення з досягненнями в організації сільськогосподарського виробництва, а радянські — вивчають організацію роботи ТКЗГ, ДЗГ, АПК.

Виступаючи на XI з'їзді БКП, голова аграрно-промислового комплексу ім. X з'їзду БКП Тирговіштського округу Сибі Трифонов зазначав, що досягнуті ними високі результати стали можливими завдяки вірній політиці БКП, братській допомозі СРСР, постійному вивченню і впровадженню багатого радянського досвіду [22]. В цьому співробітництві значне місце посідає Українська РСР. Протягом 1970—1975 рр. 324 болгарських спеціалісти в галузі сільського господарства відвідали УРСР і ознайомилися з роботою колгоспів, радгоспів, науково-дослідних інститутів, які працюють над проблемами дальшого вдосконалення і розвитку сільськогосподарського виробництва [12]. За цей же період 164 спеціалісти з УРСР виїздили до НРБ для ознайомлення з досвідом болгарських друзів [12]. Десятки колгоспів і радгоспів УРСР змагаються з сільськогосподарськими кооперативами і державними господарствами НРБ.

На сучасному етапі перед сільським господарством НРБ поставлено завдання на основі дальшої інтенсифікації і модернізації забезпечити значний ріст продуктивності праці і підвищити ефективність виробництва. Соціалістична економічна інтеграція сприяє вирішенню цього завдання. Політика БКП в галузі сільського господарства є невід'ємною частиною загальної політики, спрямованої на виконання сьомого п'ятирічного плану розвитку народного господарства НРБ на

1976—1980 рр., який був затверджений XI з'їздом БКП, на побудову в країні розвинутого соціалістичного суспільства. Всі зусилля трудящих Болгарії спрямовані на здійснення цього важливого завдання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ленін В. І.* Тези до II конгресу Комуністичного Інтернаціоналу.— Повне збір. творів. Пер. з 5-го рос. вид. Т. 41.
2. *Ленін В. І.* Тези про виробничу пропаганду. (Чорновий начерк).— Там же. Т. 42.
3. *Брежнєв Л. І.* Ленінським курсом. Промови і статті. Т. 2. К., Політвидав України, 1971.
4. *Брежнєв Л. І.* Ленінським курсом. Т. 4. К., Політвидав України, 1974.
5. *Живков Т.* Отчет на Централния комитет на Българската комунистическа партия за периода между X и XI конгрес и предстоящите задачи. Доклад пред XI конгрес на БКП 29 март 1976 година. София, Партиздат, 1976.
6. *Живков Т.* О концентрации и развитии сельского хозяйства на промышленной основе. Доклад на пленуме ЦК БКП 27—28 апреля 1970 г. София. София-пресс, 1970.
7. *Живков Т.* Союз рабочих и крестьян — незыблемая основа народной власти. М., Госполитиздат, 1960.
8. *Живков Т.* Основни насоки за по-нататочното развитие на системата на управление на нашегo общество. София, Партиздат, 1968.
9. Матеріали XXV з'їзду КПРС. К., Політвидав України, 1976.
10. Програма Болгарской коммунистической партии. София, Партиздат, 1962.
11. Директиви на VIII конгрес на БКП. София, Партиздат, 1962.
12. Поточні архіви Міністерства сільського господарства УРСР і Всесоюзної академії сільськогосподарських наук ім. В. І. Леніна за 1970—1975 рр.
13. Българската комунистическа партия — ръководител и организатор на изграждането на развито социалистическо общество в България. София, Партиздат, 1974.
14. Советско-болгарские отношения. 1948—1970. Документы и материалы. М., Из-во полит. лит., 1974.
15. Статистически годишник на НРБ Министерство на информацията и съобщенията, София, 1973.
16. Статистически годишник на Народна Република България. Министерството на информацията и съобщенията. София, 1974.
17. *Беров Любен.* Икономическото развитие на България през вековете. София, Профиздат, 1974.
18. *Валев Л. Б.* Ленинизм и строительство социализма в Народной Республике Болгарии.— «Советское славяноведение», 1970, № 2.
19. Концентрация и специализация сельского хозяйства в НРБ.— «Международный сельскохозяйственный журнал», 1975, № 2.
20. *Луцов И., Кънчев Т., Гатев О.* Икономическа организация и планиране на социалистическото селскостопанство. Варна, Държавно издателство, 1970.
21. Народная Республика Болгария. Справочник. Из-во полит. лит., 1974.
22. Нерушимое единство партии и народа.— «Правда», 1976, 2 апр.
23. Проблемы развития сельского хозяйства социалистических стран Европы. М., «Наука», 1973.
24. Проблемы социалистической экономической интеграции. М., «Мысль», 1974.
25. *Русинов С.* Болгария на современном этапе экономического развития. М., «Мысль», 1971.
26. Социалистический интернационализм в действии. М., «Междунар. отношения», 1974.
27. Социально-экономическое развитие Болгарии (1944—1964 гг.). София, Изд-во лит. на иностран. яз., 1964.
28. *Сохань П. С.* Деякі методологічні аспекти дослідження радянсько-болгарського співробітництва.— «Історичні дослідження. Історія зарубіжних країн», вип. 1. К., «Наук. думка», 1975.
29. *Стародубровская В. Н., Усиевич М. А.* Социализм и крестьянство. Осуществление ленинского кооперативного плана в странах народной демократии. М., Из-во АН СССР, 1960.
30. *Танчев П.* Ленинская апрельская политика на партията и комунистическо-земледельского единство.— «Ново време», 1976, № 3.
31. 30 години икономика на НР България. София, Партиздат, 1974.
32. *Шаренков С.* Строительство социалистической экономики в Народной Республике Болгарии. М., Госполитиздат, 1960.
33. *Чернейко Г. А.* Народной Болгарии — 30 лет. М., «Знание», 1974.

**ЗАВЕРШЕННЯ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПЕРЕБУДОВИ
СІЛЬСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
В УГОРСЬКІЙ НАРОДНІЙ РЕСПУБЛІЦІ
ТА СОЦІАЛЬНІ ЗМІНИ В СУСПІЛЬСТВІ**

Робітничий клас Угорщини в союзі з трудящим селянством героїчним трудом в історично короткий строк — менш ніж за 15 років — побудував основи соціалізму. В соціалістичній Угорщині назавжди було покинчено з експлуатацією людини людиною, ліквідовані суспільні та економічні передумови для реставрації капіталізму [5, 13]. VIII з'їзд УСРП, який відбувся в листопаді 1962 р., сповістив про цю історичну перемогу угорських комуністів, усіх трудящих країни. Як підкреслювалось у Звітній доповіді ЦК УСРП з'їзду, «Центральний Комітет може рапортувати партії, а партія — угорському трудовому народу, що завершено створення основ соціалістичного суспільства» [2, 253]. Заклавши основи соціалізму, трудящі Угорщини під керівництвом УСРП приступили до будівництва розвинутого соціалістичного суспільства.

На соціалістичний шлях Угорщина вступила в складних умовах. Це було пов'язано, насамперед, з тяжким минулим історичного розвитку країни. Угорщина була аграрною країною з однобічною спеціалізацією виробництва, за рівнем продукції на душу населення вона займала одне з останніх місць в Європі. Навіть у капіталістичному світі Угорщина вважалась країною «трьох мільйонів злидарів», «країною туберкульозу», безробітних. Число безробітних становило в середньому 200—300 тис., а часом 800 тис. чоловік. Понад 60% селян були безземельними або малоземельними.

Участь Угорщини в другій світовій війні на стороні фашистської Німеччини ускладнювала економічне становище. За умовами так званої «Дьєрської програми» економіка Угорщини була повністю підкорена інтересам Німеччини. Фашисти хазяйнували в Угорщині, як у себе дома: вивозили боксити, нафту, хліб, овочі, фрукти, продукцію тваринництва. З їх вини було фізично знищено понад 600 тис. угорських громадян. Матеріальна шкода, яку завдали фашисти народному господарству країни в період другої світової війни, перевищувала 22 млрд. пенге [3, 13].

В 1945 р. угорський народ був звільнений з-під ярма фашизму героїчною Радянською Армією. Створилися сприятливі умови для розгортання антиімперіалістичної, народно-демократичної революції. Її провідною силою виступив робітничий клас, який під керівництвом Комуністичної партії, при підтримці широких трудящих мас боровся за знищення залишків фашистського режиму і встановлення народної влади, за незалежну демократичну Угорщину.

Програма корінних демократичних перетворень країни, накреслена Комуністичною партією Угорщини, передбачала здійснення радикальної аграрної реформи. Її основною метою було знищення феодально-поміщицького землеволодіння і надання землі трудящим масам — тим, хто її обробляє.

Згідно з декретом про земельну реформу, який було затверджено Тимчасовими національними зборами Угорщини 5 вересня 1945 р., конфісковувалися землі ватажків фашистських організацій, воєнних злочинців, великих землевласників, володіння яких становили понад 200 кадастрових хольдів. Решта землі (крім куркульської) конфісковувалася державою за певний викуп з правом збереження за власником 100 кадастрових хольдів. Учасники руху Опору, активні борці проти

німецько-фашистських окупантів мали право володіти ділянками землі до 300 кадастрових хольдів [17, 90—93].

В результаті проведеної земельної реформи в структурі землекористування відбулися корінні зміни. Повністю ліквідовано поміщицьке землеволодіння, 642 тис. безземельних і малоземельних селян одержали в середньому по 5,1 кадастрових хольда землі.

У боротьбі за розгортання і поглиблення народно-демократичної революції Комуністична партія Угорщини проводила політику єдиного фронту, згуртування всіх демократичних, прогресивних сил на вирішення завдань будівництва нової, демократичної Угорської держави. У 1948 р. перемогла соціалістична революція і була встановлена диктатура пролетаріату в формі народної демократії.

Важливе значення для зміцнення народно-демократичного ладу і дальшого розвитку країни по шляху соціалізму мало політичне згуртування робітничого класу Угорщини і створення на марксистсько-ленінській основі єдиної робітничої партії — Угорської партії трудящих.

Складовою частиною будівництва основ соціалізму в Угорщині, як і у всіх інших країнах, була соціалістична перебудова сільського господарства.

Виступаючи на III Всесоюзному з'їзді колгоспників, Л. І. Брежнев підкреслював: «Ідеї великого Леніна про кооперацію, політика партії в розв'язанні селянського питання цілком витримали перевірку часом. Досвід СРСР та інших соціалістичних країн з усією очевидністю показав, що будівництво соціалізму на селі — це єдиний шлях для селянства до щастя, основа благополуччя всіх трудящих» [7, 8]. Угорська партія трудящих, керуючись ленінським кооперативним планом і враховуючи насаперед досвід КППС, розробила програму кооперування сільського господарства країни, здійснення якої було розпочато у 1948 р.

На шляху соціалістичного будівництва в 1948—1956 рр. трудящі Угорщини добилися великих успіхів. Про це свідчили результати виконання першого п'ятирічного плану розвитку народного господарства. За п'ять років промислове виробництво збільшилось у три рази. Угорщина з аграрної перетворилася в індустріально-аграрну країну. Певних успіхів було досягнуто і в розвитку сільського господарства. В середині 1953 р. у країні налічувалося вже 5224 сільськогосподарських кооперативи, яким належало 24,6% орної площі країни [22, 630].

Проте успіхи могли бути ще більшими, якщо б керівництво Угорської партії трудящих не припустилося помилок, які негативно вплинули на хід соціалістичного будівництва. Значною мірою вони стосувалися аграрної політики партії. Мали місце грубі порушення ленінських принципів кооперування, метод переконування часто підмінявся адмініструванням, не приділялося достатньої уваги виховній, організаторській роботі серед селян. Повільно розвивалася матеріально-технічна база сільського господарства. Система заготівлі сільськогосподарських продуктів, яка існувала, не враховувала принцип матеріальної заінтересованості, що негативно впливало на економічний розвиток виробничих кооперативів і одноосібних селянських господарств. Ряд важливих питань аграрної політики залишилися нерозв'язаними, і це викликало певне незадоволення селянства, призводило до послаблення робітничо-селянського союзу.

Труднощами, які виникли на шляху соціалістичного розвитку Угорщини в середині 50-х років, скористались антисоціалістичні реакційні сили, що спирались на підтримку міжнародної імперіалістичної реакції. Вони вчинили в жовтні 1956 р. контрреволюційний заколот, маючи на меті повалення народно-демократичного ладу і повернення Угорщини на шлях капіталізму.

Угорська соціалістична робітнича партія, яка стала гідною спадкоємицею революційних традицій Угорської партії трудящих, очолила

боротьбу проти наступу контрреволюції. За допомогою соціалістичних країн, і в першу чергу Радянського Союзу, угорські трудящі розгромили контрреволюційний заколот, успішно ліквідували його негативні наслідки і продовжили будівництво основ соціалізму. Виступаючи на VII з'їзді УСРП, Я. Кадар, висловивши почуття угорських трудящих, зазначив, що всі свідомі і чесні угорці завжди з подякою будуть згадувати про ту допомогу, яку надав Радянський Союз на прохання Революційного робітничо-селянського уряду Угорщини угорському народу в 1956 р., коли спалахнув контрреволюційний заколот і нависла загроза перетворення країни на військовий плацдарм. «За останні 15 років Радянський Союз вже двічі кров'ю своїх синів доказав глибоку дружбу з угорським народом, свій інтернаціоналізм» [5, 17].

Угорська соціалістична робітнича партія, виправивши помилки і зміцнивши владу трудящих, мобілізувала робітників, трудяще селянство та інтелігенцію на успішне завершення побудови основ соціалізму.

Досягнута за два роки наполегливої творчої праці УСРП і всього трудового народу економічна і політична консолідація в країні, успішне виконання завдань трирічного народногосподарського плану 1958—1960 рр. підготували базу для завершення соціалістичної перебудови села.

У 1958 р. УСРП взяла курс на прискорення темпів кооперування села, на перехід до суцільної колективізації. Вирішення цього завдання вимагало великої організаторської роботи партії. Потрібно було терпляче виправляти помилки минулого, добре орієнтуватися у складностях аграрної політики, враховуючи різні погляди з її питань окремих партійних і державних діячів. Мали місце суперечності з питань співвідношення завдань соціалістичного будівництва і перебудови сільського господарства, збільшення сільськогосподарського виробництва, вибору форм виробничої кооперації, ролі одноосібного селянства. У зв'язку з цим пропонувалися різні напрями дальшого розвитку сільського господарства країни.

Грудневий (1958 р.) пленум ЦК УСРП всебічно розглянув і проаналізував всі існуючі пропозиції, врахував всі позитивні моменти, викрив окремі помилки і відхилення від ленінського курсу. Пленум констатував, що «згідно з політичним і господарським становищем прискорення кооперативного руху можливе вже в 1959 році» [8].

Робітничий клас і трудяще селянство Угорщини під керівництвом комуністів, виконуючи рішення партії щодо розвитку кооперативного руху, за період з 1958 по 1961 р. добилися значних успіхів: до весни 1961 р. у країні було завершено соціалістичну перебудову сільського господарства. Це завдання вирішувалося в три етапи: перший етап — з осені 1958 р. до весни 1959 р.— відбулися корінні зрушення: були усупільнені 29,7% всіх орних земель; другий етап — з осені 1959 р. до весни 1960 р.— усупільнено 60,3%; третій етап — з осені 1960 р. до весни 1961 р.— соціалістичному сектору належало 95,6% всіх орних земель народної Угорщини. Це означало, що соціалістичне виробництво і соціалістичні виробничі відносини у сільському господарстві перемогли [15, 15].

Утвердження єдиних соціалістичних відносин створило сприятливі умови для більш швидких темпів розвитку промисловості, сільського господарства, транспорту, зв'язку, торгівлі, збільшення виробництва промислової продукції, підвищення продуктивності праці.

В результаті історичної перемоги угорського робітничого класу по завершенню будівництва основ соціалізму відбулися корінні зміни в класовій структурі суспільства (див. табл. 1).

Основоположники марксизму-ленінізму характеризували робітничий клас як основну революційну силу суспільства. «Тільки цей клас,— говорив В. І. Ленін,— може допомогти трудящим масам об'єднатися,

Таблиця 1

Зміни у структурі зайнятості населення УНР (1949—1962 рр.)*

Найменування	чисельність	
	1949 р.	1962 р.
Всього населення	9 204 799	10 071 715
З них:		
в промисловості	750 000	1 443 800
в будівництві	70 000	281 300
на транспорті	161 000	289 700
в торгівлі	207 000	344 200
в сільському господарстві	2 138 000	1 634 400

Решта громадян УНР — працівники соціально-культурних закладів, державних установ, учені, пенсіонери та ін.

Таблицю складено за: Statisztikai évkönyv 1949—1955, 13 p., 1957, 97. old.; Нежинский Л. Н. Очерки истории народной Венгрии. М., 1969, с. 401—406.

згуртуватися і остаточно відстояти, остаточно закріпити комуністичне суспільство, остаточно його побудувати» [1, 295]. Керівна роль робітничого класу визначається не тільки його кількістю й участю в матеріальному виробництві, а й силою його політичного впливу на суспільні класи, на весь хід будівництва нового життя.

Угорський робітничий клас в ході завоювання влади пролетаріату і будівництва основ соціалізму блискуче довів свою здатність керувати всім багатогранним суспільним життям країни. Протягом 1949—1960 рр. число працюючих у промисловості і будівництві майже подвоїлося і на 1970 р. становило 4 152 тис. чоловік [20, 2—3]. Загальна кількість робітників, зайнятих у промисловості, будівництві, транспорті, торгівлі, на комунальних підприємствах та у сільському господарстві, в 1962 р. наблизилась до 2 млн. [13, 22].

Формується робітничий клас переважно за рахунок вихідців з робітників і селян, але в його складі є й представники інших соціальних груп. Про це свідчать такі дані: протягом 1949—1963 рр. кількість працюючих у промисловості і на будівництві збільшилась на 750 тис. чоловік, з них вихідці з робітничого класу становили 300 тис. чоловік, з селян — 300 тис., з інших груп — 150 тис. чоловік [10, 141].

Враховуючи такі обставини, УСРП проводить велику організаційну і політико-виховну роботу: організовує і згуртовує ряди робітничого класу, бореться з пережитками дрібнобуржуазного світогляду, націоналістичними поглядами.

49,6% робітників живе у сільській місцевості і має пряме або безпосереднє відношення до сільськогосподарського виробництва [19, 31. VII 1971]. За даними угорської статистики, в 1970 р. з 1311 тис. сільських господарств 497 тис. були змішаними, тобто окремі члени сімей працювали в промисловості, на будівництві, у державних установах [20, 148—149].

В складі робітничого класу значно зросла частка жінок-робітниць. Протягом 1960—1970 рр. кількість зайнятих у соціалістичній індустрії збільшилась на 562 914 чоловік, з них 294 935 жінок. У сфері промислового виробництва частка жінок-трудівниць становить 42% від загального числа працюючих; в легкій промисловості — 63,8, у харчовій — 47,8% [20, 148—149; 16, 11].

Останнім часом уряд УНР прийняв ряд важливих постанов, спрямованих на поліпшення умов праці жінок-трудівниць, охорону

материнства, збільшення допомоги багатодітним та самотнім матерям. Прискореними темпами будуються дошкільні дитячі заклади та заводські профілакторії. Така політика партії та уряду пояснюється насамперед тим, що протягом останнього десятиріччя в країні населення Угорщини майже не зростає. Природний приріст населення на 1000 чоловік у 1965 р. становив 41 чоловік, 1970 р.— 30, а 1971 р.— всього 27 чоловік [20, 148—149]. Внаслідок цього досить високий процент становлять особи старших вікових категорій. У 1960 р. процент пенсіонерів до загального числа населення країни становив 6,4%; 1972 р.— 14,8% [19, 20.V 1973].

За період з 1961 р. по 1970 р. значно підвищився загальноосвітній і культурний рівень угорського робітничого класу, що великою мірою сприяло підвищенню продуктивності праці, вдосконаленню технології виробничих процесів, підвищенню рентабельності промислової продукції.

Про постійне піклування партії і уряду УНР справою підвищення культурного рівня, розвитку освіти і науки свідчать щорічні асигнування (див. табл. 2). Глибокому засвоєнню основ науки сприяло відокремлен-

Таблиця 2

Динаміка росту бюджетних асигнувань на розвиток освіти, науки і культури в Угорщині в 1950—1970 рр. * (у млн. форинтів)

Мета використання	Роки		
	1950	1960	1970
Народна освіта	1088,5	3445,9	3573
Наука та вищі учбові заклади	275,0	720,0	1739
Культура	143,8	472,3	3056
Всього:	1507,3	46 376	8368

* Таблицю складено за: Magyar statisztikai zsebkönyv 1972, Вр., 1973, 287-309. old.

ня церкви від школи. В роки першої і другої трьохрічок і наступних п'ятирічок в Угорщині проведена велика робота по ліквідації неписьменності і малописьменності, по підготовці спеціалістів для народного господарства. До 1972 р. у вищих учбових закладах УНР навчалось 93 957 студентів, що у дев'ять разів більше, ніж у 1938—1939 рр. В країні відкрито університети, інститути, вечірні та заочні технікуми [23, 28—32].

В результаті систематичної і послідовної роботи партії і уряду Угорщини у 1970 р. кількість кваліфікованих робітників становила майже 50% від загального числа 2600-тисячної армії угорського робітничого класу [6, 33]. У 1971/72 навчальному році у професійно-технічних училищах навчалось 211 279 чоловік, що майже вдвоє більше, ніж у 1960/61 навчальному році. У 1973 р. дипломи про закінчення вищого учбового закладу одержали понад 17 тис. чоловік, в тому числі 7585 жінок [17, 293, 297]. Так, завдяки підвищенню загальноосвітнього і професійного рівня всього населення і насамперед молоді, всі галузі народного господарства постійно поповнюються кваліфікованими спеціалістами.

В результаті завершення соціалістичної перебудови сільського господарства відбулися великі соціальні зміни в угорському селі.

Постійно зростає обсяг капіталовкладень у соціалістичний сектор сільського господарства. Лише протягом 1968—1970 рр. він становив 37 млрд. форінтів [16, 67—78].

Індустріалізація сільського господарства є основною базою для ліквідації відмінностей між містом і селом, між промисловим і сільськогосподарським виробництвом, між розумовою і фізичною працею. УСРП постійно піклується про зміцнення матеріально-технічної бази сільського господарства. Так, у 1960 р. соціалістичні сільськогосподарські підприємства мали 18 981 трактор, а у 1970 р.— вже 104 418 [21, 239].

Розвиток соціалістичного виробництва забезпечує умови для постійного росту добробуту його трудівників. У 1962 р. заробітна плата одного працюючого члена кооперативу становила 9409 форінтів, у 1963 р.— 10 758, а у 1966 р.— 21047 форінтів [11, 48]. Протягом п'яти років (1965—1970) прибутки працюючих у промисловості зросли на 24,7%, а в сільському господарстві — на 24,8%. Місячна заробітна плата, а також середньомісячні прибутки робітників і працівників сільськогосподарського виробництва вирівнюються. Про це свідчать такі дані (див. табл. 3).

Таблиця 3

Диференціація середньомісячної зарплати і прибутків трудящих в УНР у 1970 р.*

Найменування секторів	Загальна місячна зарплата		Загальний місячний прибуток	
	форінтів	%	форінтів	%
У державному секторі всього	2139	100	2295	100
у тому числі:				
в промисловості	2127	99,4	2270	98,9
на будівництві	2341	109,4	2536	110,5
у сільському господарстві	2133	99,7	2340	102,0
в торгівлі	1970	92,1	2160	94,1

* Таблицю складено за: Magyar Statisztikai Adattár. Bp., 1965; Mezőgazdaság Statisztikai Zsebkönyv. Bp., 1963.

В УНР значно зросла мережа сільських медичних закладів. Медична допомога, як і в містах, надається безкоштовно. За два десятиріччя кількість лікарів подвоїлася.

Поліпшилась також структура сімейних бюджетів трудящих, значно більше коштів вони витрачають тепер на підвищення культурного рівня, на відпочинок. У 1970 р. було придбано товарів довгострокового користування на суму 13,5 млн. форінтів проти 6,7 млн. форінтів у 1965 р. [14, 243].

Великі зміни в побуті і культурі угорського села відбулися після VIII з'їзду УСРП. У 1963 р. була завершена електрифікація сіл УНР. За 25 років народної влади в них побудовано більш як 600 тис. житлових будинків, з кожних ста селянських сімей 25 мають холодильники, 72 — пральні машини, 60 — телевізори, а радіоприймачі є в кожній сім'ї. Палаци культури, бібліотеки, кінотеатри, школи, стадіони, дитячі і медичні заклади, сучасні торговельні комплекси прикрашають села народної Угорщини.

УСРП і уряд Угорської республіки приділяють особливу увагу проблемам селян, які ще проживають на хуторах. І це не випадково. На 1 січня 1974 р. там проживало 500 тис. чоловік, або кожен двадцятий громадянин країни. Хутори розміщені в основному у південній

і західній частині країни, в областях Бараня, Чонград, Хайду-Біхар, а також в Саболч-Сатмарі [19, 16.XII 1973]. Селянським сім'ям, що проживають на хуторах, надають позики для будівництва будинків, для них прискореними темпами будують дитячі заклади, школи, інтернати. Так, у 1980 р. в області Бач будуть введені в експлуатацію інтернат на 200 місць, школа із 40 класами, навчальними приміщеннями. За підрахунками дослідного кооперативного інституту до 2000 р. за допомогою центральних органів, сільськогосподарських виробничих кооперативів, державних господарств кількість селян, що проживають на хуторах, скоротиться до 100 тис. чоловік [19, 14.II 1973].

Партія і уряд УНР звертають особливу увагу на створення аграрно-промислових комплексів, концентрацію та спеціалізацію сільськогосподарського виробництва. Це сприяє кращому використанню ґрунтово-кліматичних умов, матеріальних і трудових ресурсів, є вирішальним фактором у ліквідації відмінності між промисловим і сільськогосподарським виробництвом, у дальшому зближенні робітничого класу і кооперативного селянства.

У процесі структурної зміни угорського суспільства, формування і зміцнення угорської соціалістичної нації, робітничого класу, єдиного соціалістичного кооперативного селянства, народної інтелігенції вирішальне значення має індустріалізація аграрних в минулому областей країни. Якщо у 1949 р. 50% промислових підприємств розміщувалось у Будапешті, а в Альфельдських і Задунайських областях — лише 12%, то в 1970 р. у Будапешті — 37%, в десяти інших областях — 20%. Докорінно змінилася економіка Саболч-Сатмарської області. До визволення вона була найбіднішою в Угорщині. За роки народної влади тут побудовані підприємства по виробництву гумових виробів, заводи підйомно-транспортного устаткування, хімічний та консервний заводи, інші підприємства. У 1936 р. на промислових підприємствах і будівництві Саболч-Сатмарської області працювало всього 1800 чоловік, 1965 р. — 30 тис., 1972 р. — 56 тис., а у 1975 р. — лише у промисловості і на транспорті працювало понад 70 тис. чоловік [19, 16.XII 1973].

Завдання дальшого розвитку угорського суспільства в період будівництва розгорнутого соціалістичного суспільства обговорювалося на X і XI з'їздах УСРП. Як зазначалося на X з'їзді, Угорщина перетворилася на індустріальну країну з розвинутим сільським господарством, що викликало глибокі структурні зміни в суспільстві. УСРП керується марксистським положенням про те, що «вирішальною умовою у побудові соціалістичного суспільства є тверда і постійно зростаюча керівна роль робітничого класу». Керівна роль робітничого класу в Угорщині здійснюється через революційну партію, профспілки, через органи державної влади. Сотні робітників очолюють партійні, державні, профспілкові організації, беруть участь у розв'язанні питань будівництва соціалізму, в розвитку суспільного життя. «Ми маємо право сказати, — зазначав Я. Кадар, — що влада в нашій країні знаходиться в надійних руках: робітничий клас не тільки взяв владу в свої руки, а й з честю і гідністю виконує свою керівну роль у житті нашого суспільства. Як тепер, так і надалі робітничий клас буде завжди готовий захистити і примножити завоювання соціалізму, брати активну участь у творчій праці» [4, 86—87].

Твердо і впевнено на соціалістичний шлях розвитку стало селянство. Під керівництвом і при допомозі робітничого класу воно досягло визначних успіхів в організаційному і економічному зміцненні сільськогосподарських виробничих кооперативів. У житті кооперативного села все більшу роль відіграють спеціалісти сільського господарства, інтелігенція, що працює на селі, адже в сільськогосподарському виробництві все більше використовується техніка, досягнення науки, передовий досвід. В результаті інтенсифікації сільськогосподарського виробництва

зростають прибутки підприємств, а разом з ними і прибутки кооперованих селян. Це робить єдність робітників і кооперованих селян більш міцною, в результаті чого посилюється процес зміцнення союзу робітників і селян.

З'їзд відзначив, що в розвитку соціалістичного суспільства в Угорщині важливе місце займає інтелігенція. Вона добре розуміє, що дійсний простір для її вільної творчої праці відкривається лише в умовах соціалістичного суспільного ладу, коли результати її праці використовуються в інтересах трудящих, служать загальній справі. «На думку Центрального Комітету,— вказувалось у Звітній доповіді ЦК УСРП Х з'їздові партії,— наша інтелігенція ставиться до мети соціалізму як до своєї кровної справи і гідно вносить свій вклад у справу соціалістичного будівництва» [4, 160].

Глибоким соціально-економічним змінам в народній Угорщині сприяє багатогранна діяльність Ради Економічної Взаємодопомоги. За 27 років в УНР за допомогою країн — членів РЕВ були створені нові галузі промисловості, такі як приладобудування, верстатобудування, виробництво обладнання для гірничої і будівельної промисловості та ін. Тільки за 1951—1968 рр. обсяг валової продукції промисловості в Угорщині збільшився у 4,7 раза [12, 5—7].

В результаті багатостороннього братнього співробітництва спільними зусиллями країн — членів РЕВ були побудовані нафтопровід «Дружба», об'єднана енергетична система «Мир», нещодавно створені об'єднання «Інтерелектро», «Інтертекстільмаш», «Інтератоменерго», які далі поглиблюють міжнародний соціалістичний поділ праці, добре слугують процесу інтернаціоналізації виробництва [19, 29.І 1973].

В процесі спільної політичної та економічної діяльності народів країн соціалізму відбувається дальше зближення соціалістичних націй. «В. І. Ленін висловлював глибоку переконаність у тому, що соціалізм забезпечить соціально-економічну єдність народів і в національному і в інтернаціональному масштабах», — підкреслюється в тезах ЦК КПРС до 100-річчя з дня народження Володимира Ілліча Леніна. Ленінське передбачення про поглиблення політичного, економічного і культурного співробітництва країн соціалістичної співдружності, з поступовою інтернаціоналізацією суспільного виробництва повністю підтверджується життям, ним керуються комуністичні і робітничі партії, в тому числі й УСРП, у своїй багатогранній діяльності.

ЛІТЕРАТУРА

1. Ленін В. І. Завдання спілок молоді.— Повне збір. творів. Пер. з 5-го рос. вид. Т. 41.
2. Кадар Я. Избранные статьи и речи. М., Из-во полит. лит. 1964.
3. Kádár J. A magyar munkásmozgalom. 1944—1948. Bp., Kossuth kiadó, 1961.
4. X съезд Венгерской социалистической рабочей партии. М., Изд-во полит. лит., 1971.
5. A Magyar Szocialista Munkáspárt VII. Kongresszusának jegyzőkönyve. Bp., Kossuth kiadó, 1963.
6. A Magyar Szocialista Munkáspárt X. Kongresszusának jegyzőkönyve. Bp., Kossuth kiadó, 1971.
7. Материалы III Всесоюзного съезда колхозников. Ноябрь 1969 года. М., Изд-во полит. лит., 1969.
8. PI Archivum MGO 1959/18.
- ✓ 9. A «Béke Öre» MTSZ története. Pécs. Pécsi kiadó, 1968.
- ✓ 10. Búza Márton B. A munkásosztály vezető szerepének néhány kérdése. Bp., Kossuth kiadó, 1966.
- ✓ 11. Gyenis J. Söplei J. Új falu, új emberek. Bp., Mezőgazdasági kiadó, 1970.
12. Двадцать лет деятельности Совета Экономической Взаимопомощи. М., 1969.
- ✓ 13. Húsz évünk, 1948—1968. Bp., Akadémiai kiadó.
14. Magyar statisztikai zsebkönyv. Bp., Stat. közp. kiadó, 1972.
- ✓ 15. Mezőgazdasági Adattár I. kötet. Bp., Stat. közp. kiadó, 1965.
- ✓ 16. Mezőgazdasági statisztikai zsebkönyv. Bp., Stat. közp. kiadó, 1972.

17. Пушкаш А. Борьба за аграрные преобразования в Венгрии. М., 1959.
18. Немеш Д. Классовая борьба в Венгрии на современном этапе.— «Новая и новейшая история», 1962, № 1.
19. «Népszabadság».
- ✓ 20. Statisztikai Evköny. 1970. Bp., Stat. közp. kiadó, 1971.
21. Statisztikai Evköny. 1949—1955. Bp., Stat. közp. kiadó.
22. Statisztikai Szemle. Bp., 1957.
23. Statisztikai tájékoztató.— Népművelés.
- ✓ 24. Társadalmi Szemle, 6 sz. Bp., 1973.

В. А. ЛІВЕНЬ

**СВІТ КАПІТАЛУ:
КЛАСОВІ КОНФЛІКТИ
70-х РОКІВ**

Класова боротьба, розуміння її суті, особливостей, різноманітних форм, характеру їхнього взаємозв'язку були і залишаються предметом гострих, безкомпромисних битв між марксистами та їхніми ідеологічними противниками. Із розвитком науково-технічної революції, яка внесла суттєві корективи в соціальну структуру сучасного капіталістичного суспільства, буржуазні теоретики активізували зусилля, спрямовані на те, щоб «довести» «інтегрованість» робітничого класу в капіталістичну систему, оголосити «істеблішмент» класово однорідним організмом. Тенденційно використовуючи дані офіційної статистики, перебільшуючи значення одних явищ і замовчуючи принципову важливість інших, вони твердять про «зникнення», «ерозію» пролетаріату і заміну його новим «середнім класом». «Розвиток веде до створення всеохоплюючого середнього класу, який розростається настільки широко, що вже перестає бути класом»,— писав американський теоретик «індустріалізму» К. Керр [16, 37]. «Майже все західне суспільство,— відзначав англійський буржуазний соціолог Т. Маршалл,— перетворюється на величезний середній клас» [17, 15]. Буржуазні соціологи підмінюють класову боротьбу в так званому постіндустріальному суспільстві «новими» конфліктами: конфліктом між поколіннями, расовими і національними суперечностями між населенням розвинутих та відсталих районів та ін. «Зміни, що відбуваються в сучасному капіталістичному світі, приведуть зрештою до створення вже при капіталізмі безкласового суспільства», такого висновку дійшов французький буржуазний соціолог М. Крозьє [15, 22].

Такі теоретичні викладки — не що інше як пошуки «наукового обґрунтування» «мобільності» капіталізму, його здатності до адаптації, «життєвої сили» капіталістичної системи в цілому. Висуваючи концепції, які або ігнорують класову боротьбу, або перекручують її суть, замовчуючи процес пролетаризації сучасного капіталістичного суспільства, що продовжується, буржуазна наука переслідує важливу ідеологічну мету: зміцнити основи існуючого ладу, відстояти його позиції в боротьбі з соціалізмом, відвернути увагу трудящих від основної суперечності буржуазного світу, суперечності між експлуататорами і експлуатованими. Класова обмеженість буржуазних теоретиків, ігнорування ними об'єктивних критеріїв основних процесів і явищ призводить до неможливості для них зробити реалістичні висновки, науково оцінити значення глибоких соціальних зрушень, що їх переживає сучасний капіталізм.

Практика класової боротьби в розвинутих капіталістичних країнах довела неспроможність апологетичних буржуазних теорій. Як підкресливалось в документах міжнародної Народи комуністичних та робітничих партій (1969 р.), «по ілюзіях, поширюваних прихильниками неокapіталізму і реформізму» [2, 275], було завдано серйозного удару. В той же час з новою силою підтвердились актуальність та історична

правота марксистсько-ленінського аналізу новітніх змін форм і змісту класової боротьби, що був узагальнений у документах XXV з'їзду КПРС, міжнародної Наради комуністичних та робітничих партій, рішеннях з'їздів братніх партій останніх років. В Звітній доповіді Центрального Комітету КПРС XXV з'їздові партії відзначалося: «Наростає класова боротьба трудящих проти гніту монополій, проти експлуататорських порядків... Страйкова боротьба, в якій беруть участь найрізноманітніші верстви трудового населення, досягла найвищого за останні десятиріччя рівня. Зросли сила й авторитет робітничого класу, піднялась його роль як авангарду в боротьбі за інтереси трудящих, справжні інтереси нації. Зрушення вліво сталося у профспілках. У ряді країн складається єдність дій робітничих та інших демократичних партій, їх позиції зміцнилися» [4, 32, 34].

Аналіз внутрішніх процесів і явищ, що виникають у надрах капіталістичного світу, показує, що сучасне буржуазне суспільство під впливом науково-технічної революції дійсно зазнає трансформації. Проте трансформація виявляється не у «стиранні традиційних форм класових конфліктів і зникненні чітко визначеної межі цих конфліктів» [14, 41], як твердять буржуазні економісти, а в тому, що науково-технічний прогрес повсюдно веде до зростання робітничого класу, зокрема за рахунок нових професій, породжуваних сучасним виробництвом, питома вага пролетаріату серед самодіяльного населення продовжує зростати. Підвищується професіональний і загальноосвітній рівень робітничого класу, глибина сприйняття ним наукової марксистсько-ленінської теорії. В умовах сучасного капіталістичного суспільства зростає нестабільність середніх верств населення. Селянство переживає процес прискореної класової диференціації. Міські середні верстви, з одного боку, зменшуються кількісно в зв'язку з розоренням дрібних власників, з другого — вони поповнюються за рахунок зростання кількості службовців та інтелігенції. Інтелігенція перетворюється в одну з найбільш масових соціальних груп, її класова неоднорідність проявляється чіткіше, наочніше.

Зрушення, що відбуваються всередині сучасного капіталістичного суспільства, однак, не змінюють і не можуть змінити природи імперіалізму, його експлуататорської суті, не знищують властивих йому соціальних суперечностей. Більше того, науково-технічна революція в умовах панування монополій «призводить до відтворення соціальних антагонізмів у ще більших масштабах і з ще більшою гостротою» [2, 268].

Тенденція до прискорення науково-технічного прогресу діє одночасно з тенденцією до загнивання капіталізму, що, як неодноразово відзначав В. І. Ленін, аж ніяк не зводиться до стагнації у розвитку продуктивних сил. Процес розвитку останніх при капіталізмі веде до загострення існуючих, породження й поглиблення нових соціальних суперечностей. Це суперечність між широкими можливостями, що їх відкриває НТР, і перепонами, які капіталізм висуває на шляху їх використання в інтересах всього суспільства, між суспільним характером сучасного виробництва і державно-монополістичним характером його регулювання, поглиблення антагонізму між інтересами величезної більшості нації та фінансовою олігархією.

Боротьба класових антагоністів, робітничого класу і монополістичної буржуазії — це реальність сучасного капіталістичного світу, його постійний атрибут, невід'ємний фактор його існування. Вона знаходиться в центрі всіх суспільних і політичних відносин капіталістичного суспільства.

Комуністичні партії, визначаючи свої завдання у керівництві класовою боротьбою, виходять із марксистсько-ленінського вчення про її форми, яке становить теоретичну основу революційної стратегії і тактики пролетаріату. Розуміння суті й характерних особливостей різних

форм класової боротьби, їхнього взаємозв'язку — дійовий засіб дальшого піднесення революційного руху.

Науково-технічна революція і розвиток державно-монополістичного капіталізму справляють значний вплив на зміст економічної, політичної та ідеологічної форм боротьби, їхній взаємозв'язок. Найбільш масова форма боротьби — економічна — розвивається, стає більш інтенсивною, все чіткіше набуває політичного характеру (проте переплетіння економічної і політичної боротьби не виключає зміцнення тред-юніонізмом своїх позицій). Чим тісніший зв'язок економічної боротьби з політичною, тим гостріші сутички між робітничим класом і буржуазією за результати цієї боротьби. Необхідність ідеологічної боротьби зумовлена тим, що для перетворення стихійного класового протесту робітників у свідому класову боротьбу необхідно ідейне виховання мас. Загальне підвищення політичного й культурного рівня робітників в останні роки, свідками якого ми є, значною мірою посилює їхню непримиренність до різних проявів гноблення і сприяє поширенню та поглибленню класового протесту.

Соціальний зміст антагонізму робітничого класу й монополістичної буржуазії зумовлений сукупністю багатьох факторів. До розгортання робітничого руху, посилення напруженості класової боротьби спричиняється різке загострення суперечностей у системі державно-монополістичного капіталізму, зростання суспільно-політичної нестабільності капіталістичного ладу, поглиблення його загальної кризи в багатьох країнах, зокрема Італії, Великобританії, Франції, США та ін. Значну роль відіграє фактор піднесення масової боротьби і загально-демократичних рухів в окремих країнах, як, наприклад, у США в середині 60-х — на початку 70-х років, у Франції в кінці 60-х, Італії в середині 70-х років.

Для піднесення і спаду робітничого руху важливим є також розвиток економічної кон'юнктури. Ще К. Маркс вказував на безпосередню залежність економічної боротьби пролетаріату від циклічного характеру капіталістичного виробництва. В період кризи робітник повинен боротися проти надмірного зниження заробітної плати, під час економічного піднесення — за її збільшення. Досвід класової боротьби післявоєнних років у розвинутих капіталістичних країнах свідчить, що, як правило, страйкова боротьба набуває найбільшого розмаху в періоди високої економічної кон'юнктури. Проте світова економічна криза 1974—1975 рр. характеризувалася незвичайною динамікою страйкового руху. В деяких капіталістичних країнах, незважаючи на дуже несприятливі економічні умови, і те, що позиції профспілок були ослаблені внаслідок різкого збільшення кількості безробітних, розмах страйкової боротьби, її масштаби не зменшились, а зросли.

Напруженість класових битв пов'язана також із поворотами політики правлячих кіл в соціальній сфері, політики, яка фактично ігнорує важливі проблеми суспільства і ставить понад усе вузькоєгоїстичні інтереси фінансової й промислової олігархії. В сучасному капіталістичному світі постійною стала тенденція до посилення наступу на життєві інтереси і права робітничого класу, що розвивається паралельно з тенденцією вимушеного соціального маневрування. Обидві вони виявляють себе в усіх галузях суспільного життя. Активна боротьба робітничого класу певною мірою блокує зусилля найреакційніших кіл у державному апараті.

Як видно, розгортання страйкової боротьби трудящих, робітничого руху зумовлене наявністю й взаємозв'язком ряду факторів. Дія цих факторів дуже важлива для розвитку класової боротьби, вона суттєво позначається на її рівні. Проте основною причиною існування класового антагонізму, а значить і класового конфлікту в капіталістичних країнах є становище робітничого класу в системі суспільного капіталістичного виробництва. Він — основний об'єкт експлуатації. В умовах НТР, до-

сягнення якої використовуються, насамперед, в інтересах монополій, експлуатація робітничого класу зростає. Збільшується розрив між ростом продуктивності праці робітників та їх матеріальним забезпеченням і умовами життя. Навіть враховуючи соціальні завоювання і деяке збільшення реальної заробітної плати, що її добився робітничий клас у запеклій класовій боротьбі, він все ж одержує все меншу частку виробленого ним прибутку. Отже, всупереч твердженням буржуазних теоретиків щодо «революції в прибутках», «соціального партнерства», «соціального контракту» та інше, сучасне капіталістичне суспільство переживає процес поглиблення класової поляризації. В документах Брюссельської конференції компартій західноєвропейських країн (січень 1974 р.) зазначалося, що не тільки погіршуються і часто стають нестерпними умови життя для робітничого класу і трудящих мас, але й посилюється їхня експлуатація, неможливість задовольнити їхні нові потреби. Найсильніший тягар безпосередньо лягає на робітничий клас, на мільйони надексплуатованих трудящих-іммігрантів, на селян, на середні верстви [3, 150].

Науково-технічна революція в умовах капіталістичної експлуатації супроводжується інтенсифікацією праці, що призводить до передчасної втрати працездатності, посилення відчуженості, до дегуманізації праці. Деяке збільшення реальної заробітної плати, якого добилися робітники в результаті тривалої класової боротьби, не компенсує підвищеного витрачання ними фізичної і, головним чином, нервово-психічної енергії.

Автоматизація капіталістичного виробництва загострює проблему зайнятості, зростає невпевненість у майбутньому. Безробіття постійно тримається на високому рівні. На кінець 1975 р. за даними МОП (Міжнародна Організація Праці) кількість повністю безробітних у 18 країнах Західної Європи, а також США, Японії, Канади становила близько 17 млн. чоловік. Безробіття нині охоплює, хоч не однаковою мірою, фактично всі основні загони робітників та службовців. Особливо високий рівень його серед національних меншостей, іммігрантів, а також молоді і жінок.

Отже, робітничий клас повною мірою відчуває негативні соціальні наслідки науково-технічної революції в умовах капіталізму. Експлуатація робітничого класу, її інтенсивність зростають, масштаби — поширюються. Внаслідок цього розширюється сфера соціальних конфліктів, загострюється класова боротьба, спостерігається піднесення страйкової активності.

Події 70-х років у робітничому русі розвинутих капіталістичних країн рішуче спростували оцінки й прогнози буржуазних економістів щодо того, що «постіндустріальна система значною мірою блокувала робітничий рух» [13, 129]. Звернемося до даних офіційної статистики. Так, національні статистичні довідники свідчать, що в США кількість зареєстрованих страйків збільшилась з 5138 у 1971 р. до 6074 у 1974 р. [12, 349; 10, 126], у Великобританії — з 2228 до 2922, Японії — з 6082 до 9581, Іспанії — з 542 до 2196 [10, 126], в Італії та Франції за ці роки спостерігалось деяке зменшення кількості страйків, відповідно з 5598 до 5569 і з 4358 до 3984. Кількість страйкуючих за 1971 — 1974 рр. зросла у США з 2251 тис. до 2700 (на 20%), у Великобританії — з 1528 тис. до 1605 (на 5%) [5, 108], в Японії з 1896 тис. до 4054 (на 108%). При цьому слід зауважити, що офіційна статистика часто не враховує політичні страйки, що оголошені без попереднього повідомлення підприємців або без санкції профспілкового керівництва, короткочасні страйки з обмеженою кількістю учасників, виступи в деяких галузях економіки і управління та ін. Все це значно занижує дійсний розмах страйкової боротьби.

Найбільші класові битви потрясли великі капіталістичні держави — Італію, Японію, Великобританію, США, Францію. В США у 1970—

1971 рр. кількість страйкуючих виявилась рекордною за останні 18 років і становила щороку 3,3 млн. чоловік. В 1966—1970 рр. там страйкувало щороку 2,6 млн. чоловік, в 1974 р.— 2,1 млн. [12, 349]. В Японії страйкова боротьба навесні 1974 р. була найбільш масовою і активною за останні 20 років і охопила понад 4 млн. чоловік (у 1971 р. страйкувало 3,9 млн., у 1972 р.— 1,5 млн.). У багатьох країнах рівень страйкової боротьби у 1970—1971 та 1973—1975 рр. залишався достатньо високим, визначилась (при звичайних коливаннях в страйковому русі) тенденція до поширення її масштабів, збільшення кількості страйків і зростання числа учасників в них. Лише у 1972 р. загальні показники страйкових виступів були в ряді країн нижче показників попереднього року, що пояснювалося значною мірою продовженням строку дії колективних договорів. (Як відомо, підприємці при укладенні колективних договорів домагаються від профспілок відмовлення від страйків протягом дії договору).

Поряд з розмахом страйкової боротьби слід відзначити стійкий характер боротьби, яку ведуть трудящі. В Японії протягом семи місяців 1974 р., за даними офіційної статистики, робітники страйкували близько 8500 тис. днів порівняно з 4604 тис. протягом всього 1973 р. Середня тривалість страйків становила у 1974 р. на кожного учасника в США — 16,4 дня (у 1973 р.— 11,3), Великобританії — 7,7 (у 1973 р.— 4,7), ФРН — 13,5 дня (у 1973 р.— 3) [6, 57]. Масштабні виступи, такі як страйки американських і англійських шахтарів, робітників комунальних послуг ФРН, закінчувались, як правило, перемогою робітників.

Практика класової боротьби трудящих у 70-ті роки свідчить про розмах страйкових виступів, зростаючу активність її учасників, незважаючи на несприятливість економічних умов, в яких розгортається їхня боротьба. Загальна криза 1974—1975 рр. виникла і розвивалася майже одночасно у всіх найбільших капіталістичних країнах. Вона набула характеру єдиного світового процесу в рамках всієї капіталістичної системи, чому сприяють інтеграційні процеси, діяльність міжнародних корпорацій, обмеження бар'єрів на шляху міжнародної торгівлі, інтенсифікація інтернаціональних господарських зв'язків та ін. Негативні наслідки кризи, що даються взнаки й зараз, посилювалися тим, що одночасність вступу до неї багатьох країн обмежувала можливості її подолання, можливості виходу з кризи для окремих країн (8, 71—72).

Уповільнення темпів росту й скорочення виробництва, збільшення резервної армії на ринку праці (в США, Японії, Франції, ФРН безробіття досягло найвищого рівня за останні 15 років), нестримна інфляція небачених для мирного часу розмірів, розпалювана постійно зростаючими військовими витратами, нові валютно-фінансові потрясіння, поглиблення енергетичної кризи — все це різко загострює існуючі соціальні конфлікти, і передусім, суперечність між трудом і капіталом. Розвиток економічної кризи призводить до значного обмеження можливостей зайнятості, прискорення темпів інфляції, зниження заробітної плати: матеріальне становище трудящих в цілому погіршується. За таких умов правлячі кола, намагаючись знайти вихід з безпрецедентних економічних труднощів, посилюють наступ на життєві інтереси трудящих. Робітничий клас і його організації — профспілки — в цих складних несприятливих умовах послідовно відстоюють свої вимоги, займають більш наступальні позиції. Рішимоість профспілок захищати інтереси й права трудящих зростає.

Практика боротьби робітничого класу свідчить про його зростаюче вміння використовувати форми і методи, найбільш ефективні в конкретній ситуації. В умовах кризи це знайшло свій вияв в укрупненні масштабів страйкових виступів зокрема, в збільшенні кількості загальних і загальнонаціональних страйків. Протягом 1974 р. у шести капіталістичних країнах — США, Франції, Італії, Великобританії, ФРН та

Японії — відбулося близько 20 загальних страйків, в яких, за даними профспілок, взяло участь 90 млн. чоловік [6, 56—57]. Страйки, що охоплювали цілу галузь промисловості, або загальнонаціональні страйки, як, наприклад, шахтарів США (1974 р.), машинобудівників і гірників у Великобританії (1974 р.), виступи 1976 р. в Італії та Франції виявились ефективними, оскільки вони, маючи значний політичний резонанс, змусили державно-політичні кола піти на поступки трудящим. Робітники використовують також «спрямовані» страйки з метою добитися зменшення певних негативних наслідків страйку для самих страйкуючих. Так, робітники газової промисловості Великобританії протягом такого страйку не подавали газ лише на підприємства монополістичних концернів і установ.

Боротьба за кращі умови продажу робочої сили і гарантію зайнятості — двох основних компонентів, що визначають життєвий рівень — залишається лейтмотивом страйкового руху. Наслідки світової економічної кризи багато в чому визначили характер вимог страйкуючих: вони значно перевищують ті, що висувалися робітниками в попередні роки. Так, наприклад, у США, надбавки, зафіксовані в колективних договорах 60-х років, дорівнювали 3,2% на рік, у 70-ті роки звичайним явищем стали надбавки 5—9%. Проте, як свідчить досвід, це не забезпечує збереження того життєвого рівня, якого робітничий клас добився в жорсткій класовій боротьбі. Тому профспілки висувають такі вимоги щодо підвищення заробітної плати, які компенсували б не тільки минулі збільшення цін і податкових відрахунків, а й ті, що намічаються найближчим часом. В умовах «галопаючої» інфляції робітники більш рішуче наполягають на введенні різноманітних форм «змінної» шкали, за якою розміри зарплати нерозривно пов'язані з індексом роздрібних цін, вимагають введення гарантованого мінімуму заробітної плати, поліпшення матеріального становища трудящих. Висуваються вимоги, пов'язані з негативними наслідками капіталістичної автоматизації й далішим розвитком механізму державно-монополістичного регулювання. Це, передусім, збільшення різних форм соціальної допомоги, поліпшення умов праці, захист прав профспілок. Останнім часом збільшилася кількість страйків, що пов'язані саме з цими вимогами.

Все частіше робітники висувають цілий комплекс вимог, що виходять за рамки «чистого тред-юніонізму»: відміна антиробітничих законів, визнання профспілок і захист їхніх прав, розширення прав робітничого контролю й участь представників трудящих у вирішенні виробничих питань, здійснення демократичних реформ у галузі податкової системи, охорони здоров'я, житлового будівництва, освіти. Так, трудящі Італії в ході страйкової боротьби 1974—1976 рр. висували вимоги щодо зміни економічної політики уряду, розвитку економічно відсталих південних районів, здійснення соціальних реформ, посилення боротьби проти неофашизму. Масові виступи французьких сільськогосподарських робітників і батраків, що охопили країну в травні — червні 1974 р., були спрямовані проти аграрної політики уряду, на здійснення невідкладних реформ у сільському господарстві. В багатьох країнах трудящі виступають проти політики міжнародних корпорацій.

Вимоги страйкуючих пов'язані з взаємовідносинами не лише між працею і капіталом, а й між трудящими і системою державно-монополістичного капіталізму. Їх реалізація передбачає здійснення серйозних соціально-економічних перетворень і тому викликає особливе занепокоєння правлячих кіл капіталістичних країн. Розвиток цих нових напрямів страйкової боротьби (а саме її політизація) особливо симптоматичний для робітничого руху США та Великобританії, де донедавна неподільно панував «чистий тред-юніонізм». Висуваючи більш широке коло вимог, що відповідають інтересам усіх трудящих мас, робітничий клас набуває досвіду участі в гострих класових конфліктах, виходить на

арену політичної боротьби. «Захищаючи свої насувні інтереси, трудящі водночас борються за соціальні права і демократичні свободи. Їх вимоги дедалі більшою мірою спрямовуються безпосередньо проти системи панування монополістичного капіталу, проти його політичної влади [2, 275]», — підкреслювалось у документах міжнародної Наради комуністичних і робітничих партій (1969 р.). Як відзначав щотижневик Французької компартії «Франс нувель», у наш час страйки «стали не лише однією з найгостріших форм протистояння між суспільними класами, а й ознакою постійної соціальної кризи системи...» [7, 94].

Важливою особливістю сучасного етапу класової боротьби є тісне переплетення страйків з виступами трудящих за збереження й поширення демократичних прав і свобод, проти расизму, проти агресивної політики імперіалістичних держав, за мир, за національну незалежність, проти загрози фашизму. Вперта боротьба англійських трудящих примусила лейбористський уряд відмовитись від антиробітничого закону «Про відносини у промисловості» і ліквідувати створений на його основі репресивний апарат. Трудящі Італії вимагали від уряду проведення нової економічної політики, важливих соціальних реформ, рівноправної участі всіх політичних партій і профспілок в контролі над діяльністю монополістичних компаній, боротьби проти підступів неофашизму. Іспанські робітники поряд з економічними вимогами наполягали на звільненні політичних в'язнів, поширенні демократичних прав і свобод.

У зв'язку із зрушеннями, що відбуваються в соціальній структурі капіталістичного суспільства, в класову боротьбу вступають нові загни трудящих, поширюється соціальна база страйкового руху. В ньому беруть участь представники різних груп найманої праці, в тому числі й середні верстви міста і села, сільськогосподарські робітники та ін. Значно зросла страйкова активність «білих комерційців». Відійшли в минуле ті часи, коли вони користувалися репутацією «благонадійних». В зв'язку із змінами в соціально-економічному становищі рядових службовців, їх зближенням з організованим робітничим класом бойові виступи «білих комерційців» стають повсякденним явищем. Ця тенденція спростовує «перспективу класової гармонії», яку пророкували буржуазні теоретики у зв'язку із зростанням кількості службовців. «Страйки державних службовців носять впертий характер, — відзначав американський профспілковий орган «Лейбор тудей», — більш впертий, ніж багато інших страйків. Пояснюється це тим, що державним службовцям часто доводиться вести боротьбу не тільки за здійснення економічних вимог, а й на захист прав своїх профспілок, а в таких страйках, як правило, складніше одержати перемогу» [20, 1971, № 5, 11]. В 70-ті роки страйкували вчителі в США та Великобританії, робітники комунальних підприємств США, банківські службовці та авіаційні диспетчери Франції та ін. Слаба організованість таких загонів робітничого класу, як робітники торгівлі й сфери послуг, значно перешкоджає їх активній участі в страйковій боротьбі. Однак, безперечно, що для «білих комерційців» організована боротьба за свої життєві інтереси все більше стає настійною необхідністю. Тенденція до зростання їх участі в загальній боротьбі робітничого класу простежується у всіх розвинутих капіталістичних країнах, набуваючи довготривалого характеру.

У протистоянні з монополіями і буржуазною державою робітничий клас широко використовує різноманітні форми страйкової боротьби, застосовує їх більш гнучко й ефективно. Короточасні страйки чергуються з тривалими, загальнонаціональними — із виступами на окремих підприємствах. Поряд із страйком — традиційною, випробуваною формою класової боротьби — в практиці профспілкового руху зустрічаються такі засоби, як припинення роботи на короткий час, уповільнення темпів виробничого процесу, бойкот, зайняття робітниками підприємств

і установ, «спрямовані» страйки та ін. Деякі форми боротьби об'єднують робітників і службовців, широкі кола трудящих мас. Це — «дні боротьби», «дні об'єднаних дій», весняні та осінні наступи, «дні національних дій», що організуються на різних рівнях і включають страйки, демонстрації, мітинги, марші протесту та ін.

Пошуки нових тактичних прийомів класової боротьби в кожній окремій країні тривають. Вони виникають у зв'язку із новими завданнями, що їх висуває життя перед робітничим класом. Практика класової боротьби незмінно переконує трудящих, що тільки завдяки масовому наступу, тільки об'єднаними діями можна вирвати у монополій і буржуазної держави певні поступки. Безпрецедентна за масштабами й організованістю боротьба англійських трудящих у 70-ті роки, найбільш масові й активні весняні наступи японських трудящих в 1974 р., «червоний травень» 1968 р. і жовтневі виступи 1976 р. у Франції, страйкові битви 1974—1976 рр. в США та Італії, класові виступи у Канаді протягом 1976 р. — все це безперечно підтвердження цьому.

Необхідність єдності дій окремих загонів робітничого класу, широкого союзу всіх демократичних сил диктується також тим, що «в наші дні, — як відзначалось на VIII Всесвітньому конгресі профспілок (жовтень, 1973 р.), — робітничий клас просто не може дозволити собі бути менш організованим і єдиним в міжнародному масштабі, ніж його противник — міжнаціональні монополії, що розглядають весь світ як запобігальне поле полювання за прибутками» [9, 44]. Американські профспілкові діячі назвали міжнаціональні корпорації «сучасним дінозавром, що пожирає робочі місця американських трудящих» [9, 44]. Діяльність міжнаціональних капіталістичних об'єднань (в 75% із них пануючими є американські монополії) негативно впливає на умови життя і праці робітників, зайнятість трудящих, створює атмосферу для проникання в робітничий рух реакційних тенденцій. Ось чому боротьба проти згубних наслідків діяльності міжнаціональних корпорацій стала тепер на порядок денний міжнародного робітничого руху. Поширення об'єднаних дій робітничого класу проти найбільших міжнародних монополій-конгломератів і негативних наслідків капіталістичної інтеграції, проведення страйків солідарності й посилення згуртованості страйкуючих в національному й міжнародному масштабах — такі тенденції намітилися на сучасному етапі класової боротьби. Набувають поширення такі інтернаціональні форми робітничого руху, як укладення колективних договорів у масштабі міжнародних монополій, одночасні страйки на підприємствах в різних країнах та ін. Тенденція до зростаючої єдності дій досить відчутно проявляється в профспілковому русі західноєвропейських країн. Реальнішою стає перспектива створення єдиного фронту профспілок країн — учасниць Спільного ринку. Тісне співробітництво національних профцентрів (особливо в Італії та Франції), контакти між представниками ВФП і ВКП (Всесвітньої конфедерації праці), зустріч представників майже всіх європейських профцентрів у Женеві в січні 1974 р. — такі моменти характеризують магістральний розвиток західноєвропейського профспілкового руху.

В ході антимонополістичної боротьби, що широко розгорнулася в одних країнах і набуває сили в інших, разом з робітничим класом активно виступають широкі маси селянства, інтелігенція, службовці, студентство, середні верстви міського населення. «Імперіалізм давно вже не зустрічався з такими бурхливими формами соціального протесту і з загальнодемократичними виступами такого масштабу і гостроти, як сьогодні» [2, 50].

Переплетення економічної й політичної боротьби, зріла й гнучка тактика збагачена різноманітністю форм боротьби, згуртованість і зросле почуття класової солідарності в національному і міжнародному масштабах, активізація виступів рядових членів, твердість у відстою-

ванні своїх вимог — такі характерні прикмети сучасного протиборства праці й капіталу. Нагромаджений досвід класових битв, позитивні зрушення в робітничому русі відкривають нові можливості для дальшого розгортання боротьби проти монополій, на захист соціально-економічних і політичних інтересів трудящих. В Основному документі міжнародної Народи комуністичних і робітничих партій вказувалося на наявність такої перспективи: «Великі битви робітничого класу в ряді капіталістичних країн розхитують владу монополій, загострюють несталість і суперечності капіталістичного суспільства. Вони стали провідниками нових класових боїв, які можуть привести до фундаментальних суспільних перетворень, соціалістичної революції, встановлення влади робітничого класу в союзі з іншими верствами трудящих» [2, 275].

Події останніх років переконливо свідчать про те, що реальна картина протиборства класових сил складна й багатоаспектна. Дійсність дає нам нові й нові поєднання й переплетення економічних, політичних та інших факторів, що сприяють або протидіють тим тенденціям розвитку, які вже склалися, але безперечною є тенденція до загострення класових антагонізмів, до об'єктивно неминучого нового піднесення боротьби робітничого класу. Життя підтверджує правоту ленінського положення про те, що в розвинутому капіталістичному суспільстві прогрес супроводиться «прогресом» суперечностей, тобто загостренням і розширенням їх» [1, 175]. Як підкреслювалося в резолюції XXI з'їзду Комуністичної партії США (червень 1975 р.), «двохсотрічна історія Сполучених Штатів — це історія класової боротьби між експлуатованими і експлуататорами. Суперечність між цими двома класами була й залишається головною суперечністю двохсотрічного існування нашого суспільства» [19, 29.VI 1975].

Комуністичні партії розвинутих капіталістичних країн на основі глибокого наукового аналізу класової структури сучасного буржуазного суспільства відзначають зростаючу роль робітничого класу, поширення соціальної бази страйкового руху, підкреслюють необхідність бойових виступів усіх загонів трудящих, створення широкого антимонопольного фронту, підвищення дієвості страйкової боротьби. Саме в горнилі битв за життєві інтереси трудящих робітники піднімаються до розуміння класової єдності, «це той шлях, який виводить робітничий клас на арену політичної боротьби, це шлях, що веде до соціалізму» [11, 23].

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ленін В. І.* До характеристики економічного романтизму.— Повне зібр. творів. Пер. з 5-го рос. вид. Т. 2.
2. Міжнародна Народа комуністичних і робітничих партій. Документи і матеріали. К., Політвидав України, 1969.
3. Брюссельська конференція комуністических и рабочих партій. Документи.— «Рабочий класс и современный мир», 1974, № 3.
4. *Брежнев Л. І.* Звіт Центрального Комітету КПРС і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. К., Політвидав України, 1976.
5. Экономический кризис в мире капитала. Материалы дискуссии на Ученом совете Института мировой экономики и международных отношений.— «Мировая экономика и международные отношения», 1975, № 6.
6. Забастовки в условиях кризиса. Обзор забастовочной борьбы трудящихся стран развитого капитализма в 1974 г., подготовленный в Институте международного рабочего движения АН СССР.— «Рабочий класс и современный мир», 1975, № 3.
7. Забастовочное движение в развитых капиталистических странах. Досье.— «Проблемы мира и социализма», 1973, № 4, 1977, № 5.
8. *Бурджалов Ф.* Экономическая борьба рабочего класса в условиях кризиса.— «Проблемы мира и социализма», 1976, № 9.
9. *Дойч М., Шейдин Л.* Перед новым туром антимонополистической борьбы.— «Проблемы мира и социализма», 1973, № 12.
10. Забастовочное движение в ведущих капиталистических странах (обзор за 1975 — начало 1976 гг.).— «Рабочий класс и современный мир», 1976, № 4.

11. *Hall G.* For a Radical Change — the Communist View. Report and Concluding Remarks to the 18-th National Convention Communist Party U.S.A., New York, 1966.
12. Year Book of Labor Statistics, 1974.
13. *Bell D.* The Coming of Post-Industrial Society. New York, 1973.
14. *Calyert G., Heiman C.* A Disrupted History. The New Left and the New Capitalism. New York, 1970.
15. *Crozier M.* The World of the Office Worker. Chicago, 1971.
16. *Keur C.* Marx, Marshall and Modern Times. Cambridge, 1969.
17. Transactions of the Third World Congress of Society. Vol. 3. London, 1956.
18. «Monthly Labor Review».
19. «Daily World».
20. «Labor Today».

І. Ф. ЧЕРЕПАНОВ

НЕГРИТЯНСЬКЕ ПИТАННЯ НАПЕРЕДОДНІ ТА В ПОЧАТКОВИЙ ПЕРІОД АМЕРИКАНСЬКОЇ БУРЖУАЗНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVIII ст.

Серед основних проблем американської буржуазної революції другої половини XVIII ст. важливе місце займала негритянська проблема, зокрема весь комплекс питань, пов'язаних з наявністю в країні розвинутої системи рабства. Ці проблеми ще не знайшли розгорнутого аналізу в радянській історичній літературі, хоч їх деякою мірою висвітлювали О. Фурсенко, О. Єфімов, Р. Іванов, М. Радовський та інші дослідники [14; 15; 16; 19]. Значну увагу цьому питанню приділили в своїх працях американські історики-марксистки [13; 17; 18]. Останнім часом з'явився ряд робіт американських буржуазних істориків [28, 29]. Зважаючи на неможливість розглянути всі аспекти проблеми в межах однієї статті, автор зупиняється лише на деяких з них, а саме: економічне становище негритянського населення північноамериканських колоній напередодні буржуазної революції та в її початковий період, погляди провідних діячів революції з питань рабства та боротьба навколо цієї проблеми в процесі прийняття Декларації незалежності.

Перші негри-раби з'явилися у північноамериканських колоніях майже одночасно з першими білими поселенцями — у 1619 р. голландські работорговці продали колоністам Віргінії двадцять негрів-рабів [24, 74]. На початок буржуазної революції та війни за незалежність рабство склалось у живучу і чітко спрямовану систему.

Наявність в північноамериканських колоніях рабства була викликана специфікою економічного життя цього регіону англійських колоніальних володінь. Перед поселенцями з самого початку постала проблема прибуткового ведення господарського життя. Для цього, насамперед, потрібно було налагодити виробництво тих сільськогосподарських культур, які не мали б конкуренції на європейських ринках, і в першу чергу, в Англії. На Півночі, де кліматичні умови значною мірою нагадували англійські, ця проблема не була повністю розв'язана, а на Півдні її успішно вирішили за рахунок вирощування таких культур, як тютюн, рис, індіго, а пізніше — бавовник та цукрова тростина.

Північні колонії не були пристосовані для виробництва сільськогосподарської продукції, яка користувалася в той час підвищеним попитом на світових ринках, відповідно там не було умов для розвитку плантаційної форми ведення господарства, основою якої і могло стати рабство. «Рабство не привилось міцно в північних штатах тому, що там не було досить родючих ґрунтів, щоб виправдати його існування. Труд рабів не був потрібен у промисловості та торгівлі. Капіталістичний лад потребував іншого виду рабства, а саме, наємного рабства, він потребував «вільних» робітників» [18, 47]. Тому основна маса негрів-рабів, ввезених до північноамериканських колоній, концентрувалася на Півдні.

де вони використовувалися переважно на тютюнових та рисових плантаціях. Напередодні революції серед жителів Нової Англії було 2,4% негрів, а в цілому по країні — 14,3%. Дев'ять десятих негрів були рабами [18, 50].

Американська рабовласницька система, на відміну від рабовласницького ладу, була капіталістичною. Якщо в рабовласницьку епоху праця рабів спрямовувалася в основному на задоволення безпосередніх потреб рабовласника, то в капіталістичну епоху — на виробництво сільськогосподарської продукції для ринку. Характеризуючи капіталістичні по своїй суті економічні основи системи плантаційного рабства в Північній Америці, К. Маркс у «Капіталі» писав: «Земельний власник і власник знарядь виробництва, а тому й безпосередній експлуататор робітників, що належать до числа цих елементів виробництва, тут збігаються. Так само збігаються рента і прибуток, відособлення різних форм додаткової вартості не має місця. Власник усіх знарядь виробництва, до яких належить земля, а при первісній формі рабства і самі безпосередні виробники, прямо видушує з працівників всю додаткову працю, яка тут представлена в додатковому продукті. Там, де панують капіталістичні уявлення, як на американських плантаціях, вся ця додаткова вартість розглядається як прибуток» [1, 339].

Від початку колонізації поряд з рабством негрів широко практикувалося рабство білих та індіців, але згодом воно поступово зменшувалось. Напередодні американської буржуазної революції рабами в країні були переважно негри.

Негри-раби піддавалися на плантаціях найжорстокішій експлуатації і були позбавлені всіх громадянських прав.

У XVIII ст. значного поширення набула ідеологія расизму. Американський історик С. Елкінс зазначав, що завдяки пропаганді расистських поглядів у свідомості рядового американського громадянина склалося уявлення про негра як «про схожу на дитину, безвідповідальну, нездатну думати чи передбачати, ліниву, тупу, в усьому залежну від свого господаря і щасливу» істоту [27, 3]. Немає сумнівів у тому, що американські рабовласники робили все від них залежне, щоб витравити із свідомості негра-раба все людське, перетворити його в безсловесний автомат. Суть цієї політики історик американського Півдня Д. Даббс визначив так: «Коли плантатор купував абстрактного, діаграматичного африканця, він купував, по суті, машину. В цю машину він намагався вкласти відповідну програму. Раб повинен бути слухняним, тямущим, покірним і ніколи не ремствувати. Коротше кажучи, він повинен стати істотою нижчого порядку і таким його робили різними методами» [22, 172]. Така характеристика не вичерпує змісту створеної буржуазними теоретиками ідеології расизму, але вона дає уявлення про погляди, які расисти поширювали серед американських обивателів.

Напередодні буржуазної революції рабовласницька система переживала кризу, що зумовлювалася цілим рядом причин: посилення конкуренції американським товарам на зовнішніх ринках, митна політика Англії, виснаження земель у старих рабовласницьких районах Півдня. Але разом з тим, рабовласницька система була ще досить міцною, і тому буржуазна за своїм характером революція XVIII ст. не ліквідувала її [14, 182—199]. Проте ця революція, яка докорінно змінила економічний та соціальний уклад життя північноамериканських колоній, не могла не накласти свого відбитка на інститут рабства. Це добре розуміли як самі негри, так і передові представники американської буржуазії, що стояли біля джерел американської державності. Негри були активними учасниками революційних подій в країні не тільки в період війни за незалежність, коли вже стало ясно, що вони можуть і повинні виступати в загальному русі зі своїми вимогами, а й у період підготовки революції. Серед перших американців, які загинули у збройній бо-

ротьбі проти метрополії, був негр Аттокс, убитий під час бостонської розправи 5 березня 1770 р. [28, 3].

Ідейно-політична боротьба навколо проблеми негритянського рабства, його ролі в економічному житті країни, дальшої долі та місця негрів в американській буржуазній революції розгорнулася ще до початку революційних подій.

Розробляючи ідеологічні засади програми американської буржуазної революції, її теоретики висунули на перший план ідею «природного права», тобто особистої свободи і рівності кожного індивіда. За таких умов вони не могли ігнорувати той факт, що в боротьбі за свободу проти тиранії метрополії залишається невирішеним питання про долю сотень тисяч рабів.

Антирабовласницькі настрої існували на американській землі вже задовго до описуваних подій. В 1645 р. житель колонії Массачузетс Р. Солтанстол закликав звільнити рабів та надати їм свободу. У 1688 р. проти рабства виступили квакери Пенсільванії, у 1700 р. з'явився памфлет «Продаж Іосифа» С. Сьюелла, спрямований проти рабства [11]. Однак, лише в період підготовки та проведення революції це питання вперше в історії країни набуло загальнодержавної ваги.

Для вирішення проблеми рабства велике значення мали погляди європейських просвітителів XVIII ст. В північноамериканських колоніях була добре відома знаменита книга Монтеск'є «Дух законів», п'ятнадцятий розділ якої містив критику інституту рабства як явища, абсолютно чужого принципам людської рівності та свободи. Значного поширення також набули роботи англійських філософів та моралістів, зокрема Уільяма Хатчесона [23, 421].

В 1751 р. Б. Франклін одним з перших вказав на економічну невідповідність рабства для розвитку колоній. У своїх «Спостереженнях щодо зростання населення» він вказував, що рабство ні в якому разі не може бути економічно вигідним. Якщо порівняти ціну рабської праці з ціною праці вільного робітника, то не виникне сумніву, що праця раба набагато дорожча, ніж праця вільного. Крім того, продовжував Б. Франклін, застосування рабської праці призводить до зниження росту населення в колоніях і до відтоку нових іммігрантів в інші райони, що об'єктивно перешкоджає дальшому економічному росту старих рабовласницьких районів. Наявність рабства призводить також і до моральної деградації жителів цих районів [9, 229—231].

Дальшого розвитку погляди на рабство набули у відомому памфлеті Дж. Отіса «Права британських колоній» (1764 р.). Виходячи з теорії «природного права», Отіс, як захисник інтересів молодого американського капіталізму, вважав, що «як білі колоністи, так і чорні колоністи по законах природи народжені вільними» [8, 439]. Він розглядав рабство як інститут, що гальмує економічний розвиток. Разом з тим, він справедливо вважав, що «жорстоке рабство загрожує одного чудового дня відкинути як Європу, так і Америку до стану нещастя та варварства найтемніших віків людства» [8, 439]. Отіс різко виступив проти работоргівлі, як проти заняття, що суперечить людській природі. Він гнівно відкидав докази рабовласників та работоргівців про нібито недостатній розвиток негритянської раси [8, 440].

У ці ж роки активізується аболіціоністська діяльність А. Бенезета, який неодноразово виступав за ліквідацію рабства, популяризував погляди європейських просвітителів з питань рабства, був засновником однієї з перших у Північній Америці шкіл для негрів. В цей же час із закликами до скасування рабства виступили квакери, яких на початку 70-х років підтримали деякі протестантські священники. Проблема скасування рабства все більше об'єднувалася з основним завданням революції — звільненням від колоніального ярма і завоюванням свободи колоніям [21, 353].

Показовим у цьому плані став диспут у Гарвардському університеті в 1773 р. з приводу присудження вчених ступенів, на якому вперше в історії наукового життя країни обговорювалося питання про законність поневолення африканців. Хоч диспут мав типовий для тих часів абстрактний характер, в ньому проявилися основні тенденції з питань рабства, які стали предметом жвавого обговорення і гострих дискусій. Один з учасників диспуту зосередив увагу аудиторії на недостатній увазі громадськості до поневоленого становища негрів у той час, як все суспільство виступило на боротьбу проти англійського колоніального рабства. Тому дивно, що, борючись за особисте звільнення, воно в той же час ігнорує рабське становище тих, що знаходяться поруч. Опонент обстоював позицію, за якою всяке суспільство для загального блага розділяється на дві категорії членів — одна повинна зберігати в ньому законність і порядок, а інша — підкорятися. Спираючись на авторитет бога, він доводив, що раби повинні підкорятися своїм хазяям такою мірою, якою діти, згідно догматам християнства, повинні підкорятися батькам. Навівши «докази» з арсеналу расистів про розумову відсталість негрів, він дійшов висновку, що негри можуть існувати тільки під контролем своїх хазяїв [6; 29, 75—77]. Позиції, що визначилися на диспуті, були показовими. Учасники розглядали інститут рабства лише з морально-правової точки зору, їх аргументація мала схоластичний характер. Недостатнє розуміння ролі рабства в економічному та політичному житті країни взагалі було характерне для більшості теоретиків буржуазної революції.

Підсумовуючи результати постановки питання про існування інституту рабства на Півночі, можна зазначити, що теорія природного права здобула тут чимало прихильників. Проблема ліквідації рабства поєднувалася з основними принципами боротьби за свободу і вважалася радикально настроєними буржуазними теоретиками невіддільною від загальної проблеми звільнення американських колоній від колоніального рабства метрополії.

Проте в практичній діяльності місцеві законодавчі органи колоній (легіслатури) не вжили майже ніяких конкретних заходів, щоб заборонити або обмежити рабство.

Зі скликанням у 1774 р. Континентального конгресу політичне життя в країні значно пожвавилось. На порядок денний постали проблеми боротьби з метрополією, проти її політичного та економічного засилля. В комплексі заходів, спрямованих проти Англії, певне місце зайняло і рабство, зокрема работоргівля, що, як відомо, до 1688 р. була монополією Великобританії, а після — залишалася однією з важливих сфер британської торгової активності в північноамериканських колоніях*. Континентальний конгрес, приймаючи у 1774 р. акт про заборону на ввіз, відмову від споживання та бойкот англійських товарів, відомий під назвою «Американських асоціацій», включив спеціальний пункт про торгівлю рабами. В ньому зазначалося: «Ми ніколи не будемо ні ввозити, ні купувати жодного раба, ввезеного після найближчого першого грудня, коли ми повністю припиняємо торгівлю рабами і ніколи не будемо мати до неї ніякого відношення, ми не будемо надавати для цього наші кораблі, а також продавати наші товари та мануфактурні вироби тим, хто має до неї будь-яке відношення» [7, 32].

Безумовно, що на даному етапі діяльності законодавчих органів колоній антианглійська спрямованість цього пункту відіграла вирішальну роль при його включенні до «Асоціацій». Однак не викликає сумніву й те, що факт включення такого пункту за своїм значенням далеко переїс рамки звичайного заходу по боротьбі з англійською торгівлею.

---

* Рабів, яких ввозили в Америку, купували, переважно, в британській Вест-Індії, тому американські купці були тут лише посередниками.

Це розуміли і самі діячі революції: напередодні і після прийняття акту питання про торгівлю рабами викликало в асамблеях штатів жваву дискусію. В зв'язку з цим ми знаходимо перші зафіксовані висловлювання діячів революції з Півдня як про торгівлю рабами, так і про рабство взагалі.

За два місяці до прийняття «Американських асоціацій» в законодавчому порядку на території колонії Род-Айленд було заборонено торгівлю рабами. За новим законом всі раби, які будуть ввезені в колонію після 1774 р., повинні негайно бути звільнені, «мешканці Америки взагалі зобов'язувалися охороняти їх права та свободи, серед яких свобода особи повинна вважатися за найвище благо» [13, 264].

Жителі округу Ферфакс (Вірґінія) прийняли резолюцію, текст якої був складений одним з авторів американської конституції Дж. Мейсоном і підтриманий першим президентом США Дж. Вашингтоном. В цьому документі зазначалося, що работоргівля є однією «з наших теперішніх труднощів та незгод». І далі: «Ми користуємось нагодою, щоб оголосити про наше чесне бажання навіки припинити цю аморальну, жорстоку і ненормальну торгівлю» [29, 79]. Аналогічна резолюція, прийнята в окрузі Принца Георга, мала більш практичний характер. В ній говорилося: «Торгівля африканцями — шкідлива для колонії. Вона чинить перепони заселенню колонії вільними громадянами, заважає ремісникам та іншим корисним іммігрантам з Європи селитися серед нас і є причиною щорічного зростання торгового балансу не на користь нашої колонії» [29, 79].

Про наявність антирабовласницьких настроїв серед плантаторів Півдня свідчать і деякі інші матеріали, зокрема приватне листування. Так, плантатор із Вірґінії Г. Лоуренс у листі до свого сина писав, що він має бажання визволити всіх своїх рабів і тільки побоювання, що сусіди вважатимуть його поборником абсурдних та небезпечних ідей, заважають йому зробити це негайно [30, 444].

Під час прийняття «Асоціації» в Континентальному конгресі переважали «лоялісти», тобто прихильники примирення з метрополією. Із загостренням суперечностей між колоніями та метрополією, коли надій на мирне розв'язання конфлікту ставало все менше, на зміну прихильникам замирення — торі, чії економічні інтереси були пов'язані з Англією, в нього приходили прихильники війни проти метрополії — віґи, які добились законодавчого оформлення Декларації незалежності та відокремлення колоній від Англії. Ситуація, що склалася в Конгресі, була тим барометром, який досить точно показував рівень та напрям політичних настроїв у країні. Активність сил, які боролися за незалежність, сприяла зрушенням у поглядах американців на рабство Яскравий приклад цього — створення у Філадельфії в 1775 р. першого в історії країни товариства аболіціоністів, душею і керівником якого став видатний громадянин Америки — Б. Франклін.

Видатний вчений та політичний діяч Б. Франклін краще, ніж будь-хто інший у тогочасній Америці, розумів негативні наслідки рабства. Протягом 50—60-х років він повністю сформувався як стійкий його противник. Саме тому Б. Франклін став ініціатором створення в країні першого товариства аболіціоністів.

Він не тільки засуджував рабство та вимагав його ліквідації. Вже тоді його цікавила доля звільнених негрів, їхнє майбутнє. Цьому питанню він присвятив роботу «План покращення умов існування вільних негрів», написану в рік заснування товариства аболіціоністів у Філадельфії (1775 р.).

Б. Франклін висловлював думку про те, що перед визволенням потрібно продумати всю систему заходів, які б допомогли неграм піти по шляху вільного і рівноправного розвитку, та створити спеціальні органи, які б несли відповідальність за впровадження цих заходів. Без цього,

в умовах Америки, негри ніколи не матимуть рівних з білими прав в економічному та політичному житті. Передусім, вважав Б. Франклін, необхідно створити «комітет по нагляду, який буде спостерігати за моральним станом, загальною поведінкою та звичайним становищем вільних негрів, давати їм поради та вказівки, захищати від несправедливості та робити інші дружні послуги» [3, 387]. Велику увагу він приділив питанням професійної освіти негрів, що звільнилися: «Для їх дальшого нормального існування необхідно, щоб звільнені негри навчалися якому-небудь ремеслу або іншій спеціальності для добування засобів існування» [3, 387]. Тому він пропонував організувати школи, де негритянська молодь та діти могли б одержувати відповідну освіту. Важливе місце у своїй програмі Б. Франклін відвів проблемі забезпечення вільних негрів роботою. Спеціальний комітет, вважав він, повинен подбати про те, щоб всі негри, які можуть працювати, були забезпечені роботою.

Програма Б. Франкліна стала важливим внеском у загальну справу розв'язання негритянської проблеми, хоч мала буржуазно-просвітельський характер.

Із зростанням аболіціоністських тенденцій значно посилилась активність самих негрів у боротьбі за свободу, проти рабства. В кінці 60 — на початку 70-х років траплялися випадки, коли негри-раби звертались до судів окремих колоній з петиціями, в яких закликали звернути увагу на їх становище та вжити заходів для його покращення. Найбільш показовим в цьому плані було звернення групи рабів-негрів до Генерального суду колонії Массачузетс. В ньому говорилося, що негри, «як і всі інші люди, мають природне право бути вільними і без всяких обмежень користуватися тією власністю, яку одержали внаслідок своєї праці». В зверненні містилося прохання вжити заходів до ліквідації несправедливості і якомога швидшого звільнення негрів від рабства [25, 70].

Проте реакційна більшість Генерального суду Массачузетсу перешкодила прийняттю в той час закону про звільнення рабів, але факт боротьби за свободу самих негрів-рабів продемонстрував необхідність змін у їхньому становищі. Це був один з важливих факторів, який безперечно справив вплив на буржуазних законодавців та громадськість північних штатів, які у 70-ті роки прийняли закон про ліквідацію рабства на своїх територіях.

З початком у 1775 р. війни за незалежність проблема рабства все частіше привертала увагу громадськості та керівників революційної боротьби. В 1775 р. у Північній Америці вперше пролунав пристрасний голос видатного публіциста буржуазно-радикального крила в революції Т. Пейна. Практика рабства, відзначав Т. Пейн, ганебна для кожної цивілізованої країни і захищати його аморально, як захищати вбивство, зраду або інші злочини. Пейн закликав до негайного, повного звільнення всіх рабів, до залучення їх до творчої праці [4, 18].

В міру того, як революція поглиблювалась, а военні дії набували все більш жорстокого та безкомпромисного характеру, перед Континентальним конгресом та керівництвом збройними силами все частіше поставало негритянське питання. За ким підуть 600 тис. негрів-рабів, чи не підірвуть їхні повстання північноамериканські колонії зсередини? А випадки таких повстань вже мали місце. У 1775 р. власті ледве запобігли повстанню рабів у Південній Кароліні. Таємні товариства рабів були організовані в колоніях Нью-Йорк, Джорджія та ряді інших. Для того, щоб зламати опір колоній, англійське командування розпустило чутки, що дасть свободу всім рабам, які будуть разом з ними боротися проти колоністів [20, 298—309]. Все це лякало керівників буржуазної революції.

Під тиском подій 30 грудня 1775 р. головнокомандуючий армією

колоній Дж. Вашингтон був змушений прийняти рішення про зачислення в армію вільних негрів: «Оскільки головнокомандуючому відомо, що чимало вільних негрів мають бажання вступити до армії, він дозволяє вербуючим офіцерам приймати їх та обіцяє передати питання на розгляд конгресу, який, він не сумнівається, схвалить його рішення [13, 277]. Конгрес дійсно не заперечив Вашингтону, але й не підтримав його. Розвиток подій наочно продемонстрував, що рабовласники Півдня в конгресі мали достатньо сил, щоб провалити будь-який законопроект, спрямований на покращення становища негрів-рабів. Приклад тому боротьба в конгресі навколо питання про прийняття «Декларації незалежності».

Автором цього найважливішого документа американської буржуазної революції XVIII ст. став Т. Джефферсон — один з найпрогресивніших діячів ліво-революційного напрямку.

Аболіціоністськими настроями була пройнята робота «Підсумковий погляд на права Британської Америки» (1774 р.), де він писав: «Ліквідація домашнього рабства є предметом найглибших бажань у тих колоніях, де воно так нещасливо з'явилось у період їх дитинства» [10, 130]. Т. Джефферсон вважав ліквідацію работоргівлі першим важливим кроком до ліквідації системи рабства в країні, яке він вважав гальмом на шляху розвитку країни по капіталістичному шляху. В чорновому варіанті документа, представленою Т. Джефферсоном на обговорення Континентального конгресу, серед пунктів, в яких звинувачувалася політика Британської імперії щодо колоній, був такий текст: «Він [звинувачувався «тиран» — англійський король — *І. Ч.*] вів жорстоку війну проти самої людської природи. Він образив найсвятіші права — життя та свободу осіб, які живуть далеко звідси, осіб, які належать до народів, які ніколи не зробили йому нічого поганого. Він захоплював їх та обертав у рабство в іншій півкулі, причому вони часто гинули жахливою смертю, не витримуючи перевезення. Цю піратську війну, яка ганьбить навіть язичеські держави, вів християнський король Великобританії. Вирішивши підтримувати торгівлю людьми, він використав своє право для того, щоб завадити будь-якій спробі колоній припинити чи обмежити жахливу торгівлю. І щоб це зібрання жахів не мало потреби в жодному з фактів, відзначеному печаткою виключності, він тепер підбурює цих людей піднятися із зброєю в руках проти нас, і, вбиваючи людей, яких сам нав'язав їм, купити свободу, якої він позбавив їх. Так, злочинами, які він підбурює здійснити проти життя одних людей, сплачуються минулі злочини проти свобод інших» [2, 30—31].

Якщо порівняти цей текст з текстом Декларації, прийнятої Континентальним конгресом, то в ньому нема навіть згадки про рабство. В ході обговорення проекту Декларації лише Джефферсон, Шерман, Франклін та Адамс, тобто представники прогресивного крила американської буржуазії, висловилися проти рабства, частина делегатів зайняла ухильну позицію, а проти різко висловилися представники Південної Кароліни та Джорджії, тобто тих південних штатів, які не вжили жодного заходу для обмеження рабства. Страх перед розколом примусив делегатів погодитися з представниками Південної Кароліни та Джорджії, і пункт про рабство не увійшов до основного тексту Декларації незалежності [10, 321]. В подальші моменти при вирішенні питань про рабство та долю рабів представники Півночі йшли за південцями-рабовласниками, мотивуючи свою позицію необхідністю збереження єдності. Проте істина полягала в тому, що представники Півночі й рабовласники Півдня відчували страх перед народними масами, зростання громадської і політичної активності яких загрожувало більш радикальним вирішенням завдань американської буржуазної революції.

Як бачимо, в її початковий період не було винайдено шляхів для вирішення проблеми рабства. Але зростання активності негрів та аболіціоністського руху в країні показували, що це питання настійно вимагає свого вирішення.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Маркс К.* Капітал. Т. 3.— *Маркс К., Енгельс Ф.* Твори. Т. 25, ч. II.
2. Американские просветители, Т. 2. М., «Мысль», 1969.
3. *Франклин В.* Избранные произведения. М., Госполитиздат, 1956.
4. *The Complete Writtings of Thomas Paine.* Ed. by P. Foner, v. II, New York, International Publisher, 1945.
5. *Diary and Autobiography of John Adams.* Ed. by L. Bitterfield, v. I. Cambridge, Harvard University Press, 1961.
6. *A. Frensis.* Dispute on the Legality of Enslaving the Africans. Boston, U. Government Printing Office, 1773.
7. *Journals of the Continental Congress,* v. I. Washington, U. Government Printing Office, 1904.
8. *Pamphlets of the American Revolution.* Ed. by B. Ballin, v. I, Cambridge, Harvard University Press, 1965.
9. *The Papers of Benjamin Franklin.* Ed. by L. Labaree, v. 4. New Haven Yale University Press, 1960.
10. *The Papers of Thomas Jefferson.* Ed. by J. Boyd, v. I. Princeton University Press, 1950.
11. *Racial Thought in the America,* v. I. New York, Harper, 1973.
12. *The Works of Thomas Jefferson.* Ed. by P. Ford, v. I. New York, Columbia University Press, 1892.
13. *Аптекер Г.* Американская революция. 1763—1783. М., Изд-во иностр. лит. 1962.
14. *Ефимов А.* США: пути развития капитализма. М., «Наука», 1969.
15. *Иванов Р.* Франклин. М., «Молодая гвардия», 1972.
16. *Радовский М.* Вениамин Франклин. М.—Л., «Наука», 1965.
17. *Фонер Ф.* История рабочего движения в США. М., Изд-во иностр. лит., 1949.
18. *Фостер У.* Негритянский народ в истории Америки. М., Изд-во иностр. лит., 1955.
19. *Фурсенко А.* Американская буржуазная революция XVIII столетия. М., Изд-во АН СССР, 1960.
20. *Aptheker H.* The Negro Slave Revolts in the United States. New York, Cup (Columbia University Press, 1940.
21. *Bridenbaugh C.* Cities in Revolt. New York, Alfred A., Knopf, 1964.
22. *Dabbs J.* The Southern Heritage. New York, Alfred A., Knopf, 1959.
23. *Davis D.* The Problem of Slavery in Western Culture. Ithaca Cornwell University, Press, 1964.
24. *Jordan W.* White Over Black. Capel Hill, University of North Carolina Press, 1968.
25. *Locke M.* Antyslavery in America. 1609—1808, Gloucester, 1969.
26. *Malone D.* Jefferson on the Virginian. Boston, Little Brown, 1948.
27. *Marshall R.* The Negro and Organized Labor. New York. John Wile and Sous, 1965.
28. *Quortles B.* The Negro in the American revolution Capel Hill, University of North Carolina Press, 1961.
29. *Robinson D.* Slavery in the Structure of American Politics. New York, Harcourt, 1971.
30. *Wallace W.* Appeal To Arms. New York, Harper and Row. 1951.
31. *Zilversmith A.* The First Emancipation: the Abolition of Slavery in the North. Chicago, University Press, 1967.

В. Б. ЄВТУХ

БУРЖУАЗНІ ТЕОРІЇ АСИМІЛЯЦІЇ В ІСТОРИЧНОМУ РОЗВИТКУ США

Прогресивний американський поет і громадський діяч Уолт Уйтмен, характеризуючи Сполучені Штати з огляду на етнічний склад населення, зазначав: «Це не одна нація, а нація наповнена націями». В результаті постійного припливу іммігрантів на території США утворився складний етнічний конгломерат. У 1971 р. з метою виявлення етнічної приналежності громадян було проведено опит американського населення. Виявилось, що у США налічується 29,5 млн. вихідців з Англії, Шотландії та Уельсу, 25,5 — американців німецького походження.

ня, 16,4 — ірландського, 9,2 — вихідців з Іспанії та іспаномовних країн, 8,8 — італійців, 5,4 — французів [31, 1973, № 22, 32].

Проживання на території Сполучених Штатів представників різних націй і народностей надає своєрідності етнокультурному розвитку країни, одним з найхарактерніших явищ якого є асиміляція. За визначенням радянських дослідників, формування єдиної нації у США відбувалося в процесі багатогранного і складного процесу асиміляції [10, 4], який на різних етапах історії США мав свої особливості, що зумовлювалися економічним і політичним розвитком країни — з одного боку та соціальною природою іммігрантів, з другого.

Так, скажімо, американські дослідники колоніального періоду історії США [1607—1776 рр.] відзначають досить швидке змішання поселенців англійських колоній: «Люди різної крові — англійці, ірландці, німці, датчани, шведи — змішувались між собою, вступаючи в шлюби без огляду на відмінності» [17, 5]. Швидкість цього процесу зумовлювалася тими обставинами, що в колоніальний період до Північної Америки іммігрувало переважно населення з північно-західних країн Європи, яке за своїм економічним і культурним розвитком та мовою було близьким до англійців.

В американській літературі, присвяченій колоніальному періоду, часто ідеалізується життя в колоніях, яке нібито було побудоване на демократичних засадах [28]. Привід для ствердження цього тезису давала швидка асиміляція іммігрантів. Та, як свідчить дійсність, іммігранти, прибуваючи в нове суспільство, піддавалися дискримінації, насильницькій асиміляції: обов'язковим було прийняття англійської культури, відмова від звичаїв і традицій свого народу. «Після того, як англійці прибули в США і заснували тут суспільство, — констатує американський дослідник Дж. Скотт, — іммігранти, які приїжджали сюди, зустрічали політичну, економічну, релігійну і соціальну дискримінацію з боку англійців» [26, 58]. Такі обставини певною мірою примушували новоприбулих утворювати окремі поселення, де вони зберігали і розвивали національні риси культури країни походження.

Отже, вже з самого початку інтенсивного заселення Америки вихідцями з різних країн в асиміляційних процесах чітко окреслюються дві протилежні тенденції:

1) асиміляція представників різних націй етнічною більшістю країни поселення;

2) збереження іммігрантами елементів культури, традицій і звичаїв, характерних для країни походження.

Суперечливий характер цих двох тенденцій в умовах класового суспільства очевидний. Особливо чітко він виявився у період розвитку капіталізму в США, який значно інтенсифікував етнічні процеси, викликав новий, могутніший, порівняно з попередніми періодами, приплив імміграції. Перед урядом країни постала необхідність вироблення офіційної політики щодо іммігрантів.

Урядові кола США, розуміючи велике значення імміграції для економічного і культурного розвитку країни, тривалий час сприяли цьому процесові. Разом з тим, вони спрямовували імміграційну політику у вигідне для монополістичної буржуазії русло. Однією з характерних рис цієї політики було прискорене розчинення іммігрантів серед американців-старожилів.

Асиміляція іммігрантів будь-якими засобами, в тому числі й насильно, характерна для американської політики вже у XVIII ст. Дж. Вашингтон у листі до Д. Адамса (1794 р.) писав: «Моя позиція щодо імміграції така: за винятком вигідних для нас випадків, а також деякої категорії людей і професій, немає необхідності у схваленні політики компактного поселення. Вони (іммігранти.— В. Є.), поселяючись

компактно, зберігають мову, звичаї і закони, які привозять з собою» [17, 27].

Точка зору президента США Д. Адамса була більш радикальною, у 1798 р. він заявив: «Вони (іммігранти з Європи — В. Є.) повинні скинути геть європейську шкіру і більше ніколи її не одягати» [18, 339]. Занепокоєний суттєвими змінами в національному складі населення, до яких спричинилася імміграція, конгресмен Баррі, виразник інтересів шовіністично настроєних кіл, основну небезпеку вбачав у тому, що іммігранти не сприяють зміцненню державного устрою в США. «Справжня небезпека, — писав Баррі у 1854 р., — полягає в тому, що чужоземці, зберігаючи свою мову, звичаї й традиції Старого Світу, зберуться у деяких штатах Союзу в такій кількості, що витіснять місцеве населення, яке розмовляє англійською мовою, і ми можемо перетворитись на конфедерацію держав... чужих одна одній за своїм походженням, мовою, звичаями, установами й релігією...» [15, 57]. Але Баррі, як і багато інших державних діячів-шовіністів, замовчував наявність національно-расової дискримінації, яка виступала основною перешкодою на шляху консолідації різних етнічних елементів у рамках капіталістичного суспільства. Причина занепокоєння цього конгресмена стане зрозумілішою, коли нагадати, що однією з визначальних рис європейської імміграції кінця 40-х — початку 50-х років XIX ст. була наявність серед іммігрантів учасників буржуазно-демократичних революцій. Європейські іммігранти-соціалісти, в тому числі й соратники К. Маркса, несли з собою передові ідеї, стимулюючи розвиток американського робітничого руху, були засновниками соціалістичного руху в Північній Америці [5, 465]. Вони внесли значний вклад у згуртування пролетарів-іммігрантів на боротьбу проти капіталу.

За фальшивими деклараціями насправді приховувалася шовіністична ідеологія правлячих кіл Сполучених Штатів щодо іммігрантів та їх місця в американському суспільстві. На практиці ця ідеологія, що набула назви «англоконформізм», найбільш вірно відтворила імміграційну політику офіційних кіл XIX — початку XX ст. «Англоконформізм» був породжений співіснуванням на території Сполучених Штатів представників різних націй, серед яких англосаксонці зайняли панівні позиції. «Англоконформізм» передбачав утвердження англійських державних інститутів, а англійська мова і культура англосаксонського зразку, згідно з цією теорією, мали стати домінуючими серед американських націй. Буржуазними ідеологами США цього часу був вироблений «класичний» тип американця, який наближався до англосаксонця. Відповідно до цього ідеологи вважали, що оскільки американець — це англосаксонець, то новоприбулі повинні пристосуватися до способу життя і зразків інституцій, які вже існували. «Іммігранти, — відмічає професор історії Гарвардського університету О. Хендлін, — повинні були асимілюватися національним характером, що вже сформувався» [19, 147]. В дійсності це означало, що англосаксонські правлячі кола використовували свої панівні позиції для економічної і політичної дискримінації іммігрантів. Іммігранти цього періоду змушені були відмовлятися від культури і традицій батьківщини і приймати англосаксонську культуру ядра американської нації. Інакше для них закривався доступ в американське суспільство, і вони зараховувалися до «другорядних» громадян.

Шовінізм ідеології «англоконформізму» з найбільшою силою виявився під час так званого руху «американізації». Історія його виникнення така. Починаючи з кінця XIX ст., населення США поповнювалося не лише за рахунок іммігрантів з Півночі і Заходу Європейського континенту, а й з країн Південно-Східної Європи, так званої «нової» імміграції. Причому за кількістю «нової» імміграція переважала «ста-

ру». Так, наприклад, у 1891—1900 рр. 51,9% всієї імміграції становили вихідці з Південної і Східної Європи, тоді як з Північної і Західної — 44,6%, у 1901—1910 рр. відповідно 70, 89 і 21,7% [14, 957].

На думку деяких політиків, саме іммігранти з Південно-Східної Європи становили особливу «загрозу» для американського способу життя. Вони звинувачували їх у відсталості, нездатності до асиміляції. «Безграмотні..., невпевнені в своїх силах і безініціативні вони (іммігранти «нової хвилі» — В. Є.) страшенно підривають нашу національну основу і вносять розлад в наше громадське життя...» [17, 29].

Саме виходячи з шовіністичних позицій, державна комісія по вивченню «нової» імміграції, яка була створена на початку ХХ ст., у своїх звітах протиставляла «стару» імміграцію «новій»: «стара імміграція значною мірою була рухом із більш прогресивних країн Європи... Вони (іммігранти — В. Є.) практично включилися в активну діяльність..., перемішувалися швидко з місцевими американцями і швидко асимілювалися. Нова ж імміграція — це в основному рух некваліфікованих людей, які прибули із менш прогресивних країн Європи... Вони утворювали свої поселення окремо від місцевих американців і старої імміграції, що уповільнювало їхню асиміляцію» [20, 81].

Тому реакційні кола США виступали за обмеження допуску в країну «нової» імміграції, вимагали радикальних заходів щодо «американізації». «Наше завдання, — писав один з американських громадських діячів, — полягає в тому, щоб розпорошити ці групи і поселення, асимілювати і перетворити цих людей в частину нашої американської раси, а їх дітям, наскільки це можливо, втлумачити англосаксонське розуміння справедливості, закону і порядку...» [17, 29].

Особливого розмаху кампанія «американізації» набула в період першої світової війни. Американський дослідник імміграції США М. Краус писав з цього приводу: «Колесо американізації іммігрантів, що почало крутитися за два десятиліття до 1914 року, більш інтенсивно працювало під час війни. Релігійні, братські і освітні товариства разом з патріотичними організаціями були мобілізовані на прискорення процесу американізації» [24, 91].

Всі зусилля громадських організацій і державних установ США на всіх рівнях були спрямовані на завершення «американізації» іммігрантів у найкоротші строки. Головне завдання в цій кампанії офіційні кола вбачали у перетворенні іммігрантів на стопроцентних американців за англосаксонським зразком. На практиці це означало вимогу лояльності до всього американського і безперечного прийняття американських «стандартів» і способу життя. Федеральні агентства, державні установи у штатах, місцеві органи управління, а також величезна кількість інших організацій брали участь у кампанії «американізації». Вони переконували іммігрантів у перевагах знання англійської мови, вимагали від них забути своє походження та культуру і повністю сприйняти існуючий спосіб життя, всілякими засобами намагаючись втягнути вихідців з інших країн в історію руху «американізації».

Цей період в американській науковій літературі іноді називають періодом «асиміляції посиленого тиску» (Pressure cooking assimilation). Така шалена кампанія саме в цей період була значною мірою пов'язана з подіями, викликаними першою світовою війною. Офіційні кола США, стурбовані революційними настроями серед трудящих багатьох країн Європи, боялись поширення на американському континенті комуністичної ідеології, яку несли з собою пролетарі-іммігранти європейських країн. Вони висували різні докази про «небажаність» цих іммігрантів, відзначаючи зокрема, що нові іммігранти послаблюють патріотичні почуття щодо США у своїх співвітчизників. Тому в цей період особливо виявляється дискримінація по відношенню до етнічних груп, яка знайшла своє відображення у вимозі безперечного прийняття

американського способу життя без огляду на національні почуття іммігрантів.

У 1915 р. колишній президент США Т. Рузвельт настійно вимагав, щоб у Сполучених Штатах не було місця для людей з подвійною національністю: «Той, хто пише свою національність через ризик з американською, не може вважатися хорошим американцем... Населення нашої країни, яке народилося за кордоном, повинно американізуватися. Воно мусить розмовляти тією мовою, якою розмовляють інші їх співвітчизники, що народилися в Америці» [17, 29].

В роки першої світової війни тисячі іммігрантів були заарештовані як такі, що становили «загрозу американській безпеці»; в цей час значно зменшується число видань іншими, ніж англійська, мовами, обмежується імміграція до США. Ті, хто прибував до Америки в цей період, попадали в атмосферу примусу і дискримінації, від них настійно вимагали: «Забудь свою рідну землю, забудь рідну мову, негайно обличь всі успадковані тобою звичаї, відкинь геть, мов поношену свитину, всю твою спадщину, забудь про те середовище, яке тебе створило, все це відкинь і за один день стань американцем «*rag excellence*» [18, 339].

Незважаючи на всі зусилля правлячих кіл і шовіністично настроєних політиків, кампанія «американізації» не дала очікуваних результатів — далеко не всі іммігранти стали стопроцентними американцями англосаксонського зразку. Повсюдно в Америці, особливо у великих містах, як і раніше, зберігалися етнічні квартали, новоприбуваючі переселенці приносили з собою відчуття батьківщини, посилюючи серед іммігрантського населення США прагнення до збереження традицій країни походження.

Отже, теорія «англоконформізму» тепер вже не могла служити основою політики офіційних кіл США у відношенні до іммігрантів. Потребувалась принаймні її модифікація. Так виникає нова теорія асиміляції — «плавильний казан». У цьому зв'язку керівні кола Сполучених Штатів особливо великі надії покладали на всесилля американського способу життя, де всі етнічні групи і національні меншості, мов у казані, переплавлятимуться в єдину американську націю. Ідеологія «плавильного казана» враховувала факт змішання іммігрантів не тільки з американцями англосаксонського походження, а й між собою. Згідно з теорією «плавильного казана», в Америці всі національні групи, змішуючись між собою, утворюють єдину американську націю, єдину американську культуру, відмінну від тих націй і культур, які іммігранти залишили в себе на батьківщині.

Офіційна назва «плавильний казан» в американській науковій літературі і в політичній практиці вживається тільки з початку ХХ ст. Та на явище етнічного змішання вихідців із різних країн в суспільство, відмінне від англійських колоній, звертали увагу американські дослідники імміграції ще у ХІХ ст. У своїй праці «Значення кордонів в американській історії» (1893 р.) Ф. Дж. Тернер підкреслював, що в процесі освоєння західної частини країни, в якому брали участь іммігранти з усіх країн, утворювався новий етнічний конгломерат. «Переселення іммігрантів, — стверджував Тернер, — викликало формування єдиної національності для американського народу... В тяжких випробуваннях руху поселенців на захід іммігранти американізувалися, сплавлялись у змішану расу, відмінну від англійської за національністю і своїми характерними особливостями» [17, 32].

Дж. Тернер схильний ідеалізувати соціально-економічні відносини того часу, називаючи суспільство колонізованого Заходу суспільством «однакових можливостей і соціальної рівності». Він стверджує, що «вільні» західні землі були пристановищем для бідняків, в якому не було класу незаможних, не спостерігалось загострення соціальних суперечностей. Таке твердження Дж. Тернера знаходиться у суперечності

з американською дійсністю, адже всяка буржуазна демократія має на меті завуалювати панування експлуататорських класів. «Буржуазній демократії,— підкреслював В. І. Ленін,— по самій природі її, властива абстрактна або формальна постановка питання про рівність взагалі, в тому числі про рівність національну» [4, 154]. А свободи, якими користувався народ Америки під час освоєння Заходу, «...були результатом його боротьби, де провідну роль відігравали робітники, фермери і прогресивна промислова буржуазія штатів Атлантичного побережжя» [9, 192].

Змішання іммігрантів під час переселення їх зі Сходу на Захід було лише одним із проявів дії американського «плавильного казана». Більш інтенсивно асиміляція іммігрантів проходила в містах*. Саме в містах в кінці XIX — на початку XX ст. осідала значна частина трудової імміграції — до 80%.

Американський капіталізм втягував у виробництво представників усіх націй. Участь у процесі капіталістичного виробництва сприяла налагодженню міжнародних контактів як на виробництві, так і в побуті, а також у всіх сферах соціального життя. «Тісне спілкування з старожилами-американцями,— підкреслює відомий радянський етнограф Ш. А. Богіна,— які належали до того ж класу, а звідси, і жили в подібних умовах і мали ті ж самі інтереси і завдання, виробляло спільні риси, змушувало іммігрантів приймати мову, звичаї більшості населення США» [7, 2]. Ці обставини, а також те, що робітники переважали у складі імміграції цього періоду, зумовили тип пролетарської асиміляції, яка відбувалася на виробництві, в робітничих кварталах, а найбільше — в практиці пролетарської класової боротьби [8, 15].

Враховуючи саме цей фактор і виходячи з класових позицій революційного пролетаріату, В. І. Ленін визначав тенденцію «капіталізму до ломки національних перегородок, до стирання національних відмінностей, до асимілювання націй», як прогресивне явище, називав його одним з «найбільших рушіїв, що перетворюють капіталізм у соціалізм» [2, 122].

Та реакційні сили країни завжди намагалися використати багатотнічний склад населення проти утворення єдиного фронту трудящих мас, можливості для якого дає асиміляція, в боротьбі за корінні соціальні перетворення. Тому поряд з політикою асиміляції для США характерна політика расизму і расової сегрегації, особливо до негрів і корінного населення — індіанців. Свого часу Ф. Енгельс у листі до Г. Шлютера, звертаючи увагу на цю тенденцію в політиці правлячих кіл США, писав: «...ваша буржуазія (буржуазія Сполучених Штатів — В. Є.) уміє далеко краще, ніж австрійський уряд, нацьковувати одну національність на іншу — євреїв, італійців, чехів і т. д. на німців і ірландців і кожного з них на всіх інших...» [1, 263]. Разом з тим, об'єктивний процес асиміляції панівні кола силкуються спрямувати у вигідне для них русло. Так, скажімо, теорія «плавильного казана», згідно з планами офіційних кіл, мала стати дійовим інструментом у досягненні не тільки національної однорідності населення, а й соціальної — так званої «американської симфонії» («American Symphony»). «Розвиток нашої промисловості і сільського господарства з їх ієрархією,— пишуть буржуазні автори,— дозволяє і потребує, щоб члени етнічних груп виходили за рамки своїх етнічних підсистем і брали участь у суспільному житті Америки. Громадські школи вчать населення бути в

* В американській літературі, присвяченій історії імміграції, часто вживається термін «міський плавильний казан» («Urban Melting Pot»), яким автори користуються для характеристики асиміляції етнічних елементів у містах. Потрібно зазначити, що урбанізаційні процеси в умовах науково-технічної революції проходять значно швидшими темпами і тепер так званий «міський плавильний казан» є основним стимулятором асиміляційних процесів.

центрі нашого життя, забезпечують його професією, щоб воно могло просуватися вгору по соціальній драбині» [29, 283]. Згідно з цими висловлюваннями, американське суспільство створювало всі умови для швидкого вrostання іммігрантів в його соціально-економічну структуру, для розгортання їх здібностей. Та дійсність дає нам безліч прикладів, які свідчать протилежне — це, в першу чергу, дискримінація представників етнічних груп при наймі на роботу, в оплаті праці. Загальновідомо, що шовіністично настроєні впливові кола США вороже ставляться до новоприбулих, а особливо до тих, у кого колір шкіри темніший, ніж у англосаксів. Іммігрантів завжди, і особливо в роки економічних криз, останніми наймають на роботу і першими звільняють. Вони завжди є об'єктом цькування американськими шовіністами та расистами. Про це свідчать і обмеження, що вводилися імміграційним законодавством США і базувалися на расових, біологічних та релігійних ознаках, які нібито визначали різну ступінь «асимілятивності» вихідців з тих чи інших країн. Тому, як підкреслював журнал американських комуністів «Political Affairs» «для іммігрантів інтеграція в наше суспільство була далеко не мирним процесом. Скоріше чужинці були в центрі соціальної боротьби» [33, 1961, № 6, 32, 33].

З вищезазначеного постає питання: чи може за таких умов теорія «плавильного казана» виконати завдання — переплавити всі існуючі національні групи в «американську симфонію»? Звичайно, ця теорія певною мірою сприяла посиленню національної однорідності населення Сполучених Штатів, про що свідчать такі дані: у 1920 р. особи, народжені за межами США, становили 13,2% всього населення країни, 1940 р.— 8,8%, а в 1960 р.— 5,4% [13, 355]. Цьому також сприяли, на думку А. М. Шлепакова, інтенсивний приріст населення США і відносно незначна імміграція в згадувані періоди [13, 356]. Та в 60—70-х роках картина дещо змінюється. Якщо в 50-х роках іммігранти давали 10,5% приросту населення Сполучених Штатів [27, 63], то в 60-х при незначному збільшенні об'єму імміграції вони становили вже 16% [11, 118]. Більше того, іммігранти першого покоління при нинішньому зменшенні природного приросту дадуть $\frac{1}{3}$ приросту населення країни [34, 1974, № 7, 35]. Отже, відповідно до цього їх доля в загальному населенні США буде зростати. Приплив нових іммігрантів сприяє посиленню тенденції до збереження і розвитку специфічних етнокультурних рис в житті тієї чи іншої національної групи. Так, спеціальна комісія міністерства соціального забезпечення, охорони здоров'я та освіти США, що була створена в 60-х роках (до її складу входили соціологи і мовознавці) для вивчення мовної ситуації в країні, у своєму звіті відзначала жваву діяльність іммігрантських організацій. В матеріалах дослідження, частина яких була опублікована в книзі «Мовна лояльність у США» (1966 р.), вказується, що в Сполучених Штатах існує близько 1800 культурно-освітніх організацій іммігрантів, 2000 громадських шкіл з мовою навчання країни походження. Крім цього, у США мовами країн, звідки походять іммігранти, видається етнічна преса тиражем в 5,5 млн. екземплярів (за підрахунками дослідників, її читає 11 млн. чоловік) [18, 31].

Всі ці факти свідчать, що стійкі етнічні групи стали структурним елементом американського суспільства [10, 340]. А це в свою чергу означає банкрутство теорії «плавильного казана», що все більшою мірою визнають американські дослідники етнічних процесів у країні.

Щоправда, в американській науковій літературі післявоєнного періоду можна зустріти й твердження, яке висунула Р. Кеннеді в 50-х роках, про те, що в сучасних умовах діє не «одинарний плавильний казан», а так званий «потрійний». На основі даних, які були одержані при вивченні змішаних шлюбів у Нью-Хевені (штат Коннектикут) з 1870 до 1950 рр., Р. Кеннеді показала, що протягом цих років була сильно

виражена тенденція вступати в шлюб всередині трьох релігійних груп: протестантської, католицької та іудейської,— а звідси асиміляція йшла переважно по релігійній лінії [22, 56—59]. Якщо дана теорія певною мірою може бути визнана правильною щодо досліджуваного району, то в масштабі всієї країни вона не відображає дійсної картини укладення шлюбів між вихідцями із різних етнічних груп. Із формули «протестант — католик — іудей» зовсім випадає негритянське населення, пурторіканці, мексиканці [10, 355]. Отже, така модифікація теорії «плавильного казана» виявилася малоефективною. В сучасних умовах ні «англоконформізм», ні «плавильний казан» не відтворюють спрямованості асиміляційних процесів у США [25, 1147].

У 60-х роках на зміну теорії «плавильного казана» і різних її варіантів приходять інша теорія — «культурний плюралізм». Це однак не означає, що дана теорія була висунута саме в згаданий період. Теорія «культурного плюралізму» в США виникла в часи так званої «асиміляції посиленого тиску», коли всі зусилля правлячих кіл були спрямовані на якнайшвидшу американізацію вихідців з інших країн. У той час вона була своєрідною реакцією-відповіддю на насильницьку американізацію і вимагала демократизації в сфері асиміляції етнічних груп. Основоположником теорії «культурного плюралізму» вважається професор Гарвардського університету Г. Каллен. Ще в 1915 р. у журналі «Nation» він опублікував дві статті, одна з яких мала назву «Демократія проти «плавильного казана». Пізніше, в 1956 р., у книзі «Культурний плюралізм і американська ідея» він вказував на невідповідність «англоконформізму» і «плавильного казана» розвитку етнічних відносин в країні. На його думку, лише «культурний плюралізм» відтворює реальну картину національного складу американського суспільства, де існують різні етнічні елементи в рамках одного етносоціального організму.

Якщо в час виникнення розглядуваної теорії вона офіційно не визнавалася, то нині «культурний плюралізм» займає особливе місце у політиці правлячих кіл щодо національних груп США. Це зв'язано з рядом факторів: по-перше — необхідно було заповнити прогалину, що утворилася внаслідок банкрутства попередніх теорій асиміляції; по-друге — іммігранти відіграли значну роль у економічному і культурному розвитку країни. Зокрема, О. Хендлін так оцінює вклад іммігрантів у суспільно-політичне життя своєї країни: «Наш розвиток як нації був значною мірою досягнутий завдяки розуму і праці емігрантів усіх рас і з усіх кінців світу... Їх розум та їх праця допомогли заселити наші землі, розвинути наше сільське господарство, побудувати нашу промисловість, дати хід нашій торгівлі, відкрити багато нового і, взагалі, перетворити нашу націю в провідну...» [19, 202], по-третє,— імміграція і сьогодні виступає важливим джерелом дешевої робочої сили. В 60-х роках, наприклад, вона становила щороку 330 тис. чоловік [11, 118]. І останнє, що особливо важливо,— це вибух у Сполучених Штатах 60-х років національного руху проти дискримінаційної політики уряду в галузі національних відносин, проти насильницької американізації вихідців з різних країн.

Згідно з заявами буржуазних ідеологів, «культурний плюралізм» дозволяє національним групам зберігати і розвивати культуру і елементи побуту країни походження і тим самим вносити вклад у культуру США.

Тут слід мати на увазі, що культурний плюралізм був фактом національного розвитку в США ще до того, як він став офіційною теорією. Адже трудова імміграція, прибуваючи на континент, не могла засвоїти культуру, яка насаджувалася верхівкою Сполучених Штатів. Попри всі труднощі і гоніння, цькування шовіністичних кіл іммігранти зберігали прогресивні традиції і демократичні надбання культури свого народу.

В той же час вони встановлювали тісні контакти з демократичною культурою країни поселення. Саме цим визначається той неоціненний внесок іммігрантів у розвиток фольклору [12, 533] та образотворчого мистецтва США [21, 138].

В період святкування 200-літнього ювілею існування США цей факт не могли заперечувати навіть у найвищих урядових колах. Адже це суперечило б тій офіційній кампанії, що розгорнулася у зв'язку з ювілеєм і в центрі якої знаходилася буржуазна теза про демократичність американського суспільства. Більше того, правлячі кола намагаються використати теорію «культурного плюралізму» як прояв демократії щодо етнічних груп і національних меншостей. Свого часу в США дуже гучно був розрекламований законопроект Р. Швейкера. У 1972 р. сенатор-республіканець Швейкер вніс на розгляд конгресу законопроект для «підготовки дослідницьких матеріалів та поширення інформації про історію культури та традицій різних етнічних груп США». Для здійснення цього законопроекту, що був схвалений конгресом, потребувалося 15 млн. доларів [16, 4].

Справжню роль згадуваного законопроекту можна оцінити, коли нагадати, що ця сума надто мізерна у порівнянні з вкладом вихідців з інших країн в економіку Сполучених Штатів. Як стверджує О. Хендлін, внесок одного іммігранта в економіку країни з початку трудової діяльності становить від 30 до 80 тис. доларів [19, 202]. Слід мати на увазі, що даний законопроект був висунутий республіканцями 1972 р.— в період, коли розгорнулася передвиборча кампанія, і законопроект Швейкера мав неабияке значення в боротьбі за «етнічні» голоси. До того ж його здійснення розпочалося значно пізніше, ніж планувалося, тому що сенат визнав неможливим видати етнічним групам обіцяні 15 млн. у 1973 фінансовому році.

Згадуваний захід уряду дав привід для твердження, нібито сучасне американське суспільство створює умови для розвитку національної культури етнічних груп. Та ще свого часу В. І. Ленін наголошував, що «Капіталізм взагалі і імперіалізм особливо перетворює демократію в ілюзію — і в той же час капіталізм породжує демократичні прагнення в масах, створює демократичні установи...» [3, 68].

В умовах експлуататорського суспільства національні групи позбавлені можливостей для етнокультурного розвитку, державне фінансування культур етнічних груп майже відсутнє. А ті дотації, які видаються із бюджету США на видання двох-трьох книжок, покриття частини коштів, зв'язаних з проведенням фестивалів чи влаштуванням виставок, варто розцінювати саме як породження ілюзій демократичності американського суспільства. У Сполучених Штатах, взагалі, проблеми, пов'язані з культурою, розглядаються як справа окремих осіб і організацій, а державні кошти, що витрачаються на культурні потреби, крім освіти,— як стверджувала голова національної ради у справах мистецтва США Н. Хенке на конференції ЮНЕСКО, присвяченій політиці держав у питаннях культури в епоху ліквідації колоніалізму,— обчислюються, як правило, у відносно низьких цифрах [30, 1970, № 1, 10]; близько 85% всіх надходжень для розвитку мистецтва поступає від окремих меценатів, різного роду фондів і корпорацій [30, 1970, № 6, 21].

Отже, капіталістична дійсність спростовує декларативні твердження про можливості всебічного розвитку духовного життя етнічних груп на основі теорії «культурного плюралізму».

Вище йшлося про те, що «культурний плюралізм» став офіційною політикою правлячих кіл щодо етнічних груп США. Американська монополістична буржуазія пов'язує з цією теорією свої класові інтереси. Вона намагається здійснювати політику «культурного плюралізму» так, щоб звести нанівець можливості об'єднання трулящих незалежно

від раси і кольору шкіри в єдиному антимонополістичному фронті. «Апологети монополістичного капіталу,— підкреслював Національний голова Компартії США Генрі Уінстон,— поширюють серед робітників націоналістичні настрої, сіють антагонізм між ними і в той же час насаджують ідею зверхності однієї етнічної групи над іншою. Всім національним групам і кожній окремо навіюється думка про расову зверхність...» [6, 10].

Розглядувана теорія дає широкий простір розкольніцькій діяльності націоналістичних елементів, яка підтримується впливовими колами країни. Останнім часом у Сполучених Штатах Америки ватажки націоналістичних організацій різних етнічних груп почали засновувати всілякого роду комітети під вивіскою боротьби за вирішення етнічного питання. Справжній зміст діяльності таких комітетів виявився на краптовому з'їзді так званої «Національної конфедерації етнічних груп», який відбувся у Вашингтоні в червні 1972 р. Серед «борців» за права етнічних груп, наприклад, був О. Дж. Апп, відомий апологет нацизму. Не бракувало на з'їзді й таких «спеціалістів» з етнічного питання, як П. Діак, який нарікав, що негритянське населення в своєму розвитку користується більшими «привілеями» в американському суспільстві, ніж інші етнічні групи.

Насправді ж, як підкреслює прогресивна газета американських українців «Українські вісті», буржуазна верхівка етнічних груп «...ніколи не виявляє зацікавлення соціальними проблемами, питанням боротьби народів проти імперіалізму — колоніалізму, питанням прогресивних заходів для піднесення матеріального і духовного рівня широких мас». Реакційні елементи етнічних груп навпаки «...напередки хочуть доказати свою «суперлояльність» і «суперпатріотизм», тому вони завжади «...одноставно підтримують всілякі заходи для приборкання демократичних вольностей, всілякі постулати щодо обмеження свободи громадян, до понехтування принципом расової і національної рівності» [32, 2. IX 1971]. Протиставляючи вимоги однієї національної групи іншим групам, вони сіють національну неприязнь між вихідцями із різних етнічних груп. Цим самим вони вносять розкол в ряди пролетаріату, роблячи послугу буржуазії США.

Комуністична партія США виступає проти будь-яких форм гноблення національних меншостей, за надання національним групам можливостей розвитку їх культури і мови. В той же час вона веде боротьбу проти розкольніцької діяльності реакційних етнічних елементів, розкриваючи справжній зміст теорії «культурного плюралізму» в умовах експлуататорського ладу, націоналістичних лозунгів про захист «національних інтересів» та «національної єдності». «Робітники,— підкреслює журнал «Political Affairs»,— незалежно від того народилися вони за межами нашої країни або в ній, як клас є складовою частиною нашого національного життя, головною рушійною силою його майбутнього. І тут важливе не їх походження, а те, у кого вони на службі — у народу чи у капіталу» [23, 37].

В умовах дальшого поглиблення соціальних суперечностей сучасного капіталізму, одним із проявів якого виступає загострення національних відносин, посилюється агресивність і наступальність буржуазної ідеології. Її завдання — звести нанівець гострі соціальні виступи демократичних сил країни. Ідеологи буржуазії, використовуючи факт загострення національних відносин і зростання етнічної самосвідомості вихідців з різних країн світу, підміняють класові поняття національними, тим самим відвертаючи їх від думки про необхідність корінної перебудови американського суспільства. За таких умов перед комуністами США, наголошує Г. Уінстон, стоїть завдання великої ваги — роз'яснити мільйонам трудящих, «що класовий і расовий гніт властивий

самій капіталістичній системі і боротьба за рівність повинна бути спрямована проти цієї системи, а зрештою — на її знищення» [6, 10].

Аналіз теорій асиміляції та їх практичного втілення показує, що вони виступають інструментом проведення політики правлячих кіл США щодо національних груп. Для останньої були традиційно характерні два напрями: з одного боку, — спрямування всіх зусиль на якнайшвидшу асиміляцію іммігрантських елементів, а з другого — намагання використати багатоетнічний склад населення з максимальною користю в інтересах панівних класів. А тому, здійснюючи насильницьку асиміляцію вихідців з інших націй, правлячі верхи разом з тим роблять певні поступки національним групам. Ці поступки, однак, не означають зацікавленості верхів у створенні можливостей для досягнення іммігрантами соціально-економічної рівноправності, вони йдуть на них під тиском демократичних сил країни.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Енгельс Ф.* Герману Шлютеру в Нью-Йорк. — Маркс К., Енгельс Ф. Твори. Т. 38.
2. *Ленін В. І.* Критичні замітки з національного питання. — Повне збір. творів. Пер. з 5-го рос. вид. Т. 24.
3. *Ленін В. І.* Відповідь П. Київському (Ю. Пятакову). — Там же. Т. 30.
4. *Ленін В. І.* Тези до II Конгресу Комуністичного Інтернаціоналу. — Там же, Т. 41.
5. *Фостер У. З.* Очерк политической истории Америки. М., Изд-во иностр. лит., 1953.
6. *Уинстон Г.* Интернационализм против национализма. — «Рабочий класс и современный мир», 1972, № 4.
7. *Богина Ш. А.* Ассимиляция иммигрантов в США. М., «Наука», 1964.
8. *Богина Ш. А.* Как складывалась американская нация. — «США: экономика, политика, идеология», 1973, № 7.
9. *Демиховский М. В.* О подвижной границе и государственных землях США. — В кн.: Основные проблемы истории США в американской историографии. М., «Наука», 1971.
10. Национальные процессы в США. М., «Наука», 1973.
11. *Осколкова В.* Население США: проблема стабилизации численности. — «Мировая экономика и международные отношения», 1973, № 1.
12. Очерки новой и новейшей истории США. В 2-х т. Т. 1. М., Изд-во АН СССР, 1960.
13. *Шлепаков А. Н.* Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма. М., «Мысль», 1966.
14. The American Peoples Encyclopedia. Chicago, Spencer Press, INC, V. 10.
15. The Congressional Globe, 33 rd Congress, 2 nd Session, Vol. XXXI.
16. 1972 Convention Report. National Confederation of American Ethnic Groups. June 3—4, Washington.
17. *Gordon M. M.* Assimilation in America. Theory and Reality. «The Ethnic Factor in American Politics», New York, 1970.
18. *Fishman J. A.* Language Loyalty in the United States. London, 1966.
19. *Handlin O.* Immigration as a Factor in American History. Englewood Cliffs. New York Prentice — Hall, 1959.
20. *Handlin O.* Race and Nationality in American Life. New York, 1957.
21. *Hansen M. L.* The Immigration in American History. New York, 1964.
22. *Kennedy R. Jo Reeves.* Single or Triple Melting Pot? Inter-marriage Trends in New Haven 1870—1950. — «American Journal of Sociology», 1958.
23. *Klemm Ch.* The Foreign Born and the Nation. — «Political Affairs», June, 1961.
24. *Kraus M.* Immigration, the American Mosaic. Princeton, 1966.
25. *Schnapper D.* Centralisme et fédéralisme culturels: les émigrés italiens en France et aux États — Unis. — «Annales, Economies, Sociétés, Civilisations», 1974, № 5.
26. *Scott Joseph W.* Ethnic Nationalism and Cultural Dialectics: a Key to the Future. — «The Review of Politics», 1972, vol. 34, № 4.
27. Statistical Abstract of the United States, 1960.
28. *Thompson Ch. M., Johnes F. M.* Economic Development of the U.S. New York, 1939.
29. *Warner W. L., Srole L.* The Social Systems of American Ethnic Groups. New York, 1954.
30. «Курьер ЮНЕСКО».
31. «Новое время».
32. «Українські вісті» (Нью-Йорк).
33. «Political Affairs».
34. «Newsweek».

В. К. ГУРА

ПОЛІТИКА США ЩОДО МАРОККО ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

Африканський континент, як об'єкт колоніальної експлуатації, здавна привертав увагу США. Однак до другої світової війни внаслідок імперіалістичного розподілу світу Африка виявилася прив'язаною до західноєвропейських метрополій [7, 303]. Незважаючи на посилення економічного потенціалу Сполучених Штатів під час і після другої світової війни, комплекс причин економічного і політичного характеру не дав можливості США у перші повоєнні роки розгорнути американську експансію в Африці. Одна з найголовніших причин полягала в тому, що першочерговим завданням правлячі кола США вважали збереження і максимальне посилення світової капіталістичної системи, основи якої дуже похитнулися. Виходячи переважно з цього, основною сферою діяльності американського капіталу стає Західна Європа.

Обмеження економічної експансії в Африці у перші повоєнні роки зумовлювалося і такими причинами, як посилення боротьби із світовою системою соціалізму та зростаючим національно-визвольним рухом, міцні економічні позиції європейських метрополій в африканських колоніях, створення Північно-атлантичного блоку, в якому США не бажали з перших років його існування розпалювати суперечності, пов'язані з проникненням американських капіталів у колонії союзників та ін. І якщо воєнно-політична експансія США розпочалася в Африці зразу ж після другої світової війни і, особливо, в рамках НАТО, наприкінці 40-х — на початку 50-х років, то проникнення американських капіталів на африканський континент в широких масштабах розгорнулося після завоювання колоніями незалежності. Але й тоді воно зустріло запеклий опір колишніх метрополій.

У американо-марокканських відносинах, що склалися після другої світової війни, можна виділити два основні аспекти: економічний і воєнно-політичний. Перший з них зумовлений інтересами американських монополій, які використовують Марокко як ринок збуту своїх товарів і зацікавлені в максимальній експлуатації його природних ресурсів. Другий — пов'язаний з намаганням США утримати Марокко в сфері впливу капіталізму, використати його територію для розміщення військових баз, що зміцнило б позиції Сполучених Штатів як в Північній Африці, так і в районі Середземноморського басейну.

До 1956 р. Марокко було поділене на зони протекторату між Францією та Іспанією. Незважаючи на слабкість післявоєнної Франції, її позиції в Марокко залишалися досить міцними. Спроби Сполучених Штатів проникнути в марокканську економіку зустріли опір французького капіталу. Після надання Марокко суверенітету Франція продовжувала відігравати значну роль в економіці країни.

Американські компанії в цей період, намагаючись зміцнити свої економічні позиції в країні, скуповували акції французьких компаній або брали участь у фінансуванні різних проектів. Так, за участю американського капіталу було створено Північно-африканське товариство по видобуванню свинцю, група Моргана скупила акції великої гірничодобувної компанії «Сосьєте де Зелліджа», американський трест «Стандарт ойл компані оф Нью-Джерсі» став власником нафтової компанії «Стандарт ойл оф Марокко», а марокканську нафтову компанію «Компані ендюстрієль де петроль» почав контролювати трест «Соконі вакуум. ойл компані» та ін. [6, 46]. Американські капітали у вигляді прямих інвестицій монополій і державних вкладень ще до завоювання країною незалежності йшли, в основному, через «Французький фонд модернізації і обладнання» [6, 45]. Однак позиції американського капіталу в країні були ще порівняно незначними.

Активізація економічної політики Сполучених Штатів щодо Марокко спостерігається в перші роки незалежного розвитку країни. Вона подається як так звана економічна «допомога», що надходить у досить значних розмірах. Так, за період з 1956 р. по 30 червня 1972 р. державна «допомога» США визначалася сумою понад 913,6 млн. доларів * [Підраховано за 21, 23. V 1967; 3, 2. VII 1967; 12, 1967, № 10, 40]. Мета американської «допомоги» цілком визначена і про її призначення досить відкрито свідчать самі американські ідеологи. Наприклад, професор Гарвардського університету Е. Мейсон розглядає американську «допомогу» в першу чергу як засіб боротьби проти комунізму, як засіб забезпечення стратегічних інтересів США. «...Основна мета іноземної допомоги,— пише він,— сприяти безпеці Сполучених Штатів, і в такій мірі, в якій наша безпека залежить від інших країн, іноземна допомога є істотною частиною нашої політики по забезпеченню безпеки» [11, 33]. При цьому, пише Мейсон, економічна «допомога» має таку саму мету, що й військова. «Неможливо провести чітку межу між економічною і військовою допомогою» [11, 66].

Викриваючи характер американської економічної «допомоги», Р. А. Ульяновський зазначає, що «позики і кредити, хоч і мають певну економічну віддачу, сприяючи капіталістичному розвитку країн, що звільнилися, в результаті несуть у собі значний заряд реакційності, оскільки вони спрямовуються на встановлення неоколоніалістської залежності» [9, 413].

Американську «допомогу» за її структурою можна розглядати як таку, що складається з двох частин: «дари» та позики і кредити на різні строки. Причому лівова частка позик відноситься до так званої «обумовленої допомоги», що витрачається на попередньо обумовлені торгово-економічні операції між Сполученими Штатами Америки та Марокко.

«Дари», що використовуються як своєрідна економічна приманка, з часом у процентному співвідношенні до позик зменшуються, тоді як позики і кредити становлять переважну частину економічної «допомоги». Так, у 1960 р. США надали Марокко «дарів» на суму в 60 млн. доларів і позик на суму 8 млн. доларів; 1961р.— відповідно 40 і 55; 1965 р.— 20 і 27; 1966 р.— 9,7 млн. доларів і 13 млн. доларів [22, 8. II 1967]. З 1965 р. по 1970 р. із коштів, виділених для «допомоги» (630 млн. доларів), 60% становили довгострокові позики і 40% — «дари» [2, 1971, № 99]. В 1972 р. американська «допомога» Марокко дорівнювала 124 млн. доларів. Подібний характер «допомоги» призводить до того, що зростають проценти по позиках та кредитах, і як наслідок все це становить досить значний державний борг. Так, на 31 жовтня 1967 р. розмір зовнішнього боргу Марокко країнам Заходу та міжнародним капіталістичним фінансовим організаціям становив 2737 млн. дирхамів [2, 1973, № 69]** і це не враховуючи внутрішнього боргу, що дорівнював тоді 1156 млн. дирхамів [20, 25. IX 1968].

При цьому необхідно відзначити, що прибутки капіталістичних країн вже зараз перевищують суми зовнішньої «допомоги» (що включає в себе і «дари»). Ця різниця становить щороку в країнах зони франка приблизно 100 млн. французьких франків [23, 1971, № 12, 11—12]. А вплив капіталів із країн, що розвиваються, в тому числі і країн Африки, перевищує 10 млрд. доларів [7, 289].

Не виняток і американська «допомога» Марокко. Прибутки, що їх американські монополії викачують із Марокко, набагато перевершують суму тих «дарів», які вони надають країні.

* Включаючи військову «допомогу» близько 83,2 млн. доларів.

** 5 дирхамів дорівнюють 1 долару.

Наочним показником характеру цієї «допомоги» є той факт, що 61% всього обсягу «допомоги» в 1956—1967 рр. було надано у формі кредитів, які призначалися для закупок американських продуктів харчування і технічного устаткування, а також для фінансування деяких спільних проектів економічного розвитку («обумовлена допомога»). 36% усієї «допомоги» було одержано за програмою «Продовольство для справи миру» (зерно, продукти харчування). Лише 3% «допомоги» припадало на технічну допомогу*. А з червня 1965 р. по червень 1970 р. 45% загальної суми позик і кредитів було надано виключно для закупки сільськогосподарських товарів і 55% — для інших потреб [2, 1971, № 99, 2], серед яких значне місце займали будівництво об'єктів інфраструктури, розширення індустрії туризму та ін. Отже, значна частина американської «допомоги» пов'язана з продуктами харчування, і вона аж ніяк не сприяє розвиткові сфери виробництва.

Характерна риса американської економічної «допомоги» полягає в тому, що однією з основних економічних умов, що висуваються при її наданні в переважній більшості випадків, є вимога витратити ці кошти на закупку американських товарів. Мейсон визначає, що таке прив'язування коштів «допомоги» до американського ринку примушує одержувачів «допомоги» закуповувати товари по цінах, які диктуються їм американськими компаніями. Іншою умовою є вимога перевезення товарів, які поставляються в рахунок «допомоги», на американських суднах, що обходиться в три рази дорожче, ніж перевезення на суднах інших країн [11, 14].

Крім прямої економічної експансії, Сполучені Штати використовують організації, які перебувають під їх впливом, але мають міжнародну окраску, для нав'язування своїх концепцій економічного розвитку. Однією з таких організацій є Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР). При активному втручанні МБРР, що відбувалося при підтримці США, Марокко розробило плани економічного розвитку на 1965—1967 рр. та 1968—1972 рр. Основні положення планів відповідали американським і французьким інтересам.

Вони зводилися до заохочення приватних капіталовкладень, до розвитку таких галузей, як сільське господарство, туризм і підготовка кадрів. І лише після того як Марокко врахувало ці вимоги, МБРР заснував групу допомоги Марокко (в ній, природно, брали участь США), яка фінансувала 55% витрат на капітальне устаткування [16, 1971, № 533/534, 41], що передбачалися п'ятирічним планом.

Розглядаючи ставлення США до питань планування в країнах, що розвиваються, американський професор Фейс відзначає, що Сполучені Штати «вимагають від тих, хто звертається з проханням про допомогу, розробляти плани національної дії, з якими має бути скоординована американська допомога» [10, 139], причому США підтримують лише ті «плани», які включають безпосередній контроль над економікою і зводяться до створення передумов для функціонування приватного капіталу [10, 143].

Крім прямої економічної вигоди, яку одержують Сполучені Штати від подібної практики узаконеного грабежу, вони намагаються у такий

---

* З часом більша частина економічної «допомоги» починає витрачатися переважно на оплату позик за попередні роки і на проценти з позик. В період виконання трирічного плану 1965—1966 рр. економічна допомога Марокко з боку США і Франції становила відповідно у 1965—1967 рр. 593 і 522 млн. дирхамів, а проценти і відрахування, що їх повинен був сплатити марокканський уряд, досягли відповідно 136 і 282 млн. дирхамів. Отже, в 1966 р. Марокко сплатило майже половину того, що одержало.

спосіб міцніше прив'язати марокканську економіку до сфери діяльності капіталістичного господарства.

Щодо американських приватних капіталовкладень, то до 1966 р., незважаючи на всі зусилля вашінгтонського уряду, американські вкладники не виявляли майже ніякої зацікавленості до Марокко, а основні субсидії надходили по державній лінії. Поїздки ряду делегацій виявились даремними, хоч Марокко ще у 1964 р. ратифікувало угоди про гарантування американських капіталовкладень, підписані урядами Вашингтона та Рабата в 1961 р. і доповнені через рік. Згідно з цими угодами, уряд США зобов'язувався покривати частину політичного і комерційного ризику американських бізнесменів. Вони можуть або застрахувати цілком свої капіталовкладення від валютної необоротності, експропріації, збитків, що можуть виникнути внаслідок війни, революції або повстання, або підписати поліс, що покриває — крім звичайного ділового «ризку» — до 75% капіталовкладень від вищеназваних видів «ризку».

Становище істотно змінилося після 1966 р., коли в Касабланці було відкрито Американську торговельну палату (першу в Африці), в якій брали участь близько 80 фірм [22, 8. II 1967], і Марокко створило за порадою американців центр для прийому вкладників капіталу. Ще більше залученню американських приватних капіталів сприяв комітет американських капіталовкладень [2, 1971, № 99, 2], створений у квітні 1971 року у Рабаті під егідою торговельної палати.

Після відкриття торговельної палати в 1966 р. крім трьох банківських груп, які ще раніше розгорнули свою діяльність, у Марокко було відкрито три нових філіали американських банків, створено нові сільськогосподарські компанії, в тому числі філіал техаської «Кінг Ранч», що співробітничав з марокканськими зацікавленими колами в галузі тваринництва [2, 1969, № 123, 3]. Найбільші американські компанії проникли в такі перспективні сектори, як продаж нафтопродуктів («Ессо стандарт Марок», «Соконі мобіл ойл компанії» і «Техас ойл компанії»), виробництво мила і косметичних товарів («Колтейт», «Кадум», «Палмолів» і «Проктор енд Гембл компанії»), розлив газованих напоїв («Кока-кола експорт корпорейшн»), виробництво автомобільних шин («Дженерал тайр енд раббер компанії оф Марокко»), продаж сільськогосподарських машин («Інтернешнл харвестр Франс компанії») і електронно-лічильних машин («ІБМ Марок»). Інші компанії («Холідей ін» та «Хотел кооперейшн оф Америка») взяли участь у створенні туристського комплексу. «Алюмініум компанії оф Америка» через посередництво «Мароккан алюмініум компанії» будувала в Касабланці завод металевих конструкцій для будівництва. «Дженерал електрик компанії» розробляла план сталеплавильного заводу в Надорі, а «Оксідентал петролеум компанії» за погодженням управління по видобуванню фосфатів брала участь у розробці планів спорудження заводу по виробництву фосфатної кислоти та добрив [22, 8. II 1967]. Одночасно спостерігається збільшення приватних американських капіталовкладень в середні та дрібні підприємства.

Зростає обсяг капіталовкладень американських підприємств в економіку країни. Так, на початку 1973 р. марокканська газета «Ві економік» повідомила, що уряд США дав згоду гарантувати приватні капіталовкладення в економіку Марокко загальною сумою понад 16 млн. доларів [25, 30. I 1973].

Характер експансії американського приватного сектора в економіку Марокко ще раз показує, що сфера його діяльності мало сприяє розвитку тих галузей промисловості, від яких залежить технічний прогрес країни.

Економічне проникнення США в Марокко відбувається в гострій конкурентній боротьбі з Францією. Покращання чи погіршення відносин

між Францією та Марокко відразу ж позначається на рівні американо-марокканських економічних відносин. Подання американської «допомоги» почалося в період загострення відносин між Марокко та Францією в 1957 р., оскільки остання вела колоніальну війну в Алжирі. З 1957 по 1962 р. американці фінансували від 26 до 57 % витрат Марокко на капітальне устаткування. В 1963 р. Франція відновила свій минулий економічний вплив у Марокко (війна в Алжирі була припинена, і франко-марокканський інцидент вважався вичерпаним).

Американська «допомога» скоротилася і становила 3—6% витрат на капітальне устаткування. У 1966 р. франко-марокканські відносини знов погіршилися у зв'язку зі «справою Бен Барки»*, внаслідок чого Франція різко скоротила свою фінансову «допомогу» Марокко (з 300 млн. франків у 1964 р. до 53 млн. франків в 1968 р.) [8, 118]. Цим відразу ж скористалися США, а також ФРН, на долю яких у 1967 р. припадало 55,5% загального обсягу іноземної «допомоги» Марокко, а в 1968 р.— 67,7% [8, 118]. Частка Франції зменшилась з 73 до 16,2%. Лише в 1969 р. французький уряд приступив до інтенсивної реставрації своїх відносин з Марокко. З 1969 до 1970 р. французький експорт збільшився з 879 млн. дирхамів до 1080 млн. [16, 1971, № 551, 45]. Але американський капітал уже встиг пустити глибоке коріння в марокканській економіці. За своїм загальним обсягом інвестиції США в Марокко в першій половині 70-х років випередили французькі капіталовкладення і залишили далеко позаду західнонімецькі. В цьому ми можемо перекоонатися з наведеної таблиці*, що характеризує іноземні інвестиції, вкладені в економіку Марокко протягом 1956—1973 рр. без урахування «допомоги» та «дарів».

Таблиця*

Країна	Інвестиції (млн. дирхамів)	% від загального обсягу інвестицій
США	2600	24,65
Франція	2539,9	24,08
ФРН	1291,29	12,24

* Складено за: «Lamalif», 1974, № 63, р. 11.

Американо-марокканські торгові відносини «характеризуються серйозним дефіцитом для Марокко. Марокко імпортує із США 10% того, що воно купує за кордоном... і продає там всього 1,46% свого експорту» [17, 1967, № 13, 77—78]. Таке становище спостерігалось в торгівлі між обома країнами аж до середини 60-х років.

Так, у марокканському імпорті Сполучені Штати становили в 1961 р. 10,5%; 1962 — 13,5, в 1963 р.— 10%. В експорті країни частка США йшла на спад. З 2,9% у 1961 р. до 2,7% у 1962 р. і 1,5% у 1963 р. [2, 1965, № 41,1]. В 1967—1969 рр. торгівля Марокко із Сполученими Штатами розвивалася так: імпорт Марокко в США у 1967, 1968 та 1969 роках становив відповідно 265,8 млн., 380,3, 214 млн. дирхамів; експорт за ті ж роки — 49,6 млн., 42,6 та 47 млн. дирхамів [Див.: 2, 1969, № 46, 2; 2, 1970, № 44, 1]. Надалі в марокканському експорті в США спостерігається деяке зростання, в той час як імпорт із Сполучених Штатів зменшився вдвоє. У 1972 р. марокканський експорт у

*Прогресивний лідер марокканської партії Національний союз народних сил, вбитий у Франції наприкінці 1965 р.

США зріс на 4,5 млн. доларів і становив 11,4 млн. доларів [2, 1973, № 65, 1], а імпорту скоротився з 91,2 млн. доларів в 1971 р. до 55,6 млн. доларів [25, 30. І 1973].

Основне місце в експорті Марокко в США займають двоокис марганцю, сірчаноокислий барій, консерви, патока, агар-агар, овочі, а також різноманітні ремісничі товари. Існують перспективи експорту в США марокканських вин та цитрусових.

Марокканський імпорту становив в основному сільськогосподарські продукти (до 1968 р.), сільськогосподарську техніку, техніку і товари, що забезпечують потреби промисловості туризму, косметичні товари, транспорт та ін.

Підбиваючи підсумок відносинам між США та Марокко в галузі економіки, можна констатувати, що ці відносини являють собою приклад неоколоніалістської політики. Підтвердженням цього може служити хоча б той факт, що за десять років з моменту завоювання Марокко незалежності, як відзначає газета «Аль-Кіфах аль-Ватані», західноєвропейські компанії перевели за кордон 7 млрд. дирхамів, тобто близько 1,5 млрд. доларів. Ця сума становить половину щорічного національного прибутку країни [14, 30. VII 1966]. Результатом таких взаємовідносин є односторонність у розвитку економіки країн, що розвиваються, посилення їх економічної і політичної залежності, їх економічного пограбування.

Переходячи до військово-політичного аспекту відносин між Сполученими Штатами і Марокко, необхідно зазначити, що в стратегічних планах Вашингтона Марокко приділяється велика увага. Вона пояснюється вигідним географічним положенням країни, що має вихід до Середземного моря і Атлантичного океану. Відзначаючи зацікавленість Сполучених Штатів середземноморським узбережжям Марокко, Генеральний секретар Партії визволення і соціалізму (Марокко) Алі Ята писав: «Ні для кого не є таємницею, що в своїх стратегічних планах США надають особливого значення панівному географічному положенню Марокко в західній частині Середземного моря. З точки зору США, це море має важливе стратегічне значення, тому США не шкодують сил для посилення своєї присутності і позицій в Марокко» [19, 5. IV 1973]. Крім того, наявність військових опорних пунктів Сполучених Штатів у Марокко дозволила б США посилити свою військову присутність на півночі та північному заході Африки.

Тенденція до зміцнення військових позицій США в Марокко спостерігається в перші ж роки після закінчення другої світової війни. Сполучені Штати намічали побудувати в 1948—1953 рр. на марокканській території 40 військово-повітряних баз [4, 338]. Для спорудження цих баз, стратегічних залізничних і повітряних ліній в країні було створено спеціальне товариство «Атлас констракшн корпорейшн».

США намагалися використати також узбережжя Марокко, що межує з Гібралтарською протокою. Ще в грудні 1944 р. було укладено американо-іспанську авіаційну угоду. Починаючи з 1947 р. США здійснювали широке будівництво військово-стратегічних баз та аеродромів у Марокко. Були створені великі бази в Сеуті, в порту Мелілья та інших пунктах [4, 338—339]. Франція, ще до надання незалежності Марокко, в 1950—1951 рр. поступилася Сполученим Штатам п'ятьма базами на марокканській території. США спорудили там будівлі на суму в 400 млн. доларів [15, 1966, № 3, 137]. Незалежне Марокко зажадало в 1957 р. їх евакуації. Переборюючи впертий опір Вашингтона, марокканський народ примусив Сполучені Штати у 1960 р. підписати угоду про евакуацію в трирічний строк американських баз з марокканської території. Однак, незважаючи на те, що в 1963 р. офіційно було оголошено про завершення евакуації, в процесі слухання в сенаті підкомісії по розгляду військових зобов'язань США за кордоном (липень 1970 р.),

виявилось, що Сполучені Штати при евакуації своїх військ із Марокко домоглися заключення неофіційної угоди про збереження в країні центру військово-морських комунікацій, що обслуговували 1500 американців [14, 31. VI 1970].

Звістка про збереження в Марокко американських військових баз була з обуренням зустрінута прогресивною громадськістю країни. Дві найкрупніші національні партії — «Істікляль» та Національний союз народних сил, які створили влітку 1970 р. єдиний блок «Кутля Ватанія», 16 грудня 1970 р. виступили з заявою, в якій закликали до негайного виводу з Марокко всього воєнного персоналу Сполучених Штатів. Боротьба за ліквідацію баз набула всенародного характеру [15, 1971, № 1, 59]. Так, газета партії «Істікляль», «Аль-Алам» зазначала: «Марокканський народ рішуче відкидає присутність іноземних баз, що загрожують безпеці і перетворюють територію Марокко в одну з частин імперіалістичного механізму, створеного в світі» [18, 22. X 1972]. А відомий марокканський публіцист Ахмед аль-Марракші характеризує таємні угоди, що надають США можливість утримати воєнні бази на території Марокко, як своєрідну компенсацію за фінансову «допомогу», що надається Сполученими Штатами країні [5, 395].

Буржуазні ж ідеологи виправдовують існування баз не тільки як засіб захисту від «комуністичної загрози», вони намагаються знайти вигадану «економічну користь» баз для марокканського народу. Американський професор Хелфорд Л. Хоскінс пише, що безробіття тисяч марокканців, які брали участь у постачанні, обслуговуванні та функціонуванні баз, «дорівнює щорічній втраті не менш як 60 млн. доларів» [15, 1966, № 3, 173].

Реакційність подібної тези очевидна. Небезпека, яку являють собою бази, як плацдарми для нападу, загрожує не тільки народу Марокко, але й усім народам Північної Африки. Крім того, основне призначення цих баз — захист від вигаданої «комуністичної небезпеки» загрожує марокканському народу втягненням в яку-небудь військову авантюру, розв'язану мілітаристськими реакційними колами.

Недарма, як відмічав представник найкрупнішого профсоюзного об'єднання Марокко — Марокканської спілки праці (МСП) — Тібарі Муссадден, саме «10 тисяч марокканців, які працюють на іноземних базах (у тому числі й на американських. — В. Г.), першими зажадали їх ліквідації, згоджуючись стати безробітними, ніж бачити свою батьківщину потенціальною базою агресії. Їх благородні виступи підтримала вся країна» [12, 1962, № 4, 31].

Сполучені Штати постійно збільшують чисельність свого військового персоналу і військових радників у Марокко. З 1963 р., особливо в 1966—1967 рр., кількість американських військових технічних спеціалістів значно зросла. За деякими даними, в 1971 р. їх чисельність становила від 1500 до 5000 чоловік [16, 1971, № 533/534, 41]. Кількість військових радників у Марокко в 1969 р. була доведена до 500 чоловік [24, 28. XI 1969]. До цього треба додати військову «допомогу», обсяг якої з 1957 по 1966 р. збільшився від 32 до 50 млн. доларів, а також позику на суму в 15 млн. доларів [16, 1971, № 533/534, 41]. На ці кошти Сполучені Штати поставляють Марокко озброєння і військову техніку, розширюють його інфраструктуру.

Таким чином, як було показано вище, військове партнерство США і Марокко відбувається по двох напрямках. Перший — пов'язаний з насадженням США зміцнити свій військовий вплив в Марокко шляхом насадження військових баз. Другий — полягає в поставках марокканській армії американського озброєння і техніки, має на меті зорієнтувати максимальний обсяг марокканських військових потреб на продукцію американського військово-промислового комплексу. Це має далекосяжні як економічні, так і політичні цілі.

Особливо зростає у Сполучених Штатах зацікавленість до Марокко з військово-політичної точки зору за останні три-чотири роки, коли позиції імперіалізму в районі Середземномор'я були ослаблені подіями в Лівії. Повалення монархії в цій країні та прихід до влади уряду, який заявив про свій намір дотримуватися курсу неприєднання і підтримки національно-визвольних рухів, повели за собою вимоги ліквідації військових баз США і Англії на лівійській території*. Угода ж про збереження американських баз на іспанській території була підписана тільки після тривалих і складних переговорів. Якщо при цьому врахувати, що в результаті перемоги національно-визвольного руху в Алжирі, Тунісі, Єгипті американські бази були ліквідовані і в цих країнах, то стане зрозумілим інтерес США до Марокко.

Найбільш широкі можливості політичного впливу в Марокко має Франція. Внаслідок цього вона намагається огородити його від різних форм політичного впливу інших капіталістичних країн. Однак Сполучені Штати, намагаючись посилити свої позиції в Марокко, все в більших масштабах розгортають тут свою ідеологічну діяльність, яка підноситься в формі культурного співробітництва і науково-технічної допомоги.

Сполученими Штатами застосовуються різноманітні форми ідеологічного впливу. Це, насамперед, пропаганда в учбових закладах військового і цивільного характеру, де навчаються марокканці. В період з 1956 по 1965 р. в американських університетах навчалися 173 марокканця [22, 8. II 1967]. В 1968 р. Сполучені Штати запросили на стажування 600 марокканців [16, 1971, № 533/534, 42]. На території Марокко ця діяльність носить більш широкий характер, завдяки створеним в Рабаті, Касабланці, Фесі і Танжері американським «культурним центрам» (навчання в яких пройшли вже декілька тисяч марокканців), активній діяльності представників «корпусу миру», заснуванню в Танжері (при активній допомозі США) університету Асоціації Північної Африки, діяльності на території країни станції «Голос Америки», станції телекомунікаційного консорціуму «ІНТЕЛСАТ» (яким керують США) та ін.

Діяльність США в Марокко не обмежується пропагандою. Інколи вона носить характер відкритого тиску на зовнішню і внутрішню політику країни. Так, посольство Сполучених Штатів активно втручалось у хід виборів у парламент Марокко в 1963 р. Чотири члени парламенту від партії «Істікляль», які висловили протест проти подібних дій, були заарештовані [13, 9. VI 1963]. У лютому 1964 р. США пред'явили вимогу припинити торгівлю Марокко з соціалістичними країнами, особливо з Кубою. За свідченням колишнього міністра закордонних справ Марокко Ахмеда Реда Гедіра, США загрожували припинити економічну «допомогу» країні, якщо ця умова не буде виконана. Однак уряд Марокко відхилив її, характеризуючи як неприпустиму з боку Сполучених Штатів [14, 21. II 1964]. Крім того, в ході слідства у «справі Бен Барки» з'ясувалося, що крім французької розвідувальної служби у цій справі не останню роль відіграло Центральне розвідувальне управління США [13, 1. II 1964]. Що ж до спеціалістів, які відряджаються із Сполучених Штатів в Марокко, то вони іноді не мають навіть елементарних науково-технічних знань. Так, спеціалісти, що прибувають по лінії «корпусу миру» в різні райони Марокко, часто не мають ні дипломів, ні відповідної кваліфікації і намагаються прикрити своєю «просвітительською» роботою діяльність зовсім іншого роду [19, 2. I 1973].

---

* Бази були створені в результаті угод, укладених Англією і США у 1953—1954 рр. з королем Лівії Ідрісом.

В цьому зв'язку Генеральний секретар Партії визволення і соціалізму * Алі Ята підкреслював, що «культурна діяльність» американців у Марокко сприяла забороненню в 1969 р. під тиском колишнього посла США в Марокко Генрі Таскі Партії визволення і соціалізму, заохоченню деяких змовників до нападу в 1971 р. на королівський палац Схірат, негласному сприянню учасникам невдалого перевороту 16 серпня 1972 р., використанню «допомоги» як засобу політичного нажиму та ін. «В таких умовах,— підкреслює Алі Ята,— було б наївним вважати, що Вашингтон змінив своє ставлення до Марокко, виявивши взаєморозуміння і прагнення до співробітництва...» [19, 5. IV 1973].

Американська політика в Марокко з кожним роком зустрічає дедалі рішучу відсіч марокканського народу. Проти американської і взагалі імперіалістичної експансії виступають такі прогресивні сили Марокко, як Партія прогресу і соціалізму, партія «Істкляль», Національний союз народних сил, Соціалістичний союз народних сил, найбільші профспілкові об'єднання країни: Марокканська спілка праці (понад 600 тис. членів), Загальна спілка марокканських трудящих, деякі молодіжні й громадські організації.

В своєму прагненні ліквідувати імперіалістичну та неокolonіальну експлуатацію народ Марокко, як і народи інших країн, що розвиваються, спирається на рішучу підтримку Радянського Союзу. Як підкреслював Генеральний секретар ЦК КПРС Л. І. Брежнев у Звітній доповіді ЦК КПРС XXV з'їзду партії: «Радянський Союз повністю підтримує законні прагнення молодих держав, їх рішучість повністю позбутись імперіалістичної експлуатації, самим розпоряджатися своїми національними багатствами» [1, 15].

ЛІТЕРАТУРА

1. Брежнев Л. І. Звіт Центрального Комітету і чергові завдання партії в галузі внутрішньої і зовнішньої політики. К., Політвидав України, 1976.
2. «Бюллетень иностранной коммерческой информации».
3. «CEDIES Informations».
4. Васильева В. Я. Распад колониальной системы империализма. М., Изд-во АН СССР, 1958.
5. Дорогой свободы. Прага, «Мир и социализм», 1973.
6. Луцкая Н. С. Марокко вновь обретает независимость. М., Изд-во вост. лит., 1958.
7. Солодовников В. Г. Проблемы современной Африки. М., «Наука», 1973.
8. Тарабрин Е. А. Новая схватка за Африку. М., «Международ. отношения», 1972.
9. Ульяновский Р. А. Социализм и освободившиеся страны. М., «Наука», 1972.
10. Feis H. Foreign aid and foreign policy. New York, St. Martin's Press, 1964.
11. Mason E. Foreign aid and foreign policy. New York, Harper and Row, 1964.
12. «Азия и Африка сегодня».
13. «Известия».
14. «Правда».
15. «Current History».
16. «Jeune Afrique».
17. «Le Mois en Afrique».
18. «Al-Alam».
19. «Al-Bayan».
20. «Le Commerce du Levant».
21. «Maghreb Informations».
22. «Le Monde».
23. «Le Monde diplomatique».
24. «La Tribune des Nations».
25. «La Vie Economique».

* На її основі тільки в серпні 1974 р. була створена легальнодіюча Партія прогресу і соціалізму.

З ІСТОРІЇ МІЖНАРОДНОЇ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ

В. О. ВРАДІЙ, В. М. ВОЛКОВИНСЬКИЙ,
Б. М. ЗАБАРКО

УЧАСТЬ ТРУДЯЩИХ РАДЯНСЬКОЇ УКРАЇНИ В МІЖНАРОДНОМУ РУСІ СОЛІДАРНОСТІ З РЕВОЛЮЦІЙНИМ НАРОДОМ КИТАЮ 1924—1927 рр.

Документи про участь Радянської України в міжнародному русі солідарності з революційною боротьбою народу Китаю у 1924—1927 рр. з особливою силою підтверджують слова Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва про те, що «Ми ніколи не відокремлювали своїх завдань і справ від загальної справи визволення усіх країн — справи соціалізму і миру в усьому світі. Інтернаціоналізм, можна сказати, в крові у всіх нас. Він виношений кількома поколіннями радянських людей, і кожна епоха піддавала його новій перевірці, ставила перед ним нові завдання» [2, 259].

Яскравий приклад того — величезна і всебічна допомога радянського народу та Комуністичної партії Радянського Союзу китайському народу в його боротьбі проти міжнародного імперіалізму за своє соціальне та національне визволення напередодні та в період революції 1925—1927 рр.

Джерелами цієї солідарності є знамениті ленінські статті про Китай, прийнята на пропозицію Леніна резолюція VI (Празької) конференції РСДРП «Про китайську революцію»*.

Велика Жовтнева соціалістична революція, яка поклала початок епосі переходу від капіталізму до соціалізму, справила величезний вплив на дальший хід визвольної боротьби народів, дала їм такий приклад, яким «запалюються трудящі маси в усіх країнах» [1, с. 267].

Перемога соціалістичної революції в Росії докорінно змінила умови визвольної боротьби народних мас Китаю. Революційні сили країни одержали можливість використати широкий досвід Країни Рад, спертися на багатогранну, дійову підтримку сил миру та соціалізму, міжнародного робітничого та комуністичного руху. На всіх важливих етапах своєї боротьби китайський народ незмінно зустрічав інтернаціональну допомогу КПРС та радянського народу.

Переважна більшість документів, які наводяться нижче, публікується вперше (док. 1—7, 9—17, 20, 22—24 перекладено авторами на українську мову). Вони яскраво свідчать про благородні почуття солідарності радянського народу з боротьбою трудящих Китаю в один з найскладніших періодів визвольного руху.

Коли до Радянського Союзу дійшла вістка про те, що англійський уряд готує збройну інтервенцію проти революційного Кантону, в нашій країні розгорнувся масовий рух під лозунгом «Руки геть від Китаю!». 5 вересня 1924 р. у Москві на засіданні президії ВЦРПС з усіма центральними комітетами профспілок були прийняті звернення «До всіх

* Конференція, зазначалася в резолюції, «вітає революціонерів-республіканців Китаю, свідчить про глибоке піднесення і повну симпатію, з якою пролетаріат Росії стежить за успіхами революційного народу в Китаї, і плямує поведінку російського лібералізму, що підтримує політику загарбавь царизму». — «КПРС в резолюціях і рішеннях з їздів, конференцій і пленумів ЦК», ч. 1. К., 1954, с. 265.

трудящих СРСР» і «До робітників усіх країн», які закликали розгорнути рух допомоги китайському народу, проти імперіалістичних загроз та провокацій, і створено в СРСР товариство «Руки геть від Китаю!» [6, 6. IX 1925].

Мета і завдання товариства були сформульовані в його статуті так: «Оформити свідоме відношення трудящих СРСР до китайського національно-визвольного руху і до боротьби народів Китаю проти експлуатації та гніту імперіалістів, спираючись на масову самодіяльність громадськості СРСР, подавати рухові допомогу в усіх доступних формах» [3, 59].

Звернення ВЦРПС знайшло широкий відгук в нашій країні. Вже через місяць кількість членів товариства «Руки геть від Китаю!», серед яких були робітники, селяни, представники інтелігенції, військовослужбовці, перевищила 1 млн. чоловік [4, 144].

10 вересня 1924 р. рішенням Укрбюро ВЦРПС відділення товариства «Руки геть від Китаю!» було створено на Україні (док. № 1). До кінця вересня 1924 р. такі відділення були організовані у Харкові, Києві, Одесі, Луганську, в інших містах республіки (док. № 2, 3, 5, 6, 7).

Товариство «Руки геть від Китаю!» влаштовувало мітинги та збори, вечори і концерти, кошти від яких відраховувались у фонд допомоги народу Китаю, видавало книги про Китай, організувало гуртки по вивченню становища в Китаї і проблем національно-визвольного руху, направляло в країну листи солідарності та ін.

Охопивши всі братні міста і села республіки Радянського Союзу, глибоко народний, інтернаціоналістський за своїм характером рух «Руки геть від Китаю!» за ініціативою Країни Рад розгорнувся і в інших країнах. Правий був видатний революціонер-демократ Сун Ят-сен, який, пікреслюючи величезне значення моральної допомоги СРСР для дальшої долі визвольного руху китайського народу та інших пригноблених народів Сходу, в ті дні писав: «...Для лозунгів (мова йшла про лозунг «Руки геть від Китаю!» — Авт.), які звучать з Москви, відстані не існують. Вони блискавично облітають всю земну кулю і знаходять відгук в серцях кожної трудящої людини» [4, 146].

Коли в березні 1925 р. перестало битися серце великого друга нашої країни Сун Ят-сена, радянські люди розділили скорботу китайського народу (док. № 8).

1925 р. став роком різкого піднесення революційного руху. Навесні національно-визвольний рух переріс у революційну бурю, яка охопила всю країну, а загальний страйк у Шанхаї, що виник після розстрілу антиімперіалістичної демонстрації 30 травня, започаткував один з найяскравіших етапів історії визвольної боротьби китайського народу — національну революцію*. Революції гаряче співчували та підтримували всі сили світового революційного процесу. Передовий загін міжнародного пролетаріату — радянський робітничий клас — у листі до китайських робітників наголошував на тому, що «робітники Радянського Союзу з напруженою увагою слідкують за розвитком вашої героїчної боротьби, страждаючи разом при невдачах, радіючи вашим успіхам...». Трудящі Країни Рад запевняли революційний народ Китаю в тому, що в «цій (антиімперіалістичній.— Авт.) боротьбі ви не будете самотніми, співчуття і симпатії робітників усіх країн і всіх експлуатованих і пригноблених імперіалізмом будуть з вами» [6, 5. VI 1925].

Радянський народ першим підтримав революцію в Китаї, подав трудящим цієї країни найбільшу моральну, матеріальну, воєнну та культурну допомогу (док. № 9—13). Її значення важливе ще й тому,

* Про революцію 1925—1927 рр. та її характер див.: Юр'єв М. Ф. Революция 1925—1927 гг. в Китае. М., 1968; Новейшая история Китая. 1917—1970 гг. М., 1972.

що в ті часи імперіалісти піддали ще слабу в економічному та военному відношенні Радянську державу провокаційному цькуванню за солідарність з китайським народом в його справедливій боротьбі.

Налякані розмахом революції, праві гомінданівці на чолі з Чан Кай-ші при підтримці іноземних інтервентів та феодално-компрадорської реакції 12 квітня 1927 р. здійснили контрреволюційний військовий переворот. Реакційні сили розгромили робітничі та селянські організації, розстріляли та кинули до в'язниць тисячі революціонерів. Особливо жорстоких катувань зазнали комуністи.

Нові злочини імперіалістів, які тільки під час обстрілу Нанкіну 25 березня 1927 р. вбили та поранили близько двох тисяч жителів та завдали місту великих матеріальних збитків, зрада справі революції Чан Кай-ші та його прибічників викликали хвилю обурення в Радянському Союзі. На демонстраціях протесту, зборах та мітингах радянські люди ще раз заявили про свою солідарність з народом Китаю, затаврували ганьбою колонізаторів та їх поплічників (док. № 14—24).

Радянські люди гаряче співчували революційній боротьбі китайського народу. У тяжкі дні поразки китайської революції на адресу партійних та радянських організацій, правління товариства «Руки геть від Китаю!», редакцій газет разом з грошовими внесками у фонд допомоги китайським робітникам поступали численні заяви від радянських громадян з проханням дозволити їм відправитися до Китаю, щоб взяти участь у боротьбі (док. № 18). Серед них були комуністи і комсомольці, безпартійні, робітники та селяни, військовослужбовці, студенти. Всіма ними керувало одне бажання — особистою участю у військових діях подати допомогу китайському народу. Це було найвищим проявом пролетарської солідарності.

Прогресивні сили Китаю високо оцінили і з почуттям глибокої подяки приймали всебічну безкорисливу допомогу радянського народу. Слова подяки Федерації китайських профспілок, висловлені в листі на адресу ВЦРПС: «Ваша підтримка вдихнула в нас нові сили. Ми будемо думати про вас кожен мить, а особливо в тяжкі часи» [5, 19. IX 1925] — залишаються актуальними і сьогодні.

Історія радянсько-китайських відносин підтверджує правильність слів про те, «що корінні інтереси радянського і китайського народів збігаються. Ми прагнули і будемо прагнути робити все для того, щоб зберегти і підтримати дружні почуття, які є в радянському народі щодо братнього китайського народу і які, як ми переконані, є також у китайському народі щодо Радянського Союзу та інших соціалістичних країн» [2, с. 337].

Наведені документи лише невеличка частка з величезної кількості свідчень про інтернаціональну солідарність трудящих Країни Рад з революційним народом Китаю в 20-ті роки, але і в них яскраво відображено думки, почуття радянського народу — народу-інтернаціоналіста.

№ 1

ЗВЕРНЕННЯ УКРБЮРО ВЦРПС ДО ТРУДЯЩИХ УКРАЇНИ З ЗАКЛИКОМ РІШУЧЕ ВИСТУПИТИ НА ЗАХИСТ КИТАЙСЬКИХ РЕВОЛЮЦІОНЕРІВ

10 вересня 1924 р.

До трудящих України!

Капіталістичні держави Європи і Америки готують нові інтервенції, нову бійню проти трудящих мас. На Півдні Китаю існуючий революційний уряд Сун Ят-сена¹, який підтримують широкі народні маси,

бореться проти англійських, французьких і американських банкірів та заводчиків, що терзають здавна трудові маси Китаю. Але не тільки проти зовнішньої небезпеки бореться уряд Сун Ят-сена. В самому Китаї франко-американські банкіри спільно з китайськими мандаринами і купцями озброюють контрреволюційні банди. Революційний уряд веде боротьбу проти бандитських наскоків і грабежів контрреволюціонерів. Тому такий ненависний революційний уряд Сун Ят-сена зовнішній і внутрішній контрреволюції, тому Англія, Франція, Америка і Японія вимагають від Сун Ят-сена припинити боротьбу з контрреволюціонерами.

Пролетарі України добре пам'ятають воєнну інтервенцію англійців, французів і американців, яка була спрямована проти нашої революції. Тепер, після заключення радянсько-китайського договору², після того, як трудові маси Китаю разом з нами борються за своє визволення від ярма капіталу, імперіалісти здійснюють свої бандитські набіги на Китай, втручаючись у внутрішнє життя країни.

Пролетарі України, що постраждали від кайзерівських, французько-англійських банд, від блокади та інтервенції, чи допустите ви задушення нашого сусіда, пограбування трудящих Китаю!

На допомогу Китаю, пролетарі України!

Укрбюро ВЦРПС від імені сотень тисяч пролетарів України закликає трудящих до всебічного захисту і підтримки своїх братів — пролетарів Китаю.

Організуйте осередки [товариства] «Руки геть від Китаю!», протестуйте проти нової світової війни, яку затіває розбійницька кліка капіталістів! До міжнародної солідарності пригнічених проти експлуататорів закликає вас Українське бюро Всеросійської центральної ради професійних спілок!

ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 1, спр. 1053, арк. 85.
Копія

№ 2

ТЕЛЕГРАМА ОДЕСЬКОГО ВІДДІЛЕННЯ
ТОВАРИСТВА «РУКИ ГЕТЬ ВІД КИТАЮ!»
ДО ВЦРПС ІЗ ВИРАЗОМ
ГОТОВНОСТІ ТРУДЯЩИХ ОДЕЩИНИ
ВСТАТИ НА ЗАХИСТ КИТАЮ
ВІД ЗАЗИХАНЬ ІМПЕРІАЛІСТИЧНИХ ЗАГАРБНИКІВ

10 вересня 1924 р.*

Товариству «Руки геть від Китаю!» — Москва, ВЦРПС.

Одеське відділення товариства «Руки геть від Китаю!» запевняє вас у гарячій готовності профспілок Одещини дати відсіч буржуазним загарбникам, які загрожують Китаю, і просить високо підняти голос [протесту] робітничого класу Радянського Союзу перед усім світовим пролетаріатом, щоб дружніми зусиллями робітників усього світу зломити хижаків імперіалізму.

Голова губпрофради

Іонов

«Известия Одесского губисполкома и губкома КП(б)У, № 1430,
10 вересня 1924 р.

* Дата опублікування.

№ 3

РЕЗОЛЮЦІЯ БЕРДИЧІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ
ОБ'ЄДНОАНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ ПІДПРИЄМСТВ,
ПРОФСПІЛКОВИХ ТА ГРОМАДСЬКИХ ОРГАНІЗАЦІЙ
ПРО СТВОРЕННЯ ВІДДІЛЕННЯ ТОВАРИСТВА
«РУКИ ГЕТЬ ВІД КИТАЮ!»

16 вересня 1924 р.

Перед лицем робітничого класу всього світу розігрується картина нової світової війни, нової інтервенції, яка готується світовими хижакми в особі буржуазних урядів Англії, Франції, Америки, Японії, що нападають на революційну, демократичну республіку Китаю Сун Ят-сена, [з] метою задушити визвольний рух китайського народу, китайського робітничого класу.

Робітничому класу України в цілому і зокрема робітничим масам Бердичівщини особливо пам'ятні дні англо-французької інтервенції і польських бандитських нальотів. Робітничі маси Бердичівщини добре розуміють політику вождя II Інтернаціоналу Макдональда³. Оголошуючи війну китайському народу, [він] бажає цим самим відвернути увагу робітничого класу Англії, який спонукає свій буржуазний уряд на шлях мирного співіснування з СРСР. Робітничі маси Бердичева добре собі усвідомлюють також ту небезпеку, що загрожує робітничому класу СРСР в разі успіху диявольського плану світових розбійників — пробити собі шлях через Схід для задушення Радянської Республіки. Ось чому робітничий клас Бердичівщини в особі своїх представників посилає братерський привіт китайському робітничому класу, який бореться за [своє] визволення, і постановляє: створити товариство «Руки геть від Китаю!» та закликає всіх робітників Бердичівщини вступати в члени цього товариства.

Геть світових хижаків і душителей свободи трудящих мас!

Хай живе солідарність робітничого класу всього світу!

Хай живе Комуністичний Інтернаціонал, що веде робітничий клас до остаточного його звільнення від проклятих ворогів трудящих мас — буржуазії!

Голова
Секретар

Філіал Житомирського облдержархіву у м. Бердичеві, ф. р-187, оп. I,
спр. 103, арк. 39—40.
Засвідчена копія.

№ 4

РЕЗОЛЮЦІЯ І РОЗШИРЕНОГО ПЛЕНУМУ
ВОЛИНСЬКОГО ГУБВІДДІЛУ
ПРОФСПІЛКИ ПРАЦІВНИКІВ
ПАПЕРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
З ПРОТЕСТОМ ПРОТИ
ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ У КИТАЇ

17 вересня 1924 р.

Заслухавши доповідь голови губвідділу т. Буклієнка про політичне становище і громадянську війну, що розпочалася в Китаї,— країні, яка зав'язала дружні відносини з пролетарським Союзом РСР, [і] де світова буржуазія намагається створити розсадник для боротьби з пролетаріатом, розпочавши громадянську війну, мріє про пролиття крові робітничих мас китайської держави і встановлення влади буржуазії, розширений пленум губвідділу профспілки папірників Волині, вислов-

люючи волю 1,5 тис. робітників-папірників Волині, протестує проти наміру капіталістів, що розпочали для своїх особистих вигід громадянську війну, і таврує ганьбою всіх призвідників знищення трудящих Китаю.

Геть міжнародний фашизм!

Житомирський облдержархів, ф. р-1722, оп. 1, спр. 5, арк. 75.
Копія.

№ 5

ПОСТАНОВА ІІІ КИЇВСЬКОГО
РАЙОННОГО З'ЇЗДУ ХІМІКІВ
ПРО ПРОЛЕТАРСЬКУ СОЛІДАРНІСТЬ
З РОБІТНИКАМИ КИТАЮ
ТА УХВАЛЕННЯ СТВОРЕННЯ
ЗА ІНІЦІАТИВОЮ ВЦРПС ТОВАРИСТВА
«РУКИ ГЕТЬ ВІД КИТАЮ!»

25 вересня 1924 р.

Заслухавши доповідь про міжнародне становище, ІІІ районний з'їзд хіміків спільно з робітниками підприємств м. Києва констатує, що поряд з ростом міжнародного робітничого руху і [авторитету] Комуністичної партії в світі, протиріччя в буржуазних країнах з кожним днем зростають, незважаючи на те, що соціал-зрадники, що знаходяться на службі у капіталу, докладають всіх зусиль, щоб ще раз обдурити робітників. З'їзд відзначає, що поряд з конференцією в Англії, де Макдональд обіцяє робітникам мир і загальне роззброєння, той же «робітничий уряд» Англії, з тим же Макдональдом на чолі, організовує війну в Китаї з метою подальшого поневолення пригноблених народів Сходу. З'їзд вірить, що робітники капіталістичних країн зрозуміють всю зрадницьку політику вождів ІІ Інтернаціоналу і також, як англійські робітники сказали своє слово при укладенні англо-радянського договору⁴, всі робітники Європи під керівництвом Профінтерну⁵ не дозволять буржуазії розстрілювати і поневолювати трудящих Китаю.

З'їзд вітає створення по ініціативі ВЦРПС товариства «Руки геть від Китаю!» і вважає за необхідне створення осередків цього товариства на всіх підприємствах.

Хай живе єдність профруху під керівництвом Комуністичної партії!

Хай живе Профінтерн!

Хай живе міжнародна спілка робітників-хіміків!

ЦДАЖР УРСР, ф. 2739, оп. 1, спр. 71, арк. 35.
Стенограма.

№ 6

З ПРОТОКОЛУ ХАРКІВСЬКОЇ МІСЬКОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ РОБІТНИКІВ ОСВІТИ
ПРО ВСТУП ДО ТОВАРИСТВА
«РУКИ ГЕТЬ ВІД КИТАЮ!»

6 жовтня 1924 р.

Слухали: Про події в Китаї. Доповідь тов. Яворського та про організацію «Геть руки від Китаю!».

Тов. Синягівський вносить пропозицію: «Конференція спілки робітників освіти вступає до організації «Геть руки від Китаю!» [і] закликає

членів спілки слідувати цьому прикладові, цим самим висловлюючи єднання пролетарів всесвіту та своє надзвичайне обурення проти імперіалістичних замірів капіталу.

У х в а л и л и: Пропозиція тов. Синягівського приймається одноголосно.

Голова конференції *Стрельбицький*
Секретар *Синягівський*

ЦДАЖР УРСР, ф. 2717, оп. 1, спр. 82-а, арк. 69 зв.—70.
Відпуск.

№ 7

ПОСТАНОВА КРИВОРІЗЬКОЇ МІСЬКОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ ПРОФСПЛОК
НА ДОПОВІДЬ ПРО МЕТУ
І ЗАВДАННЯ ТОВАРИСТВА
«РУКИ ГЕТЬ ВІД КИТАЮ!»

13 жовтня 1924 р.

Заслухавши доповідь, міжспілкова конференція м. Кривого Рога протестує проти хижачьких імперіалістичних планів англо-американських і японських капіталістів, які шляхом громадянської війни намагаються роздавити Китай і перетворити його в свою колонію. Знаючи на досвіді, як проводять цивілізовані хижачи встановлення порядку, ми, члени конференції, вітаємо героїчну боротьбу робітників і найбільшого селянства Китаю під керівництвом Сун Ят-сена і партії Гоміндан⁶, які ведуть активну боротьбу проти імперіалістів за звільнення китайського народу та створення народної республіки, і одночасно вступаємо в товариство «Руки геть від Китаю!».

Геть імперіалізм!

Хай живе товариство «Руки геть від Китаю!»

Хай живуть народи Сходу!

Голова *Габіт*
Секретар *Магальяс*

Дніпропетровський облдержархів, ф. р-624, оп. 1, спр. 78, арк. 311.
Копія.

№ 8

ТЕЛЕГРАМА Х КИЇВСЬКОЇ
ГУБЕРНСЬКОЇ ПАРТКОНФЕРЕНЦІЇ
ЦЕНТРАЛЬНОМУ КОМІТЕТУ ПАРТІЇ ГОМІНДАН
З ВИСЛОВЛЕННЯМ ВПЕВНЕНOSTI
У ПЕРЕМОЗІ ВИЗВОЛЬНОЇ БОРТЬБИ
ТРУДЯЩИХ КИТАЮ

24 березня 1925 р.*

Київська губпартконференція висловлює своє глибоке співчуття з приводу смерті великого національного революційного проводиря Китаю Сун Ят-сена. Наша партія певна, що революційна енергія і відданість трудящих мас Китаю заповітам Суна будуть непохитною гарантією того, що справу визвольної боротьби східних народів взагалі і китайського зокрема, яку обстоював Сун Ят-сен, зі значно збільшеними зусиллями буде продовжено до остаточної перемоги над світовим імперіалізмом.

* Дата опублікування.

Зі свого боку Комуністична партія запевняє вас, що в вашій тяжкій боротьбі ви маєте міцного союзника в особі трудящих великого Союзу РСР.

Геть світових імперіалістів!
Хай живе визволений Китай!
Хай живе комунізм!

«Більшовик», № 66, 24 березня 1925 р.

№ 9

**ПОСТАНОВА ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ
РОБІТНИКІВ СУМСЬКОГО
МАШИНОБУДІВНОГО ЗАВОДУ
ПРО ПІДТРИМКУ РЕВОЛЮЦІЙНОЇ БОРОТЬБИ
КИТАЙСЬКОГО НАРОДУ**

12 червня 1925 р.

Заслухавши доповідь про революційний рух у Китаї, загальні збори робітників заводу вітають робітників Китаю, що повстали і визволяються від ярма капіталізму, добиваючись людського існування.

Ми, робітники заводу, заявляємо про свою ідейну підтримку і, якщо буде потрібна інша підтримка, ми її подамо. Ми приєднуємо свій голос протесту до голосу всього міжнародного пролетаріату і, головним чином, всіх робітників Радянського Союзу проти нахабного і грубого пограбування [Китаю] капіталістами Європи та інших частин світу і проти пригнічення капіталістами китайського робітника і селянина.

Сумський облдержархів, ф. р-191, оп. 1, спр. 10, арк. 10.
Оригінал.

№ 10

**З ПРОТОКОЛУ ЗАСІДАННЯ
ПРЕЗИДІЇ ХАРКІВСЬКОЇ ГУБЕРНСЬКОЇ
ПРОФСПІЛКИ РОБІТНИКІВ НАРОДНОГО ЗВ'ЯЗКУ
ПРО ДОПОМОГУ КИТАЙСЬКИМ РОБІТНИКАМ**

17 червня 1925 р.

Слухали: § 1. Про допомогу китайським робітникам.

Ухвалили: § 1. Відрахувати на допомогу китайським робітникам від імені ХГПРЗ і Харківських губвідділів 10 тис. крб.

За голову ХГПРЗ

Вірно: технічний секретар ХМРПС

*Іванов
Ідзінський*

ЦДАЖР УРСР, ф. 2638, оп. 2, спр. 3-а, арк. 8.
Засвідчена копія.

№ 11

**З ПРОТОКОЛУ НАРАДИ ГОЛІВ
І СЕКРЕТАРІВ ЗАВКОМІВ
МЕТАЛУРГІЙНИХ ПІДПРИЄМСТВ КИЇВЩИНИ
ПРО СОЛІДАРНІСТЬ З ТРУДЯЩИМИ КИТАЮ**

20 червня 1925 р.

Слухали: Про події в Китаї.

Т. Пискун. Китайські події відіграють надзвичайно важливу роль. Робітничий рух на Сході набрав форми значної революційної сили і охо-

пив всі верстви населення Китаю за незначним винятком. Ця трагічна боротьба наших товаришів-китайців привертає увагу трудящих всього світу. Байдуже ставлення до запеклої боротьби китайського пролетаріату подібне підсобництву європейським і японським насильникам. В той момент, коли імперіалісти для досягнення своїх хижацьких інтересів діють зброєю, міжнародний пролетаріат відповідає їм своєю стійкою солідарністю. Моральна підтримка робітників інших країн забезпечить перемогу китайським робітникам.

Гаслом загальних зборів, що скликаються в найближчий час, будуть китайські події. Безперечно, моральна підтримка відіграє першочергову роль, але всяка боротьба потребує й матеріальної допомоги, без якої важко утримувати свої позиції тим, хто бореться, бо голод може примусити піти на непотрібні компроміси. Якщо робітниками буде виявлена воля подати матеріальну допомогу товаришам-китайцям, то ні в якій мірі не слід допускати колективізму. Нехай кожний робітник подасть індивідуальну посильну допомогу, проявивши цим самим свою чуйність до китайських подій.

Ухвалили: Нарада голів і секретарів завкомів від імені всіх організованих робітників-металістів Київщини надсилає свій братерський привіт китайським робітникам і заявляє, що вони чуйно прислуховуються до подій, що відбуваються в Китаї, і твердо вірять, що китайські робітники з честю відстоять свої класові інтереси і цим самим знімуть з себе ярмо європейської і японської експлуатації.

Голова
Секретар

ЦДАЖР УРСР, ф. 2595, оп. 1, спр. 678, арк. 24.
Копія.

№ 12

РЕЗОЛЮЦІЯ ЗБОРІВ СЕЛЯН
НОВООЛЬХОВОГО ЛУГАНСЬКО-СТАНИЧНОГО РАЙОНУ
ЛУГАНСЬКОГО ОКРУГУ
З ПРИВІТАННЯМ НАРОДАМ КИТАЮ,
МАРОККО⁷ ТА ВСІМ НАРОДАМ СХОДУ,
ЯКІ БОРЮТЬСЯ ЗА СВОЄ ВИЗВОЛЕННЯ

28 червня 1925 р.*

Ми, селяни хутора Новоольхового Лугансько-Станичного району, шлемо наш палкий привіт братам — китайським робітникам і селянам, що борються, і всім народам Сходу. Ми з хвилюванням слідкуємо за вашою боротьбою, дорогі брати. Ви боретесь за спільну справу, за справу пролетарського звільнення у всьому світі. Російські робітники і селяни не можуть спокійно дивитися, як імперіалісти Європи і Америки розстрілюють і кидають у в'язниці робітників і селян Китаю.

Ми рішуче заявляємо: «Руки геть від Китаю і Марокко!»
Повна свобода і незалежність китайському народові і народам Сходу!
Ми готові всіма засобами, що є у нас, допомагати робітникам і селянам Китаю і всьому Сходу.

Геть імперіалістів!

Хай живе звільнення народів Сходу!

«Луганская правда», № 142, 28 червня 1925 р.

* Дата опублікування.

№ 13

ТЕЛЕГРАМА ГІРНИКІВ ДОНБАСУ
ПРОЛЕТАРИАТОВІ АНГЛІЇ,
КИТАЮ І ПОЛЬЩІ
НА ПІДТРИМКУ ЇХ КЛАСОВОЇ БОРОТЬБИ

20 квітня 1926 р.

Через Профінтерн.

Всім робітникам Англії, Китаю, Польщі!

В момент вашої героїчної боротьби з гнобителями широка гірнична конференція Катериновських рудників Донбасу від імені 5,5 тис. гірників шле вам свій братерський привіт і запевняє, що ми, гірники СРСР, з неослабною увагою слідкуємо за вашою боротьбою з капіталістичним ярмом і в момент рішучої і смертельної сутички двох вічно ворогуючих класів ми будемо з вами.

Хай живе єдиний фронт трудящих всього світу!

Хай живе соціалістична революція!

Президія конференції

Вірно *

ЦДАЖР УРСР, ф. 2602, оп. 1, спр. 1631, арк. 26.
Засвідчена копія.

№ 14

ПОСТАНОВА ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ
ЧЛЕНІВ ПРОФСПІЛКИ МЕТАЛІСТІВ
м. КОНОТОПА З ПРОТЕСТОМ
ПРОТИ ВТРУЧАННЯ ІНОЗЕМНОЇ БУРЖУАЗІЇ
У ВНУТРІШНІ СПРАВИ КИТАЮ **

29 березня 1927 р.

Заслухавши повідомлення про події в Нанкіні, загальні збори членів спілки металістів м. Конотопа протестують проти втручання англо-американських імперіалістів у справи китайської революції і доручають районному комітету передати наш протест через ЦК [профспілки] металістів.

Голова

Лифар

Секретар

Король

Сумський облдержархів, ф. р-201, оп. 1, спр. 403, арк. 19.
Засвідчена копія.

№ 15

ЗВЕРНЕННЯ П ПЛЕНУМУ ВУРПС
ДО КИТАЙСЬКОГО ПРОЛЕТАРИАТУ
З ВИСЛОВЛЕННЯМ ГНІВНОГО ПРОТЕСТУ
ПРОТИ ЗЛОЧИНІВ
СВІТОВОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ У КИТАЇ

30 березня 1927 р.

З почуттям величезного обурення і гніву дізнався український пролетаріат про нечувані злочини імперіалістів у Нанкіні та Шанхаї. Ще недавно, всього декілька років тому, робітничий клас України сам

* Підпис нерозбірливий.

** Копія надіслана до Чернігівської окрпрофради.

переживав страхіття від англійських та інших імперіалістів. Тільки після тривалої кривавої боротьби український пролетаріат добився свого звільнення і встановлення своєї влади. Тим більше захоплення і співчуття викликає в наших рядах героїчна боротьба китайського пролетаріату і селянства проти іноземних поневолювачів-катів і їх китайських найманців. Тим більше радіємо ми кожній перемозі, тим важче переживаємо кожну втрату трудящих Китаю.

Від імені 2 млн. українських пролетарів II пленум ВУРПС шле свій полум'яний братерський привіт пролетаріату Китаю, його профорганізаціям і партії Гоміндан.

Хай живе перемога китайського трудового народу над іноземними поневолювачами!

Хай живе звільнений пролетаріат Китаю!

Геть буржуазних хижаків!

«Пролетарий», № 72, 31 березня 1927 р.

№ 16

РЕЗОЛЮЦІЯ ПРАЦІВНИКІВ
ЦЕНТРАЛЬНОГО РОБІТНИЧОГО КООПЕРАТИВУ
м. ЗАПОРІЖЖЯ З ПРОТЕСТОМ
ПРОТИ ЗАГАРБНИЦЬКИХ ДІЙ
АНГЛО-АМЕРИКАНСЬКОГО ІМПЕРІАЛІЗМУ В КИТАІ

30 березня 1927 р.

Ми, працівники базскладу, приєднуємо свій голос протесту проти обурливих дій англо-американських імперіалістів, що виражаються в нічим не викликаному вбивстві мирного населення Китаю. Спільно з усім пролетаріатом СРСР, спільно з міжнародним робітничим класом ми тавруємо ганьбою імперіалістичних катів, які силою зброї намагаються задушити національно-революційний рух китайських трудящих мас.

Геть хижаків міжнародного імперіалізму!

Хай живе національно-революційний рух китайських робітників і селян!

Хай живе світова революція!

Голова

Краснопольський

Секретар

Кац

Вірно: *

Запорізький облдержархів, ф. р-790, оп. 1, спр. 235, арк. 44.
Засвідчена копія.

№ 17

ПОВІДОМЛЕННЯ ІЗ ГАЗЕТИ «ПРОЛЕТАРІЙ»
ПРО РІШЕННЯ ЦК
ВСЕУКРАЇНСЬКОГО ЧЕРВОНОГО ХРЕСТА
ПОДАТИ ГРОШОВУ ДОПОМОГУ
ЖЕРТВАМ НАНКІНСЬКОГО РОЗСТРІЛУ

3 квітня 1927 р.

3-го дня позачергове розширене засідання президії Всеукраїнського Центрального комітету Червоного Хреста під головуванням т. Буценка постановило оголосити по всій Україні кампанію допомоги жертвам нанкінського розстрілу і, в першу чергу, осиротілим дітям.

* Підпис нерозбірливий.

Всім відділам Червоного Хреста на Україні запропоновано негайно приступити до агітації і збору коштів. Як перший внесок Центральний комітет виділив з своїх коштів 1 000 крб. Всього по лінії Червоного Хреста України передбачається зібрати не менше 10 000 крб.

Вирішено терміново звернутися до всіх [товариств] Червоного Хреста і Півмісяця союзних і автономних республік з закликом підтримати ініціативу Українського Червоного Хреста і оголосити в своїх республіках добровільний збір пожертвувань з цією метою.

«Пролетарій», № 7б, 3 квітня 1927 р.

№ 18

ЗАЯВИ ТРУДЯЩИХ УКРАЇНИ
З ПРОХАННЯМ НАПРАВИТИ ЇХ
У КИТАЙ ДЛЯ ДОПОМОГИ
КИТАЙСЬКОМУ ПРОЛЕТАРІАТОВІ
У БОРОТЬБІ З ВНУТРІШНЬОЮ
І ЗОВНІШНЬОЮ КОНТРРЕВОЛЮЦІЄЮ

5 квітня 1927 р.

До Всеукраїнської ради професійних спілок
робітника Тростянецького радгоспу
Сріблянського району на Прилуччині
Дирюгіна Петра Маркіяновича

Заява

Слідкуючи за подіями в Китаї і бачачи, що боротьба чим далі, тим більше набуває широкого і рішучого характеру, де революційній частині Китаю загрожує не тільки своя контрреволюція, а й капіталісти інших держав (Англія, Америка), для пролетаріату Китаю потрібна тепер всебічна допомога.

Останні події в Китаї (розгром Нанкіна) твердо зародили в мені бажання активно допомогти в боротьбі китайському пролетаріату.

Прохаю ВУРПС мене, як члена спілки СГЛР, послати в Китай для активної участі в революційній боротьбі Китаю.

Робітник Дирюгін

Р. С. Я не один, а є декілька ще бажуючих поїхати зі мною. Ждемо вашої відповіді.

* * *

До Всеукраїнської ради професійних спілок
робітника Тростянецького радгоспу на Прилуччині
Галая Івана Миколайовича

Заява

Останні події в Китаї набувають рішучого характеру, коли потребується всебічна допомога китайському пролетаріату в боротьбі зі своєю і зовнішньою контрреволюцією.

Прохаю ВУРПС послати мене в Китай для практичної допомоги китайському пролетаріату в боротьбі за його визволення.

Сам я батрак, маю 22 роки.

5.IV—27 р.

Батрак Галай

№ 19

РЕЗОЛЮЦІЯ ЗБОРІВ ЧЛЕНІВ ПРОФСПЛОК
м. ЧЕРНІГОВА З ПРОТЕСТОМ ПРОТИ РОЗСТРІЛУ
ІМПЕРІАЛІСТИЧНИМИ ВІЙСЬКАМИ
ТРУДЯЩИХ У м. НАНКІНІ

6 квітня 1927 р.

Трудящі м. Чернігова, організовані в профспілки, протестують проти звірячого злочину, який здійснили англійські та американські бандити над китайським народом.

Кати китайського народу, що носять військові мундири так званих цивілізованих держав, пустили мерзенну провокаційну чутку про напад революційних військ на іноземних городян, про знищення консульств тощо.

Вони самі добре знають, що зробили новий підлог. Вони знають, що китайський народ, який віками пригнічується, встає до кращого майбутнього у боротьбі з чужоземним утиском та військовою силою будь-яких держав. Не можна задушити 400 000 000 китайський народ, що повстав.

Симпатія робітників СРСР на стороні китайського народу.

Робітничий клас всіх країн повинен протиставити провокації імперіалістів гасло «Геть руки від Китаю!»

Ми вимагаємо виводу чужоземних військ із Шанхаю та інших центрів Китаю.

Ми вимагаємо припинення всякого втручання в справи Китаю.

Китайський народ сам зуміє розв'язати свої внутрішні справи.

Хай живе велика китайська революція!

ЦДАЖР УРСР, ф. 2605, оп. 2, спр. 281, арк. 52.
Відпуск.

№ 20

РЕЗОЛЮЦІЯ ПІ З'ЇЗДУ
ПРОФСПІЛКИ ПРАЦІВНИКІВ ЦУКРОВОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
УМАНСЬКОГО ОКРУГУ ПРО ПІДТРИМКУ ТРУДЯЩИХ МАС КИТАЮ
У БОРОТЬБІ ПРОТИ БУРЖУАЗІЇ ЗА СВОЄ ВИЗВОЛЕННЯ

16 квітня 1927 р.

Під час своєї ділової роботи з'їзд цукровиків Уманщини дізнався про ганебну зраду китайської революції правим крилом Гоміндану на чолі з генералом Чан Кай-ші⁸, що став наймитом світових хижаків — міжнародних імперіалістів та вкупі з ними намагається задушити велику китайську революцію.

З величезним обуренням від імені робітників цукрової промисловості з'їзд плямує ганьбою цей зрадницький вчинок та висловлює гарячий протест проти імперіалістів та їх наймитів, що готують криваву бойню не тільки для китайського народу, але також намагаються втягнути [в неї] трудящих цілого світу, і в першу чергу зазіхають на Союз Радянських Республік.

З'їзд приєднує свій голос до протесту пролетаріату цілого світу проти кривої лазні, що її влаштували «цивілізовані» кати для робітників Нанкіна, Шанхая та інших міст Китаю. Разом з цим з'їзд шле палке братерське привітання трудящим Китаю, мужнім робітникам Шанхая та керівникам Китайської Компартії і лівому крилу Гоміндану, що ведуть тяжку боротьбу за своє визволення від пригноблення імперіалістів та їх наймитів.

З'їзд певний тому, що коли хто спробує замахнутись на Радянський Союз, робітники цукрової промисловості як один стануть на захист здобутків революції.

Хай живе китайська революція та її керівники — компартія і ліве крило Гоміндану!

Ганьба зрадникам революції Чан Кай-ші та його зграї!

Хай живе пролетаріат всього світу, що встає на захист китайської революції!

Хай живе Радянський Союз — опора світової революції!

ЦДАЖР УРСР, ф. 2754, оп. 2, спр. 4, арк. 207.
Копія.

№ 21

РЕЗОЛЮЦІЯ ЗАГАЛЬНИХ ЗБОРІВ
ЖИТЕЛІВ с. МАЛОМІНЬКОВЕ
КОРОСТЕНЬСЬКОГО ОКРУГУ
ПРОТИ ЖОРСТОКОГО
ПРИДУШЕННЯ БУРЖУАЗІЄЮ
РЕВОЛЮЦІЙНОГО РУХУ КИТАЙСЬКОГО НАРОДУ

1 травня 1927 р.

Ми, селяни Маломіньківської сільради, в день 1 Травня виносимо щире привітання всесвітньому пролетаріату та селянству. Ми в цей день вступаємо в міць братерства. Ми ще більше зміцним лави проти міжнародної буржуазії, що наступила важким чоботом на китайських поневолених. Ми проти війни, а бажаємо мирного соціалістичного труда. Ми неухильно вимагаємо відкликання чужоземних буржуазних військ з Китаю, які наступили важким чоботом на китайську революцію. Ми проти зрадника Чан Кай-ші. Ми закликаємо все селянство демонструвати свою міць перед всім миром.

Хай живе Перше травня — день міжнародної солідарності!

Хай живе китайська революція і її вірний проводир — Комуністична партія!

Хай живе Комінтерн, як захисник поневолених!

Житомирський облдержархів, ф. р-327, оп. 1, спр. 49, арк. 46.
Оригінал. Рукопис.

№ 22

З РЕЗОЛЮЦІЇ
ІІІ ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ ПРОФСПІЛКИ
РОБІТНИКІВ ХІМІЧНОЇ ПРОМИСЛОВОСТІ
ПРО БРАТЕРСЬКУ СОЛІДАРНІСТЬ З КИТАЙСЬКИМ ПРОЛЕТАРІАТОМ

11 травня 1927 р.

Заслухавши доповідь т. Затонського⁹ про міжнародне становище, ІІІ Всеукраїнський з'їзд профспілки робітників-хіміків з задоволенням відзначає героїчну класову боротьбу, яку проводить китайський пролетаріат проти світового імперіалізму та внутрішнього мілітаризму, і від імені 44 тис. робітників-хіміків України ІІІ з'їзд шле свій палкий, братерський привіт і впевнений, що зрада китайської революції генералом Чан Кай-ші та розгром робітничих організацій останнім приведе до ще більшого згуртування рядів китайського пролетаріату під керівництвом Комінтерну і Профінтерну, при підтримці світового пролетаріату китайська революція буде неухильно розвиватися і стане прологом до світової соціалістичної революції...*

Хай живе єднання трудящих всього світу!

* Опущено текст про схвалення зовнішньої політики Радянського Союзу.

Хай живе китайська революція і революційний китайський пролетаріат!

Хай живе Комінтерн!

ЦДАЖР УРСР, ф. 2739, оп. 1, спр. 354, арк. 27.
Стенограма.

№ 23

ТЕЛЕГРАМА ОКРУЖНОГО З'ЇЗДУ
ЖІНОК-ТРУДІВНИЦЬ МИКОЛАЇВЩИНИ ТРУДЯЩИМ ЖІНКАМ КИТАЮ
З ВИРАЗОМ ПРОЛЕТАРСЬКОЇ СОЛІДАРНОСТІ

2 жовтня 1927 р.

I окружний з'їзд жінок — членів рад і активу, селянок, робітниць і дружин робітників Миколаївщини шле своє палке привітання трудящим жінкам Китаю, що скинули з себе вікове ярмо поміщиків і капіталістів. З'їзд жінок-трудівниць Миколаївщини закликає вас, трудівниць Китаю, до спільної боротьби проти міжнародного імперіалізму, поміщиків і капіталістів Китаю, які намагаються під керівництвом Чжан Цзо-ліна¹⁰ і зрадника китайського пролетаріату Чан Кай-ші та інших мілітаристів зміцнити своє панування над трудящими Китаю. Китайська революція, що зазнала поразки, під керівництвом Китайської комуністичної партії і кращих, вірних робітничій справі і революції членів Гоміндану знову, в надзвичайно тяжких умовах, згуртовує сили для рішучої боротьби з капіталістами і поміщиками. Обов'язок кожної трудящої китайки стати під знамена революції і раз та назавжди скинути з себе ненависні кайдани рабства. Ми протягуємо нашу мозолисту руку і обіцяємо вам з свого боку допомогу у вашій тяжкій боротьбі.

Хай живе китайська революція!

Хай живе перемога робітників і селян Китаю!

Хай живе Китайська комуністична партія — дійсний виразник інтересів робітничого класу і трудового селянства Китаю!

Миколаївський облдержархів, ф. р-161, оп. 1, спр. 632, арк. 93—94.
Копія.

№ 24

ВІТАЛЬНА ТЕЛЕГРАМА II ВСЕУКРАЇНСЬКОГО З'ЇЗДУ
ПРОФСПІЛКИ ВСЕРОБІТЗЕМЛІСУ
ПРОФСПІЛЦІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ
І ЛІСОВИХ РОБІТНИКІВ КИТАЮ З ЗАКЛИКОМ ПРОДОВЖУВАТИ
ГЕРОІЧНУ БОРОТЬБУ ПРОТИ ВЛАСНОЇ І ІНОЗЕМНОЇ БУРЖУАЗІЇ

1927 р.

Ханьксу — спілці сільгоспліробітників.

II Всеукраїнський з'їзд спілки сільськогосподарських і лісових робітників надсилає свій полум'яний привіт спілці сільгоспліробітників Китаю.

З'їзд закликає китайських робітників стійко продовжувати активну боротьбу як з насильниками Китаю — капіталістами різних країн, так і з власною китайською буржуазією.

Ми, українські сільськогосподарські робітники, створили з усім робітничим класом свою власну робітничо-селянську владу і взялися під її керівництвом самі будувати своє майбутнє. До цього з'їзд закликає вас, китайські товариші.

Президія з'їзду

ЦДАЖР УРСР, ф. 2841, оп. 1, спр. 24, арк. 178.
Копія.

ПРИМІТКИ

1. В 1917 р. Сун Ят-сен (1866—1925), на противагу пекинському реакційному уряду, сформував у м. Гуанчжоу уряд Південного Китаю. В 1918 р. в результаті конфлікту з гуансійськими мілітаристами він покинув Кантон. В 1921 р. Сун Ят-сену вдалося відновити уряд на Півдні, тоді ж він став президентом республіки південних провінцій.

2. 31 травня 1924 р. пекинський уряд під тиском народних мас підписав «Згоду про загальні принципи для урегулювання питань між Союзом РСР і Китайською республікою». — Див.: «Документи внешней политики СССР», т. 7. М., 1963, с. 331—335. Документ, що був прийнятий, став першим рівноправним договором Китаю з великою державою у новітній час.

3. Макдональд Джеймс-Рамсей (1866—1937) — англійський політичний діяч, один з засновників і лідерів лейбористської партії. Був одним з лідерів II Інтернаціоналу. Англійський уряд, очолюваний ним у 1924 і 1929—1931 рр., проводив антинародну політику в Англії і колоніях, жорстоко придушуючи визвольний рух.

4. Англо-радянські договори (загальний і торговельний), які були підписані 8 серпня 1924 р. у Лондоні, мали на меті врегулювати політичні й економічні питання між Великобританією і СРСР, виходячи з факту визнання урядом Великобританії Радянського Союзу. Сили не набрали в зв'язку з відмовою консервативного уряду Болдуїна ратифікувати їх.

5. Червоний Інтернаціонал Профспілок (Профінтерн) — міжнародна спілка революційних профспілок. Існувала з 1921 до 1937 р., виступала за єдність профруху на основі революційної боротьби на захист вимог робітничого класу, проти наступу капіталу та фашизму, проти небезпеки нової імперіалістичної війни.

6. Гоміндан — національна партія, заснована в 1912 р. Сун Ят-сеном для боротьби з монархічним ладом, за національну незалежність і демократизацію Китаю. У 1924—1927 рр. у Гоміндан входила компартія Китаю, зберігаючи свою політичну і організаційну самостійність. Гоміндан у цей період був партією блоку робітничого класу, селянства, міської дрібної буржуазії і національної буржуазії. Після зради в 1927 р. національної буржуазії і верхівки дрібної буржуазії, наляканої підйомом революційної боротьби робітничо-селянських мас, і після контрреволюційних переворотів, що були проведені реакційними лідерами Гоміндану, останній перетворився на контрреволюційну партію буржуазно-поміщицького блоку, агента іноземного імперіалізму.

7. У 1921—1926 рр. марокканський народ під керівництвом Абд-аль-Керіма вів героїчну боротьбу з французькими та іспанськими колонізаторами. Розгромивши загопи повстанців, карателі вчинили жорстоку розправу над учасниками визвольного руху.

8. 12 квітня 1927 р. головнокомандуючий національно-революційною армією Чан Кай-ші, спираючись на буржуазію і поміщиків, здійснив контрреволюційний переворот і очолив антинародний гомінданівський уряд у Нанкіні. Це викликало нові масові репресії проти китайського пролетаріату.

9. Затонський Володимир Петрович (1888—1938) — радянський партійний і державний діяч. У 1925—1927 рр. — секретар ЦК КП(б)У.

10. Чжан Цзо-лін (1876—1928) — голова мукденського угруповання мілітаристів, тісно зв'язаного з японськими імперіалістами і різко ворожого національно-революційному руху. З червня 1927 р. фактично був верховним правителем Північного Китаю. Проводив вкрай ворожу політику у відношенні до СРСР. Багаторазово організовував провокації проти СРСР.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Ленін В. І.* Третій Всеросійський з'їзд Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів. Доповідь про діяльність Ради Народних Комісарів 11 (24) січня. — Повне збр. творів. Переклад з 5-го рос. вид. Т. 35.
2. *Брежнєв Л. І.* Ленінським курсом. Промови і статті. Т. 2. К., Політвидав України, 1971.
3. *Ленинская политика СССР в отношении Китая.* М., «Наука», 1968.
4. *Пын Мин.* История китайско-советской дружбы. М., Соцэкгиз, 1959.
5. «Правда».
6. «Известия».

ЗМІСТ

Статті і повідомлення

Кулинич І. М., Чикаленко О. Н. СЕПН — керівна і організуюча сила у культурному будівництві в Німецькій Демократичній Республіці	3
Міщенко Е. М. Перетворення в сільському господарстві Народної Республіки Болгарії (на етапі побудови розвинутого соціалістичного суспільства)	13
Ілчу Ф. П. Завершення соціалістичної перебудови сільського господарства в Угорській Народній Республіці та соціальні зміни в суспільстві	20
Лівень В. А. Світ капіталу: класові конфлікти 70-х років	28
Черепанов І. Ф. Негритянське питання напередодні та в початковий період американської буржуазної революції XVIII ст.	37
Євтух В. Б. Буржуазні теорії асиміляції в історичному розвитку США	44
Гура В. К. Політика США щодо Марокко після другої світової війни	55

З історії міжнародної пролетарської солідарності

Врадій В. О., Волковинський В. М., Забарко Б. М. Участь трудящих Радянської України у міжнародному русі солідарності з революційним народом Китаю. 1924—1927 рр.	64
--	----

Академия наук Украинской ССР
Институт истории

ИСТОРИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
ИСТОРИЯ ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

(На украинском языке)

Республиканский межведомственный сборник
Основан в 1975 г.

Выпуск 3

Друкується за постановою вченої ради Інституту історії АН УРСР

Редактор *Т. К. Хорунжа*
Художній редактор *С. П. Квітка*
Технічний редактор *С. Г. Максимова*
Коректори *О. С. Улезко, З. П. Школьник*

Информ. бланк № 1188

Здано до набору 5.03. 77. Підписано до друку 19.09. 77. БФ 01260. Формат 70×108/16. Папір друк. № 1. Літ. гарн. Вис. друк. Фіз. друк. арк. 5,0. Ум. друк. арк. 7,0. Обл.-вид. арк. 7,19. Тираж 550 пр. Зам. № 7—1037. Ціна 85 коп.

Видавництво «Наукова думка»,
252601, Київ, МСП, Репіна, 3.

Віддруковано з матриць Головного підприємства республіканського виробничого об'єднання «Поліграфкнига» Держкомвидаву УРСР, Київ, вул. Довженка, 3 в обласній книжковій друкарні Львівського облполіграфвидаву, Львів, вул. Стефаника, 11. Зам. 3790.